

ЮРИДИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

LAW HERALD

1'2018

Виходить чотири рази на рік

Засновник:
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Журнал зареєстровано в Комітеті у справах преси та інформації Одеської обласної державної адміністрації 12 листопада 1993 р. Свідоцтво: серія ОД № 189. Перереєстровано Міністерством у справах преси та інформації України 28 липня 1996 р. Свідоцтво: серія КВ № 2065 та Міністерством юстиції України 25 травня 2010 р. Свідоцтво: серія КВ № 16683-5255ПР. Перереєстровано Державною реєстраційною службою України 14 листопада 2011 р. Свідоцтво: серія КВ № 19241-9041 рп.

Президією Вищої атестаційної комісії України включено до наукових видань, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних досліджень (Постанови від 9 липня 1999 р. – № 1-05 / 7, від 14 квітня 2010 р. – № 1-05 / 3).

Індекс міжнародного центру реєстрації періодичних видань (Париж, Франція): ISSN 1561-4999 (18 березня 1999 р.)

Передплатний індекс: 40318

Головний редактор

С. В. Ківалов

Редакційна колегія:

Ю. П. Аленін

М. В. Афанасьєва

(заст. голов. редактора)

Л. Р. Біла-Тіунова

Д. Я. Гараджаєв

В. М. Дрьомін

В. В. Дудченко

І. В. Ілієв

В. Я. Крижановський

Ю. М. Оборотов

Б. А. Пережняк

*(заст. голов. редактора –
відповідальний секретар)*

О. П. Подцерковний

П. М. Рабінович

В. О. Туляков

Є. О. Харитонов

Відповідальний за випуск

О. П. Головка

*Нормативно-правові акти,
розміщені у журналі, є неофіційною
інформацією.
Передрук матеріалів, надрукованих у журналі,
можливий лише з посиланням на журнал*

*Рекомендовано вченою радою
Національного університету
«Одеська юридична академія»
25.04.2018 р., протокол № 6*

Редакційно-видавничий відділ НДЧ Національного університету «Одеська юридична академія»
вул. Пionерська, 2, каб. 1007, м. Одеса, Україна, 65009
Телефон редакції: +38 066 821 82 28
Телефон заст. головного редактора-відповідального секретаря: +38 067 480 23 53
Електронна пошта: yv@yurvisnyk.in.ua
Електронна адреса: www.yurvisnyk.in.ua

Здано до набору 16.04.2018.
Підписано до друку 27.04.2018.
Формат 70x108/16.
Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 23,02.
Тираж 100 прим.
Зам. № 0818/95.

Друкарня ВД «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)
м. Одеса, вул. Сегедська, 18, офіс 431
Тел. +38 (0552) 39-95-80

Наукове видання

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК 1'2018

Укр., рос., англ. мовами

Одеса • ВД «Гельветика» • 2018

© НУ «Одеська юридична академія», 2018

До авторів і читачів

Редакція запрошує до співробітництва вчених, практичних працівників, студентів, читачів, що цікавляться проблематикою журналу. Матеріали для опублікування подаються (і публікуються) українською, російською і англійською мовами і повинні відповідати чинним стандартам для друкованих праць і вимогам ВАК України (див.: Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – 2009. – № 5. – С. 26-30). Наукова стаття має містити постановку проблеми, оцінку стану літератури, завдання поданого матеріалу по обраній проблемі, висновки і перспективи подальших досліджень. Ліворуч від найменування статті вказується УДК. Обсяг статей, як правило, до 10 аркушів (кегель – 14, через 1,5 інтервалу), інші матеріали – до 6 аркушів – у 2 примірниках. Посилання по тексту оформлюються порядковим номером у квадратних дужках. Наприкінці тексту перед літературою вказуються ключові слова (до 5) мовою статті, резюме українською, російською та англійською мовами (всього до 15 рядків). Перелік джерел (література) розташовується після резюме і має містити вихідні дані джерел і сторінку, на яку зроблено посилання.

ДО МАТЕРІАЛІВ ДОДАЮТЬСЯ:

1. ФАЙЛ У ФОРМАТІ MS WORD З НАБОРОМ ТЕКСТУ, який висилається на адресу: yv@yurvisnyk.in.ua

2. СТАТТЯ У РУКОПИСУ – 2 прим.

3. РЕЦЕНЗІЯ-РЕКОМЕНДАЦІЯ особи, що має вчений ступінь за фахом, що відповідає предмету статті, чи відділу, кафедри науково-дослідного, вищого навчального закладу або органу, організації (у формі виписки з протоколу).

4. ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА:

Прізвище, ім'я, по батькові автора

Науковий ступінь, звання, почесне звання

Місце роботи і посада

Поштова адреса, телефони, факс, e-mail

Номер квитанції передплати на журнал (чи дата і місце передплати)

Найменування статті

Автори, на праці яких є посилання в рукопису

Дата відсилання рукопису

5. ЗАЯВКА НА ВИСИЛКУ АВТОРСЬКИХ ПРИМІРНИКІВ (післяплатою – не менше 5).

Резюме і рецензія не подаються за матеріалами для рубрик: «Проблемна ситуація», «Версія», «Публіцистика», «Наукове життя», «Прошу слова!», «Зворотний зв'язок», «Критика і бібліографія», «Ювілеї», «Персоналії».

При визначенні черговості публікації матеріалів перевагу мають передплатники журналу

Подані матеріали не рецензуються і не повертаються автору. Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, без зазначених додатків, не приймаються до редагування, публікації і не повертаються автору. Тому після подання матеріалу до публікації доцільно запросити редакцію особисто чи по телефону про дотримання вимог редакції. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їхнє скорочення й уточнення найменування.

Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних і інших матеріалів відповідальність несе автор або особа, що надала матеріал.

Редакція веде листування тільки на сторінках журналу в рубриках «Проблемна ситуація», «Прошу слова!», «Зворотний зв'язок».

Журнал приймає замовлення на рекламу

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ

І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

В. Завальнюк

*Витоки юридичної антропології
в Україні.....* 5

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ У ДІЇ

А. Крусян

*Правові основи та особливості
діяльності адвоката
у конституційному провадженні.....* 15

В. Панасюк

*Роль Верховної Ради України
в реалізації напрямів державної
політики в Україні.....* 23

М. Салей

*Щодо принципів
конституційної аксіології.....* 28

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Ю. Бальцій

*Конституційні засади
місцевого самоврядування
в Україні та в країнах Балтії.....* 35

А. Швець

*Деякі питання депутатської етики
під час реалізації депутатських
повноважень депутатів
місцевих рад.....* 41

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

М. Vasulyenko

*Sport law as a systematic phenomenon
in legal science.....* 46

О. Коломоєць

*Механізм законодавчого регулювання
ринку цінних паперів України.....* 54

М. Шепітько

*Філософські засади побудови
системи протидії злочинам
проти правосуддя.....* 59

О. Ващук

*Практичне застосування
верифікації даних під час проведення
слідчих (розшукових) дій.....* 66

В. Зверховська

*Особливості договору купівлі-продажу
культурних цінностей.....* 71

ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

В. Загородній, С. Сакал

*Про створення електронних засобів
навчання. Методика застосування.
Досвід роботи.....* 79

РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

О. Подцерковний, В. Олюха

*Щодо правового значення статуту
у сфері господарювання.....* 87

Г. Попов, О. Гладун

*Науковий погляд на проект
Закону України «Про Вищий
антикорупційний суд».....* 92

УКРАЇНА І СВІТ

Р. Абдуллаєв

*Генеza та сучасний стан правового
регулювання інституту санкцій
у праві Європейського Союзу.....* 98

N. Kyreieva

*Foreign experience of economic-legal
regulation of electronic
financial services.....* 103

Є. Полянський

*Принцип non bis in idem
у кримінальному праві США.....* 108

A. Zaporozhchenko

*Health care and the EU:
the law and policy patchwork.....* 114

ЗВ'ЯЗОК ЧАСІВ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Н. Єфремова

*Започаткування викладання
канонічного права як юридичної
дисципліни у Новоросійському
імператорському університеті
в Одесі.....* 120

Х. Думич

*Закінчення розгляду справи
та ухвалення судового рішення
за австрійським цивільним
процесуальним кодексом 1895 р.....* 127

<p>І. Долматов Засади польської державності і кардинальні права шляхти в артикулах Генріха Валуа 1573 р.....133</p> <p>Д. Кириченко Правовий статус спецпереселенців кримських татар у 40-50-ті роки XX ст.: історико-правовий аналіз.....139</p> <p>О. Іляшко Анексовані території у світі у XX ст. крізь призму історичного досвіду.....145</p>	<p>канонического права на примере «Основ социальной концепции».....172</p> <p>Р. Тимофійв Соціальний захист працівника у правовідносинах працевлаштування..... 179</p> <p>О. Стаценко До питання правового регулювання набуття прав на нерухоме майно за набувальною давністю..... 186</p> <p>С. Аліна Спадкування криптовалют, токенів та інших цифрових активів: проблеми та перспективи..... 191</p>
Трибуна Молодого Вченого	
<p>В. Калетнік Проблеми визначення поняття «гібридна війна» в концептуальних документах у сфері національної безпеки та оборони України.....155</p> <p>А. Бакала Поняття, сутність та види міграції у контексті сучасності..... 161</p> <p>V. Slatvinska Protection of Ukrainian seafarers' rights at the national and international levels.....166</p> <p>Д. Пивень Аналіз нравственного измерения проблем биоэтики в свете</p>	<p>Трибуна Доктора</p> <p>Гасымзаде Рамиз Айдын оглу Налог на прибыль: сравнительный анализ законодательств стран Содружества Независимых Государств..... 196</p>
IN MEMORIAM	
	<p>Пам'яті Василя Івановича Форманюка.....202</p> <p>Публікації журналу «Юридичний вісник» за 2017 рік.....204</p>

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 340.11(477):342.726–053.6

В. Завальнюк,

професор кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИТОКИ ЮРИДИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

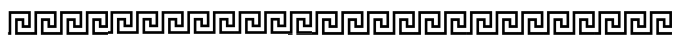
Перед українською юридичною антропологією, виходячи з необхідності європейської цивілізації, постали певні завдання, до яких можна віднести: 1) розвиток доктрини духовності в правовому просторі; 2) розроблення концепції охорони вільної волі українського громадянина; 3) духовне обґрунтування національного законодавства, а отже, вироблення напрямів формування справедливої держави [1, с. 246].

Розвитку антропоцентричних правових уявлень сприяли особливості світобачення та духовності українського народу, які зумовлені багатьма чинниками, серед яких можна назвати і природне середовище з його краєвидом, і геополітичне розташування України, і характер родинних стосунків зі специфічними рисами побуту, і драматичні події історії, і специфіку культурних процесів і тому увесь комплекс різноманітних чинників зумовив неповторний характер української ментальності, сам тип українця та його культури [2, с. 36].

В українській культурі досить виразно ці процеси простежуються з кінця XVIII – поч. XIX ст., але намагання учених вичленити певні риси характеру русичів-українців відомі ще із часів Київської Русі. Про це свідчить, наприклад, «Повість минулих літ», у якій є відомості про особливі риси характеру слов'янських племен і зазначено, що

«всі ці племена мали свої звичаї й закони своїх батьків, кожен – свій норов і побут» [3, с. 8–9].

Перший період складання передумов для розвитку української юридичної антропології – князівська доба, починаючи із часів християнізації Київської Русі й закінчуючи втратою незалежності Галицько-Волинським князівством (з X до сер. XIV ст.). Духовним джерелом правової думки того часу була антична спадщина і патристика (твори отців церкви – Івана Золотоустого, Григорія Нисського, Василя Великого, Григорія Богослова, Єфрема Сірина, Івана Лествичника, Івана Дамаскіна та ін.). Релігійно-етична проблематика стає основною в цей період, осмислюється роль книжного слова, уміння перекладати і витлумачувати текст Святого письма і твори отців церкви. Значна роль у розробленні етичної проблематики належить агіографічній літературі. Саме у ній був сформований етичний ідеал української культури. Святість, образ святого розуміється як втілення морального ідеалу (любви, милосердя, внутрішньої гармонії і миру, терпимості тощо). Саме в цей період зростає інтерес до окремої особистості, до особливостей її внутрішнього світу і своєрідності життєвого шляху. Проблема добра і зла поєднується з проблемою святості й гріховності людини, із поняттями плоті і душі, тіла і духу [2, с. 37].

він надає закону антропоморфних рис, називаючи його «правителем вільної держави». Але оскільки цей правитель мовчазний, сліпий і глухий, він обирає собі посередника – короля, який є вустами, очами й вухами закону [10].

Кирило Транквіліон-Ставровецький у своєму «Зерцалі богослов'я» (1618) говорить про людину як про малий світ і поділяє її на тіло (що складається із чотирьох елементів й уподібнюється «макрокосму» – природі) та безсмертну душу [11; 12, с. 24].

Касіян Сакович, розмірковуючи над природою людини, одним із перших пов'язав антропологію та право: «У законі було колись написано: непристойно громадянину не знати законів своєї Вітчизни. І я можу сказати: ще непристойніше людині не знати про закони своєї природи, не знати про властивості та обов'язки членів, з яких складається її тіло, не знати того, що зберігає її природу в цілості, непорушною і що призводить до її руйнування» [13, с. 66].

І. Галятовський у специфічних барокових філософських стильових формах продовжував розробляти християнське антропологічне вчення, зокрема, ідеї про правдиву людину та праведне життя, орієнтуючись не тільки на православну, але й західну традицію [14].

Антропологічні принципи пізнання суспільної дійсності та права, зокрема, у гуманістичній філософській літературі, носили абстрактно-розсудливий характер, але в історичній та публіцистичній літературі вони знаходили практичне утілення. Так, наприклад, розмаїття правового життя, зумовлене етнічними та релігійними характеристиками, відзначалось мислителями, які проживали або перебували на території України. Мало не перший такий приклад антропологічного дослідження продемонстрував Михалон Литвин, автор публіцистичного памфлету «Про характери татар, литовців та москвитян», який відзначав такі позитивні риси правового життя татар, як заборона оборонення на рабів співплемін-

ників, обмеження невольництва сімома роками, підсудність злочинів тільки центральним установам держави, полігамія та підпорядковане чоловікам місце жінок у сім'ї. Автор особливо підкреслював шанування татарами правосуддя: «Свято почитають вони в себе мир і правосуддя, повертаючи кожному те, що належить йому, недоторканим і не вилученим на користь чиновників як десятину або під якою-небудь іншою назвою. Тому що не наживі, але справедливості служить заняття правосуддям у цих безбожних язичників» [15]. Михалон Литвин протиставляв цим, на його думку, правильним правовим звичаям розбещеність і несправедливість правових установ власного народу.

Коли в XVII столітті відбувається остаточна заміна геоцентричної системи на геліоцентричну (започаткував цей процес ще у XVI ст. М. Коперник) людина із центру Всесвіту перетворюється на маленьку піщинку в неосяжному космосі. Відтоді починається криза середньовічного антропоцентризму. Вихід із цієї кризи було знайдено у філософії Г. Сковороди: людина, перестаючи бути центром Всесвіту, стає малим світом – «мікрокосмом», а «внутрішня» людина стає центром цього малого світу [16, с. 31]. Мікрокосм (малий світ, людина) теж складається з видимої і невидимої натур. У людині, як і в усьому існуючому, є тілесне і духовне, тлінне й вічне, проте істинне лише невидиме, а тілесне є «тінню» цього невидимого. Справжня людина народжується тоді, коли осягає невидимість, коли стає духовною, коли вона пов'язана зі своїм внутрішнім світом, єством якого є Бог. По своїй сутності, по своєму «серцю» людина тотожна Богові, і, пізнаючи своє єство, вона пізнає Бога. Служіння Богові, любов до нього є одночасно служінням і любов'ю до самого себе [17, с. 154–200].

Як філософ-антрополог Григорій Сковорода уперше в українській думці вивисує духовну особистісність, наголошуючи, що саме дух спричинює в людини цілу низку відчуттів, яких не

софія серця» П.Д. Юркевича підбиває своєрідний підсумок доби класичної української антропології права, в його системі найяскравіше виявляється дія антропологічного принципу права серед усіх філософів і правознавців класичної національної теорії права. П.Д. Юркевич, продовжуючи традицію «філософії серця», розробив вчення про моральну особистість. Як зазначає Л.Г. Кудрик, «філософія серця» П.Д. Юркевича, що базується на Св. Письмі і творах Отців церкви, заперечує в етиці утилітаризм і «розумний егоїзм», а її гуманістичний зміст полягає у визнанні безумовної цінності кожної людської індивідуальності, свободи її самовизначення. Осмислення права П.Д. Юркевича, зазначає В.М. Тихонов, «базувалось на релігійно-романтичній «філософії серця», згідно з якою джерело розвитку особи і суспільства знаходиться у духовній сфері, в реалізації божественного замислу та божественного ідеалу любові» [21, с. 13].

Німецький дослідник його творчості Роланд Піч зазначає, що для дослідження здобутків теорії права та держави П.Д. Юркевич виробив три «принципи», або «закони права», які можна розглядати як явища: 1) національного духу; 2) історичного характеру народу; 3) одвічної ідеї правди. Усі ці принципи є науково обґрунтованими, бо у своїй основі мають природу людини».

Спираючись на спеціально підібрані й упорядковані вислови зі Святого Письма, а також використовуючи результати наукових досліджень у галузі психології та філософії, П.Д. Юркевич усебічно обґрунтовує значення серця в людському житті, говорить про серце як про онтологічний корінь буття людини і передумову пізнання. Серце дає змогу людині відрізнити справедливе від несправедливого, добре від лихого. «За будь-якої зустрічі протилежних бажань та інтересів, – зазначає П.Д. Юркевич, – вона повинна звертатися до моральних вимог справедливості, що вкаже їй, де і коли її бажання незаконні, де і коли вони суперечать бла-

гу її ближнього та блага загальному» [22, с. 351].

Основні принципи православної антропології за П.Д. Юркевичем: «1) людина не є продуктом еволюції тваринного світу, а створена Богом «згідно з власною неподільною природою як окрема й індивідуальна особистість»; 2) сутність людини – наявність у неї духу, а не наявність родових загальних ознак (уяви, розуму, волі); 3) кожна людина є індивідуально неповторною, її душа має свої особливості і своєрідний розвиток; 4) свобода – це здатність людини як духовної істоти піднятися вище причинно-наслідкових зв'язків, протистояти інстинктам, які лежать в її біологічній природі; це можливість самовизначитись у своїй діяльності і робити моральний вибір; 5) людина, будучи духовною і вільною істотою, є відповідальною за кожну свою думку і вчинок; 6) людина покликана переносити свій духовний стан у зовнішній світ і цим самим виконувати одну із основних заповідей Бога – «установлення миру, загальної приязні та братерства між людьми».

Отже, погляди П.Д. Юркевича на право та державу є антропологічно й аксіологічно орієнтованими [22, с. 286]. Поєднання у його роботах питань права і людини, її природи дає формальні підстави вважати його одним із вітчизняних філософсько-правових антропологів.

Антропологічний елемент простежується у творчості І.Я. Франка. Його тип мислення характеризується антропологічним еволюціонізмом, який намагався пояснити історичні явища до аналогії з біологічно-фізіологічними процесами. Пояснюючи філософсько-психологічні витоки свого антропологізму, він відзначив сутність загальноєвропейського духовного перелому від теологізму до історичного мислення й демократизму як «очоловічення» надприродного, як звернення до дійсності як об'єкта зображення. Письменник пов'язав ці зміни з іменами Белінського, Фейєрбаха, Маркса, Гердера, Гете, Лессінга,

поставивши «антропологізм російських просвітителів у контекст західноєвропейського культурного поступу».

Варто зазначити, що серед українських дослідників права значний внесок у розроблення юридичної антропології було зроблено Б.О. Кістяківським.

Як методолог права і автор соціокультурної правової концепції Б.О. Кістяківський чільне місце відводив соціології та антропології права, принагідно акцентуючи на антропологічному принципі права [23]. Визначаючи свою позицію як «науковий ідеалізм», він обґрунтував взаємозв'язок особи та права і свідомої діяльності людини як основи права, розпочавши цю роботу вже у своїй докторській дисертації «Суспільство та індивід». Зокрема, він зазначав, що основу міцного правопорядку становить свобода особистості та її недоторканність. Дослідник критикує ніцшеанство, штірнеріанство та анархізм, які висунули нові концепції особистості. Б.О. Кістяківський зауважує, що наша суспільна свідомість ніколи не висувала ідеалу правової особистості і взагалі ідея права ніколи не була для нас цінністю. Обидві грані цього ідеалу (особистості, дисципліновані правом і стійким правопорядком, та особистості, які наділені всіма правами і вільно користуються ними) не були притаманні вітчизняній інтелігенції. На його думку, її духовні лідери неодноразово або зовсім ігнорували правові інтереси особистості, або проявляли до них пряму ворожість.

Природне право, що підноситься над політичними і правовими відносинами як недосяжний етичний зразок, також слугує критерієм, який дає змогу судити про цінності того чи іншого соціального інституту. Держава, яка відповідає вимогам правової особистості, її правам та свободам, є правовою. Усе XIX століття, констатував Б.О. Кістяківський, проходило під знаком боротьби передових сил з прибічниками старого режиму, що намагалися загальмовувати історичний розвиток, відстоювати свої привілеї, стати на заваді про-

гресивним суспільним перетворенням. При цьому в періоди загострення соціальних конфліктів у різних класів і груп населення з'являються схильність і можливість діяти насильницькими, а не правовими методами. Він вважає, що це суперечить засадам, які встановлюють конституції та декларації прав людини. Шляхом детального аналізу теорій щодо співвідношень держави і людини Б.О. Кістяківський дійшов висновку, що держава і людина в них не порівнюються, а розглядаються як то-жність. Таке можливо лише в тому разі, коли держава і людина розглядаються не в їх реальній складності, а як суб'єкти прав і обов'язків, що мають певною мірою подібні цілі і завдання, інакше кажучи, як особи.

Учений припускає визнання права як найбільш значного вираження культури і розглядає культуру як спосіб реального буття права. Тому історично сформований рівень правосвідомості та правової культури є визначальним чинником побудови правової держави. Він підкреслює, що у XVIII ст. та першій половині XIX ст. особистість визначалася загальними або родовими ознаками, проте згодом основною її характеристикою було визнано те, що зумовлює її своєрідність, індивідуальність і неповторність. Але ці риси, своєю чергою, не породжуються соціальним середовищем, швидше реалізуються через нього (всупереч або завдяки йому), вони творяться вільно кожною людиною з себе самої. Проте Б.О. Кістяківський не вважає ці протилежні погляди взаємовиключними і розробляє принцип-критерій для регулювання взаємин між індивідуальним і загальним, суспільним цілим і особистістю, — це гідне людське існування, «у кожній людині представлена і втілена певна культурна мета як щось життєве і особисте» [24, с. 274].

Розвиток особистості та всього суспільного організму Б.О. Кістяківський пов'язував зі становленням правової держави, в якій за людиною визнаються невід'ємні, непорушні та недоторканні

права. У правовій державі визнається певна сфера самовизначення та самореалізації особистості, в яку держава не має права втручатися. Відомий правознавець слушно зазначає, що невід'ємні права особи не створюються державою, оскільки вони самі за своєю суттю безпосередньо належать особистості. Серед таких невід'ємних прав він називає свободу совісті, політичні права. На його думку, завдяки невід'ємним правам і недоторканності особистості державна влада у правовій державі не тільки обмежена, а й суворо підзаконна. «У правовій державі влада має бути організована так, аби вона не пригнічувала особистість. У цій державі як окрема особистість, так і сукупність особистостей (народ) мають бути не лише об'єктом влади, але і її суб'єктом».

Вчений мріє про створення загальної науки про людину як суспільної істоти і вважає, що жодна з наявних на той час наук не досягає цієї величної мети. Так, не існує такої загальної науки, яка б досліджувала організм або людину як ціле, а існують лише окремі спеціальні науки, такі як анатомія, антропологія, ембріологія, фізіологія, психологія тощо, які розглядають природу людини з різних позицій. Кожна з цих наук утворює, відповідно до мети пізнання, своє власне поняття людини або організму і намагається згідно зі своїм особливим характером чи описати комплекс явищ, який вона розглядає, чи відкрити у ньому певну закономірність. Натомість, як вважав учений, єдина загальна наука про людину є тільки ідеальною метою, а її досягнення взагалі збіглося би із кінцем наукового розвитку.

Офіційна колективістська ідеологія радянської держави зумовила падіння інтересу до антропологічних досліджень, тим більше у праві, де доволі швидко і міцно утвердилася класова антиіндивідуалістична теорія права [25].

Розмірковуючи про соціалізм і право, про теоретичні ідеї та практику капіталізму й комунізму загалом і 20–30-ті ХХ ст. зокрема, В.С. Нер-

сеянц вказував: «Перехід від капіталізму до соціалізму, від приватної власності до власності суспільної, ліквідація індивідуальної власності на засоби виробництва фактично означають не тільки знищення буржуазного індивідуалізму, але водночас і заперечення самостійного статусу та значення індивіда, окремої особи і як суб'єкта економіки, права та політики, радикальну відмову від індивідуального на користь всезагального (суспільного, колективного), всебічну трансформацію людини–індивіда–особи в живе знаряддя і допоміжний засіб всезагального цілого, в простого виконавця відповідних пролетарських функцій по-пролетарськи зорганізованої колективної і соціалістичної спільності – словом, у знеособлення ординарного, безправного «гвинтика» єдиної величезної машини колективного придушення, насилля, владно-централізованого виробництва, розподілу та споживання».

Відзначимо, що з утвердженням у СРСР класової теорії права поступово зникли з поля наукової юриспруденції проблеми людини як біосоціальної істоти, не кажучи вже про проблематику людини духовної. По суті з правничої науки зник і сам термін «людина», який замінила «фізична особа». Людину у праві змінила правова зовнішність, маска. Одночасно відбувалося відчуження людини від права шляхом редуції, а то й заперечення належних їй природжених прав – на свободу світогляду, на вільну думку, вільне пересування, нарешті, на майно та результати своєї праці.

«Нова влада, – зазначають В.Д. Бабкін і В.М. Селіванов у праці «Народ і влада», – продовжила в інших формах «старорежимну практику» «звільнення» людини від важливого мотиву її діяльності – матеріального інтересу в результатах її праці, не дала народу обіцяну економічну свободу, повністю підім'явши під себе особу, руйнуючи індивідуальність». Відтак «соціалізація засобів виробництва, що ліквідує приватну власність і загалом будь-яку

індивідуальну власність на засоби виробництва, означає заперечення індивіда як суб'єкта (особи) економічних і правових відносин, предметом і об'єктом яких є засоби виробництва. Знищення цього аспекту та компонента людської особи (тобто заперечення, невизнання окремої людини власником індивідуальної власності на засоби виробництва і як суб'єкта права такої власності) диктується самою суттю соціалізму (і теоретичного, і практичного)» [26, с. 140].

Загалом ранній радянській теорії права і держави було притаманно або заперечення ролі людини–індивіда–особи, або другорядність її ролі порівняно з роллю колективу, групових суб'єктів. Відтак не випадковим наслідком повного заперечення, ігнорування чи нівелювання ролі індивіда як суб'єкта права в теорії права і держави 20–30-х рр. ХХ ст. стало таке ж ставлення до його правосуб'єктності, і зокрема, в галузевих науках (наприклад, в адміністративному праві).

Таким чином, «у перші роки становлення радянської держави закладалися основи юридичного світогляду, за яким правоздатність громадян розглядалася виключно як властивість, дарована їм державою з метою вирішення загальних державних завдань розвитку продуктивних сил і підйому народного господарства. Наслідки такого підходу в організації економічного життя суспільства, коли було абсолютизовано і гіпертрофовано «загальні начала», що представлялися у формі державних інтересів, «особистого начала», не забарились позначитися, підготувавши таким чином благодатний ґрунт для поступового становлення й утвердження авторитарного політичного режиму, його подальшої трансформації в тоталітарний політичний устрій сталінської епохи».

Певною мірою схоластичність та відчуженість від людини сучасної юриспруденції є віддаленим наслідком класової парадигми права, що за радянські часи вважалась єдино

правильною. І тут слід погодитись з М.Г. Патеї-Братасюк, яка зазначає, що антропологічний підхід був по-видатному знехтуваний державоцентристською легістською теорією права і подолати цей державоцентризм у праві є нині необхідністю [27, с. 30, 61].

Слід відзначити, що «знелюднення» радянської юридичної науки було, на щастя, не абсолютним. Окремі далекоглядні та добросовісні учені наважувалися ставити і вирішувати антрополого-правові проблеми. Так, Ю.С. Шемшученко в монографії «Людина, природа, закон» (1983) зазначав: «Людина–природа–закон – це взаємопов'язані категорії. Завдяки перетворюючій діяльності людини виникли проблеми охорони навколишнього середовища. Вона ж намагається в сучасних умовах виправити становище, спрямувати свій розум і знання на створення задовільної для неї якості довкілля. Допомагає їй у цьому закон» [28, с. 4]. «Природоохоронна політика радянської держави, – наголошував учений, – має багато аспектів. Але першочерговим її завданням є забезпечення інтересів і потреб людини» [28, с. 82] (маючи на увазі «радянську людину») [28, с. 83].

Глибокий інтерес до розроблення теоретичних питань щодо особи, суб'єктивних прав і людського виміру права у радянській юридичній науці з'явився, як стверджує В.С. Бігун, у 70-х і особливо 80-х рр. ХХ ст. Відзначимо найбільш, напевно, ґрунтовну працю у цій царині – монографію М.П. Орзіха «Особистість і право» (1975, 1977), в якій чи не вперше поставлені питання про правовий вимір біосоціальної природи людини та особистісну цінність права.

У другій половині ХХ ст. правничі думки повертаються до образу вільної людини, яка має можливість політичного й морального вибору між державною сваволею і природним (та/або божественним) правом, а головне – мужність і здатність цей вибір свідомо зробити. Це повернення до першодже-

рел правничої традиції пов'язане, передовсім, із всесвітньою трагедією Другої світової війни, розгубленістю світу перед абсолютним і водночас реальним злом нацизму. Сталий позитивістський підхід до подолання катастрофічних наслідків цього зла, недопущення його відродження в майбутньому виявився недостатнім, а в низці випадків – взагалі неспроможним. Ця методологічна ситуація спонукала інституціоналізацію юридичної антропології як науки та навчальної дисципліни у межах західної традиції права (1960-ті рр.). З деяким запізненням до проблематики людини у праві звернулась і вітчизняна наука (1970–1980-ті рр.).

Ключові слова: антропологічні принципи, антропологічний елемент, юридична антропологія, співвідношення людини і права, природне право, особистість, суспільний організм, теорія права і держави.

Ця стаття присвячена дослідженню розвитку доктрини духовності в правовому просторі, розробленню концепції охорони вільної волі українського громадянина, духовному обґрунтуванню національного законодавства, виробленню напрямів формування справедливої держави.

Данная статья посвящена исследованию развития доктрины духовности в правовом пространстве, разработке концепции охраны свободной воли украинского гражданина, духовному обоснованию национального законодательства, выработке направлений формирования справедливого государства.

This article is devoted to the study, in particular, of development of the doctrine of spirituality in the legal space, the development of the concept of the protection of the free will of the Ukrainian citizen, the spiritual substantiation of the national legislation, the development of the directions of the formation of a just state.

Література

1. Дудченко В.В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень: монографія. О.: Юрид. л-ра, 2006. 301 с.

2. Рубан А.О. Світоглядні особливості українського національного характеру (філософсько-антропологічний аналіз): дис. на здобуття наук. ступ. канд. канд. філос. наук: 09.00.04. К., 2008. 200 с.

3. Літопис руський: За іпатським списком пер. Л. Махновець / О.В. Мишанич (відп. ред.), Л.Є. Махновець (пер. з давньорус.). К.: Дніпро, 1989. XIV, 591 с., 3 арк. дод. (Давньоруські та давні українські літописи).

4. Морська Н. Гідна влада як репрезентант нації перед законом божественної справедливості в українських філософсько-правових пошуках. Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): матеріали Міжнар. «круглого столу» (м. Львів, 4–5 грудня 2009 р.). Л.: Край, 2009. С. 220–231.

5. Кособуцька Г. Києво-Печерський патерик про допомогу людям з особливими потребами. Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Сер. «Українознавство». Вип. 11. С. 7–9.

6. Кутаєв І. Суспільно-політичні погляди Станіслава Оріховського. Політичний менеджмент. 2005. № 3. С. 169–179.

7. Дурфенюк О.М. Філософсько-правова спадщина С. Оріховського: феномен професіоналізму правоохоронця: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». Л., 2007. 20 с.

8. Оріховський С. Квінкункс другий. Українські гуманісти епохи Відродження. К.: Наукова думка, Основи, 1995. Ч. 1–2. URL: http://litopys.org.ua/human/hum12_1.htm

9. Оріховський С. Супліка до найвищого понтифіка Юлія III про схвалення взяття шлюбу. Українські гуманісти епохи Відродження. К.: Наукова думка, Основи, 1995. Ч. 1–2. URL: <http://litopys.org.ua/human/hum10.htm>

10. Оріховський С. Напучення польському королеві Сигізмунду Августу. Українські гуманісти епохи Відродження. К.: Наукова думка, Основи, 1995. Ч. 1–2. URL: <http://litopys.org.ua/human/hum04.htm>

11. Транквіліон-Ставровецький К. Зерцало Богословії. Історія української філософії: хрестоматія-довідник / упорядник В.С. Крисаченко. К.: Леся, 2006. С. 95–111.

12. Потаєва І. Про «філософію серця» в працях Дмитра Чижевського. *Філософська і соціологічна думка*. 1994. № 5–6. С. 18–28.
13. Нічик В. *Філософія в Київській братській школі*. *Філософська думка*. 1982. № 2. С. 54–72.
14. Соломаха І.Г. *Ідейні джерела формування християнських антропологічних поглядів І. Галятовського*. *Наукові записки Кивськ. ун-ту туризму, економіки і права*. Серія: «Філософські науки». 2011. Вип. 9. С. 126–138.
15. Михалон Литвин. *Про звичаї татар, литовців та московитів*. URL: <http://litorpys.org.ua/mlytvyn/mlyt01.htm#f1>.
16. Кравченко А.П. *Антропологічний принцип у філософії права: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Х., 2008*. 216 с.
17. Сковорода Г. *Наркисс: Разглагол о том: узнай себе. Повне зібрання творів: у 2-х т. К., 1973. Т. 1. С. 154–200*.
18. Сковорода Г. *Вибр. твори у 2-х т. К.: Дніпро, 1972. Т. 1. 531 с.*
19. Костомаров М.І. *Слов'янська міфологія / упоряд., приміт. І.П. Бетко, А.М. Полотай; вст. ст. М.Т. Яценка. К.: Либідь, 1994. 384 с.* («Літературні пам'ятки України»).
20. Андрусак Т.Г. *Права людини в поглядах Михайла Драгоманова: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»*. К., 1994. 20 с.
21. Тихонов В.Н. *Идеи П.Д. Юркевича о государстве и праве в контексте современности*. Луганск: РИО ЛАВД, 2003. 303 с.
22. Юркевич П.Д. *Історія філософії права; Філософія права; Філософський щоденник: Рукописна спадщина*. К.: Ред. журн. «Укр. Світ», 2001. 756 с.
23. Братасюк М. Г. *Творчість Б. Кістяківського як антитеза легізму*. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Fmpp/2011_2/bratasu.htm
24. Кістяківський Б.О. *Вибране / пер. з рос. Л.Г. Малишевської; упорядкування, передмова і примітки Л.П. Депенчук. К.: Абрис, 1996. 512 с.*
25. Завальнюк В.В. *Історія розвитку правових уявлень в українській юридичній антропології*. *Митна справа*. 2014. № 1. С. 3–12.
26. Нерсисянц В. С. *Філософія права: учебник. М.: Инфра-М – Норма, 1997. 652 с.*
27. Патей-Братасюк М. *Антропоцентрична теорія права: навч. посіб. К.: б.в., 2010. 396 с.*
28. Шемшученко Ю.С. *Людина, природа, закон. К.: Політвидав України, 1983. 87 с.*

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ У ДІЇ

УДК 342.565.2:347.965(477)

А. Крусян,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри загальнотеоретичної юриспруденції,
конституційного та адміністративного права
Київського інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У сучасних умовах конституційних перетворень з метою розвитку України як демократичної, правової держави особливого значення набуває удосконалення механізму захисту прав та свобод людини і громадянина, утвердження принципу верховенства права. Істотним складником загальнодержавного механізму захисту прав та свобод людини і громадянина є діяльність Конституційного Суду України (далі – Конституційний Суд), роль якого у цьому механізмі посилюється у зв'язку із введенням інституту конституційної скарги.

Важливе значення щодо запровадження принципу верховенства права в конституційні реалії та ефективізації захисту прав людини має надання правничої допомоги. Так, відповідно до ст. 59 Конституції України «кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав».

Для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура (ч. 1 ст. 131² Конституції України).

Правнича допомога є багатоманітною та різноплановою. Так, відповідно до Рішення Конституційного Суду

України від 30.09.2009 р. (у справі про право на правову допомогу) правова допомога (відповідно до чинної Конституції України – правнича допомога – А.К.¹) є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами і може включати консультації, роз'яснення, складання позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах тощо. Вибір форми та суб'єкта надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати [2]. Визначення правової допомоги у такому широкому контексті міститься і в Законі України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 р. (див.: п.п. 3,4 ст. 1 Закону) [3].

Обґрунтованою та поширеною є точка зору, що: «Правова (правнича – А.К.) допомога адвоката як основний вид діяльності адвокатури може надаватися в різних видах судочинства – у кримінальному, цивільному, адміністративному, конституційному, господарському...» [4, с. 44].

Отже, правнича допомога може надаватися адвокатом як професійна правнича допомога в конституційному судочинстві.

¹ Не претендуючи на науково-теоретичний аналіз співвідношення категорій «правова допомога» та «професійна правнича допомога», водночас є слушною така точка зору: враховуючи, що ключовим моментом у розмежуванні понять «правова допомога» та «правнича допомога» є поняття «допомога», то вважається за можливе для характеристики діяльності адвоката використовувати кожне з цих понять [1, с. 144].

Проте право на професійну правничу допомогу в конституційному судочинстві є недослідженим. Так, більшість наукових напрацювань щодо проблемних питань у сфері адвокатської діяльності присвячено визначенню особливостей діяльності адвоката у: кримінальному провадженні (праці вчених І.Ю. Гловацького, Я.П. Зейкана, В.О. Попелюшка, В.М. Тертишника, Л.Д. Удалової та ін.), цивільному судочинстві (праці вчених В.М. Івакіна, Г.О. Світличної, Г.З. Лазько, Д.П. Фіолевського та ін.); господарському судочинстві (праці вчених Н.М. Бакаянкової, О.В. Бринцева, С.В. Васильєва, В.О. Святоцької та ін.); адміністративному судочинстві (у працях М.Ю. Єфіменка, Р.В. Сінельніка, В.О. Святоцької та ін.). Питання визначення специфіки адвокатської діяльності в конституційному провадженні не знайшли широкого та всебічного відображення у наукових працях учених-конституціоналістів.

Водночас із введенням інституту конституційної скарги в Україні можна прогнозувати (виходячи з практичного досвіду зарубіжних країн та аналізу положень вітчизняного законодавства про конституційну скаргу), що роль адвоката в конституційному судочинстві зростатиме та ставатиме більш активною. Цей висновок підтверджується й тим, що за період з моменту введення конституційної скарги кількість скарг, що надходять до Конституційного Суду, щорічно збільшується. Так, у 2016 році до Конституційного Суду надійшло 39 конституційних скарг, у 2017 році – 435, станом на початок квітня 2018 р. – 120 конституційних скарг [5].

Діяльність адвоката в конституційному провадженні має певні особливості, що пов'язані з особливим конституційно-правовим статусом Конституційного Суду – органу конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України

випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України (ст. 1 Закону України від 13.07.2017 р. «Про Конституційний Суд України») [6].

Конституційний Суд не належить до судів системи судоустрою України, найвищим судом у якій є Верховний Суд (ст. 125 Конституції України) та здійснює повноваження, що передбачені Конституцією України (ст. ст. 150, 151, 1511) та Законом України «Про Конституційний Суд України» (ст.7), у формі самостійного виду судочинства – конституційного судочинства.

Конституційне судочинство – це встановлений конституційно-процесуальними нормами порядок та форми діяльності органу конституційної юрисдикції. За своєю суттю конституційне судочинство – це процесуальна діяльність Конституційного Суду; зміст конституційного судочинства детерміновано правовою природою та повноваженнями цього органу.

У науковій та нормативній літературі застосовуються категорії «конституційне судочинство» та «конституційне провадження». Думається, що під час визначення співвідношення цих правових концептів слушною є точка зору, що: «Поняття «конституційне провадження» і «конституційне судочинство» є тотожними за своїм значенням, хоча в принципі провадженням називають особливу процедуру розгляду певних справ у межах певного виду судочинства» [7]. Так, аналіз положень Закону України «Про Конституційний Суд України» дає підстави зробити висновок, що в контексті його змісту конституційне провадження слід визначати як сукупність процесуально-процедурних дій щодо розгляду і вирішення певних справ у межах єдиного виду судочинства – конституційного судочинства.

Відповідно до розділу II Закону України «Про Конституційний Суд України» стадіями конституційного провадження є : 1) звернення до Конституційного Суду у формі конститу-

ційного подання, конституційного звернення та конституційної скарги (зміст стадії див.: гл. 7); 2) прийняття звернень до Конституційного Суду (зміст стадії див.: гл. 8); 3) відкриття конституційного провадження у справі (зміст стадії див.: гл. 9); 4) розгляд справ у Конституційному Суді в порядку письмового або усного провадження (зміст стадії див.: гл. 10); 5) ухвалення рішення і надання висновку Конституційним Судом (зміст стадії див.: гл. 13); 6) офіційне оприлюднення та опублікування актів Конституційного Суду (зміст стадії див.: ст. 94); 7) виконання рішень та висновків Конституційного Суду (зміст стадії див.: гл. 14).

До особливостей конституційного провадження слід віднести не тільки зміст його стадій, але й строки конституційного провадження. Так, відповідно до ст. 75 Закону України «Про Конституційний Суд України» обчислення строку конституційного провадження ведеться з дня постановлення ухвали про відкриття конституційного провадження у справі, а у разі відмови Сенату від розгляду справи на розсуд Великої палати – з дня постановлення відповідної ухвали Сенату (ч. 1 ст. 75 Закону). Строк конституційного провадження не має перевищувати шість місяців, якщо інше не встановлено цим Законом (ч. 2 ст. 75 Закону). Строк конституційного провадження не може перевищувати один календарний місяць для справ: 1) про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України; 2) за зверненням Президента України щодо конституційності актів Кабінету Міністрів України відповідно до пункту 15 частини першої статті 106 Конституції України; 3) щодо яких Сенат, Велика палата визнали конституційне провадження невідкладним (ч. 3 ст. 75 Закону).

Отже, правова природа, конституційно-правовий статус Конституційного Суду та визначені характеристики конституційного судочинства зумовлюють

особливості діяльності адвоката в конституційному провадженні.

Важливу роль щодо ефективної діяльності адвоката в конституційному судочинстві відіграють принципи здійснення конституційного провадження, система яких також має свої особливості. Так, ч. 2 ст. 147 Конституції України закріплює, що діяльність Конституційного Суду ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, відкритості, повного і всебічного розгляду справ, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків. Система цих принципів відрізняється від принципів (засад) судочинства, що визначені у ст. 129 Конституції України.

Варто вітати, що першим із зазначених принципів є принцип верховенства права. Адже реалізація принципу верховенства права у сфері конституційної юстиції має особливий індекс, тобто Конституційний Суд: підпорядкований у своїй діяльності виключно праву; є інституціональним складником механізму втілення верховенства права в конституційно-правові реалії через інтерпретаційну діяльність; формує судово-правовий концептуалізм на основі реалізації принципу верховенства права; визначає ціннісні прояви верховенства права; здійснює конституційний контроль якості законодавчих актів за критерієм відповідності їх праву. Все це свідчить про важливість та практичну значущість принципу верховенства права як принципу діяльності органу конституційної юрисдикції та обов'язковості його врахування у визначеному контексті адвокатом під час участі в конституційному провадженні.

Серед нормативно визначених принципів діяльності Конституційного Суду немає принципу змагальності сторін, що може впливати на зміст адвокатської діяльності в конституційному провадженні. Відсутність цього принципу слід оцінювати неоднозначно. З одного боку, адвокат у конституційному провадженні має не наводити обставини справи та надавати докази, доводячи

ституційне подання та конституційне звернення. У справах за конституційною скаргою адвокат може виступати як уповноважена особа. В юридичній літературі діяльність уповноваженої особи детермінується зі здійсненням правничої (правової) допомоги. Так, О.Г. Юшкевич визначає: в широкому розумінні правова допомога – це діяльність, спрямована на реалізацію та захист прав, свобод та законних інтересів заінтересованих суб'єктів, яка здійснюється уповноваженими на те особами чи органами в порядку та у видах, не заборонених законодавством, пов'язана із застосуванням правових норм; у вузькому розумінні – це правові заходи, що здійснюються уповноваженими суб'єктами, спрямовані на конкретну особу, яка перебуває у складних життєвих обставинах та потребує сторонньої допомоги з метою правильної орієнтації в чинному законодавстві, виховання звички свідомого виконання правових норм, що сприяє поліпшенню її життєдіяльності та соціальної адаптації [9, с. 131].

Думається, інститут уповноваженої особи у справі за конституційною скаргою на відміну від представництва за конституційним поданням та конституційним зверненням має свою специфіку, яка визначається сферою здійснення представницьких функцій – подання та розгляд конституційної скарги за збереження всіх функцій представницької діяльності (зокрема, адвоката) з урахуванням того, що законодавець фактично ототожнює як учасника конституційного провадження суб'єкта права на конституційну скаргу та уповноважену особу, що діє від його імені (ч. 1 ст. 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» визначає, що учасниками конституційного провадження є «суб'єкт права на конституційну скаргу (уповноважена особа, що діє від його імені)».

Під час діяльності адвоката як уповноваженої особи, що діє від імені суб'єкта права на конституційну скаргу, йому слід враховувати: 1) хто і в

якому разі має право звернутися до Конституційного Суду з конституційною скаргою; 2) що є підставою звернення з конституційною скаргою, а саме що розуміється під порушенням конституційних прав і свобод; внаслідок застосування якого закону України вони були порушені через неконституційність цього закону (його окремих положень); чи був цей закон застосований у конкретній справі; 3) вимоги, що пред'являються до конституційної скарги, відповідно до чинного законодавства; 4) процедурно-процесуальний порядок конституційного провадження у справах щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою; 5) що рішення Конституційного Суду за конституційною скаргою поширюються не тільки на його клієнта, а й на невизначене коло людей, тобто має певні юридичні особливості, це потребує ретельної підготовки до судового засідання. Крім того, адвокату слід враховувати, що судді Конституційного Суду мають високу кваліфікацію, адже, окрім іншого, вони є «правниками із визнаним рівнем компетентності» (див. ч. 4 ст. 148 Конституції України).

Отже, адвокат у конституційному провадженні може здійснювати процесуальне представництво учасників конституційного провадження, виступаючи у процесуальній ролі представника суб'єкта права на конституційне подання або конституційне звернення та уповноваженої особи, що діє від імені суб'єкта права на конституційну скаргу. При цьому можна зробити висновки, що адвокат може надавати інші види правової (правничої) допомоги, передбачені чинним законодавством, учасникам конституційного провадження у будь-якій справі.

Повноваження адвокатів мають бути підтверджені відповідними документами. Відповідно до ч. 3 ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» повноваження адвоката як захисника або представника

в господарському, цивільному, адміністративному судочинстві, кримінальному провадженні, розгляді справ про адміністративні правопорушення, а також як уповноваженого за дорученням у конституційному судочинстві підтверджуються в порядку, встановленому законом. Проте у Законі України «Про Конституційний Суд України» не визначено, в якому порядку підтверджуються повноваження адвоката та не визначені документи, що мають підтверджувати його повноваження в конституційному судочинстві. Враховуючи положення ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», повноваження адвоката в конституційному провадженні можуть посвідчуватися довіреністю, ордером, дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, або договором на надання правової допомоги.

Законодавством України на відміну від законодавства деяких зарубіжних країн не визначені кваліфікаційні вимоги до представників у конституційному провадженні. Так, відповідно до профільних законів Румунії, Чехії представником учасника конституційного провадження можуть бути тільки адвокати; у низці країн передбачено, що адвокат є обов'язковим представником заявника у цьому виді провадження (наприклад, в Австрії, Італії, Польщі, Франції, Швейцарії та ін.).

В Україні відповідно до ч. 4 ст. 1312 Конституції виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Водночас аналіз статей розділу VIII «Правосуддя» Конституції України, який не містить жодного згадування про Конституційний Суд та конституційне судочинство (на відміну від попередньої редакції ст. 124 – до прийняття Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р.) та врахування того, що положення про адвокатуру містяться саме в цьому розділі, а положення щодо Конституційного

Суду виокремлені в самостійний розділ XII «Конституційний Суд України», надають підстави зробити висновок, що монополія адвокатури не поширюється на представництво в Конституційному Суді. Крім того, цей висновок підтверджується й тим, що у Перехідних положеннях Конституції України (п. 161 пп. 11), в яких закріплюється поетапний процес запровадження цієї монополії, обов'язкове представництво адвокатів у Конституційному Суді не зазначається.

Слід відзначити, що у законопроектних роботах пропонується встановити монополію адвокатури й на представництво в Конституційному Суді. Так, ст. 50 проекту Закону України «Про Конституційне судочинство в Україні» № 6427-1 від 16.05.2017 р. закріплює: «1. Сторони конституційного провадження та зацікавлені суб'єкти беруть участь у конституційному провадженні виключно через представників. 2. Фізична особа, яка є адвокатом, може брати участь у конституційному провадженні особисто, представляючи саму себе. 3. Представник має всі права особи, яку він представляє, та здійснює їх виключно в інтересах цієї особи. 4. Представником може бути лише адвокат, відомості про якого внесені до Єдиного реєстру адвокатів України та свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю якого не є зупиненим» [10]. Думається, що ця законотворча пропозиція є слушною, враховуючи особливості конституційного судочинства.

Як було зазначено, представництво інтересів фізичних і юридичних осіб під час здійснення конституційного судочинства є одним із видів адвокатської діяльності (п. 6 ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), що полягає в забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта в конституційному судочинстві. Закон України «Про Конституційний Суд України» не передбачає окремо визначені права та обов'язки представників (уповноважених осіб) у Конституційно-

му Суді. Проте їх статус детерміновано зі статусом учасників конституційного провадження, від імені яких вони діють (права та обов'язки учасників конституційного провадження визначені, відповідно, у ч. 1 та ч. 3 ст. 71 Закону). Таким чином, представники сторін (уповноважені особи) у конституційному провадженні не є відособленими учасниками провадження, оскільки покликані представляти не свої інтереси, а інтереси сторін. Статус представника (уповноваженої особи) у конституційному провадженні пов'язаний із правосуб'єктністю особи-довірителя, яка виступає стороною (учасником) відповідних процесуальних правовідносин.

Отже, статус представника сторони та самої сторони у цілому можуть співпадати, але повноваження представника (уповноваженої особи) цілком залежить від того, яким обсягом повноважень наділив його клієнт – учасник конституційного провадження. Так, повноваження адвоката як представника (уповноваженої особи) або обмеження його прав на вчинення окремих процесуальних дій мають бути визначені у договорі про надання правової допомоги. Крім того, здається обґрунтованим закріпити в Законі України «Про Конституційний Суд України» повноваження представників (уповноважених осіб) у Конституційному Суді.

Таким чином, враховуючи проаналізовані особливості конституційного провадження та правовий статус адвоката під час його здійснення, уявляється обґрунтованою пропозиція науковців щодо важливості удосконалення правового статусу адвоката у конституційному провадженні. Адже, як слушно визначається в юридичній літературі, «український законодавець не приділяє належної уваги правовому статусу адвоката під час здійснення конституційного судочинства» [11, с. 116]. Недоліками чинного законодавства є відсутність: кваліфікаційних вимог щодо представника (уповноваженої особи) в конституційному провадженні; закріпленого переліку процесуальних

прав та обов'язків представника (уповноваженої особи) у конституційному провадженні; чіткого врегулювання порядку посвідчення повноважень адвоката у конституційному провадженні. Крім того, потребує законодавчого уточнення та конкретизації у контексті адвокатської діяльності інститут уповноваженої особи за конституційною скаргою. Отже, з метою удосконалення правового регулювання участі адвоката в конституційному провадженні необхідним є внесення відповідних змін до Закону України «Про Конституційний Суд України», до Регламенту Конституційного Суду України, до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Думається, що це сприятиме удосконаленню механізму захисту прав та свобод людини і громадянина, утвердженню принципу верховенства права, що є важливими передумовами інтеграції України до європейського співтовариства та її сталого розвитку як демократичної, правової держави.

Ключові слова: Конституційний Суд України, конституційне провадження, конституційна скарга, адвокатська діяльність, професійна правнича допомога.

Стаття присвячена вивченню правових основ та визначенню особливостей діяльності адвоката в конституційному провадженні. На основі системного аналізу чинного законодавства зроблено висновок щодо необхідності удосконалення правового регулювання участі адвоката в конституційному провадженні з метою: визначення кваліфікаційних вимог щодо представника (уповноваженої особи) в конституційному провадженні та закріплення переліку його процесуальних прав та обов'язків; врегулювання порядку посвідчення повноважень адвоката у конституційному провадженні; законодавчої конкретизації інституту уповноваженої особи за конституційною скаргою.

Стаття посвячена изучению правовых основ и определению особенностей деятельности адвоката в конституционном производстве. На основе системного анализа действующего законодательства сделан вывод о необходимости совершенствования правового регулирования участия адвоката в конституционном производстве с целью: установления квалификационных требований в отношении представителя (уполномоченного лица) в конституционном производстве и закрепления перечня его процессуальных прав и обязанностей; урегулирования порядка удостоверения полномочий адвоката в конституционном производстве; законодательной конкретизации института уполномоченного лица по конституционной жалобе.

The article deals with the study of the legal basis and definition of the activity of defense lawyer in constitutional proceedings. On the basis of systematic analysis of the current legislation it was concluded that there is a need to improve the legal regulation of the participation of a lawyer in constitutional proceedings in order: to determine the qualification requirements for a representative in a constitutional proceeding and consolidation of the list of his procedural rights and duties; regulation of the procedure for the certification of the powers of the lawyer as a representative (authorized person) in the constitutional proceeding; legislative specification of the institution of an authorized person under a constitutional complaint.

Література

1. Заборовський В.В. Професійна діяльність адвоката – це правова, юридична чи професійна правнича допомога? Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Серія Право. Випуск 38. Том 2. С. 140–144.

2. Рішення Конституційного Суду України № 23-рп/2009 від 30.09.2009 р. (справа про право на правову допомогу) URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09> (дата звернення: 05.04.2018).

3. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення: 05.04.2018).

4. Вільчик Т.Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України: дисертація д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 490 с. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Vilchik/d_Vilchik.pdf (дата звернення: 05.04.2018).

5. Офіційний сайт Конституційного Суду України: URL: <http://www.ccu.gov.ua/novyna/konstytuciyuni-skargy-shcho-nadiyshly-do-konstytuciyunogo-sudu-ukrayiny-za-stanom-na-4-0> (дата звернення: 05.04.2018).

6. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення: 05.04.2018).

7. Цимбалістий Т.О. Поняття та особливості конституційного провадження. Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 24 квітня 2009 р.) URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/7923/1/Конст.%20провадж.09.pdf> (дата звернення: 05.04.2018).

8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 05.04.2018).

9. Юшкевич О.Г. Надання правової допомоги як вид соціальних послуг. Право і Безпека. 2009. № 1. С. 129–135.

10. Про Конституційне судочинство в Україні: проект Закону України № 6427-1 від 16.05.2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61788 (дата звернення: 05.04.2018).

11. Заборовський В.В., Жежихова М. Особливості правового становлення адвоката в конституційному судочинстві. Конституційно-правові академічні студії. 2016. № 1. С. 109–117.

В. Панасюк,

асистент кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЛЬ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ В РЕАЛІЗАЦІЇ НАПРЯМІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Реалізація напрямів державної політики являє собою складний процес, спрямований на досягнення головних цілей у конкретних сферах діяльності держави. До цього процесу залучаються різні органи державної влади, місцевого самоврядування, які утворюють розгалужену, багаторівневу систему. Безумовно, діяльність державних інституцій, яка спрямовується на реалізацію напрямів державної політики, є управлінською за своєю природою і тому весь комплекс дій із досягнення головної мети державної політики здійснюється органами виконавчої влади. З огляду на це в юридичних науках предмет дослідження правових аспектів реалізації напрямів державної політики обмежений лише аналізом нормативно-правового забезпечення діяльності органів виконавчої влади з реалізації конкретного напрямку державної політики. Дослідження ролі парламенту в механізмі реалізації напрямів державної політики в науці конституційного права не здійснювалось. Саме цим зумовлена постановка мети цієї статті, що передбачає аналіз ролі та форм участі Верховної Ради України в реалізації напрямів державної політики.

Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади, окрім формування нормативно-правової основи реалізації державної політики, через здійснення функції парламентського контролю та діяльності профільного комітету здійснює вплив на процес реалізації кожного напрямку державної політики.

Парламентський контроль на відміну від державного контролю в сфері управлінської діяльності органів державної влади не є формою його (парламенту)

основної діяльності. Такий напрям роботи Верховної Ради реалізується як один із важелів впливу парламенту на діяльність виконавчої влади, зокрема Уряду, та на державні та суспільні процеси.

З точки зору М.О. Теплюка, саме повнота реалізації парламентом своєї контрольної функції, системність і ефективність здійснюваного парламентського контролю визначають реальність впливу парламенту на процеси в суспільстві та в державі, на ефективність діяльності інституцій державної влади, перш за все органів виконавчої влади, а також є суттєвою протиположністю можливим тенденціям відходу від демократичного державного режиму і переходу до авторитаризму [9, с. 463]. Він же наголошує, що такий контроль полягає у перевірці і «коригуванні» діяльності органів виконавчої влади, інших державних органів і посадових осіб у межах наданих парламенту повноважень [9, с. 469].

Інституціональний механізм парламентського контролю, на думку Ю.Г. Барабаша, являє собою дволанкову систему, в якій першою і головною ланкою є безпосередньо парламент, а другою – сукупність органів, що складається із двох груп допоміжних у здійсненні парламентського контролю суб'єктів: діючих у межах парламенту (депутатські фракції, групи, парламентарі), а також самостійних спеціалізованих суб'єктів, що діють поза межами парламенту, але мають характер підзвітних йому структур (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та Рахункова палата) [3, с. 31].

Здійснення контролю передбачає виконання парламентом таких взаємозумовлених завдань, які є одночасно

стадіями парламентського контролю: 1) отримання або збір інформації, необхідної для прийняття відповідних рішень і вироблення позицій з того чи іншого питання (отримання інформації); 2) попереднє оброблення отриманої інформації; 3) аналіз і оцінка отриманої інформації (аналіз інформації); 4) вироблення парламентом певної позиції з того чи іншого питання або прийняття на основі отриманої інформації рішення, включаючи можливість безпосереднього застосування санкцій [10, с. 95].

За допомогою парламентського контролю Верховна Рада не лише має можливість стримувати та створювати противаги виконавчій гілці влади, зокрема Уряду, а й стимулювати його діяльність з реалізації всіх напрямів державної політики. Зовнішніми виразами контрольної діяльності парламенту є форми парламентського контролю. Так, до таких форм відносять: парламентські та комітетські слухання, парламентські розслідування, депутатський запит, звіт Уряду, година запитань Уряду, резолюція недовіри Уряду. Застосування кожної із зазначених форм має різні юридичні наслідки та різну мету.

Парламентські та комітетські слухання, на думку С.В. Сороки, мають велике значення для урядово-парламентської взаємодії: по-перше, вони сприяють прийняттю зважених державно-управлінських рішень в інтересах суспільства, по-друге, забезпечують зворотний зв'язок між урядом, парламентом та громадськістю, по-третє, під час слухань відбувається отримання та обмін необхідною інформацією з питань, що потребують вирішення. Окрім цього, автор зазначає, що слухання є дуже важливою парламентською процедурою, значення якої підсилюється тим фактом, що у ній беруть участь не лише представники уряду та парламенту, а також експерти, представники громадських організацій, органів місцевого самоврядування тощо. А тому слухання дають змогу депутатам здійснювати дієвий контроль за органами виконавчої влади за безпосередньої участі громадськості [8, с. 22].

Щодо природи, поняття та функцій парламентських слухань в українській науці окремих досліджень не проводилось, як правило, дослідники побіжно аналізують цю форму парламентського контролю, не заглиблюючись у сутність та обмежуючись виключно положеннями Регламенту Верховної Ради України. Виняток становить монографічне дослідження Ю.Г. Барабаша парламентського контролю в Україні, в якому автор дає визначення поняття парламентських слухань, визначає типи, предмет та юридичні наслідки реалізації цієї форми парламентського контролю.

Зокрема, Ю.Г. Барабаш визначає парламентські слухання як одну із форм парламентського контролю, яка полягає в отриманні інформації шляхом обговорення проблемних питань у сферах діяльності Верховної Ради України за участю заінтересованих сторін із широким залученням громадськості та засобів масової інформації [3, с. 79].

Особливістю української ситуації є те, що слухання у Верховній Раді переважно пов'язані із законопроектною роботою, а не із парламентським контролем уряду. Слухання ж контрольного характеру в Україні мають такі завдання: забезпечити контроль за впровадженням прийнятих Верховною Радою законодавчих актів; здійснити аналіз відповідності закону, прийнятих на його виконання підзаконних актів та своєчасність їх прийняття; проаналізувати практику застосування державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами Конституції та законів України; забезпечити перевірку адекватності дії нормативного акта, закладеним у ньому законодавчим намірам; висвітлити практичні особливості норм чинного законодавства; перевірити ефективність функціонування виконавчої влади; вивчити шляхи поліпшення роботи виконавчої влади й окремих її підрозділів; оцінити адекватність дій посадових осіб завданням, які стоять перед відповідними органами державної влади [7, с. 17].

Поєднання парламентського контролю за діяльністю Уряду та здійснен-

ням законопроектної роботи яскраво ілюструють парламентські слухання з питань реалізації державної молодіжної політики. Відмінністю парламентських слухань у сфері реалізації зазначеного напрямку державної політики від слухань з інших питань полягає в тому, що такі слухання є елементом механізму формування та реалізації державної молодіжної політики в Україні, є обов'язковими та щорічними. На превеликий жаль, ефективність цього інструменту реалізації державної молодіжної політики з огляду на наявну практику викликає сумніви. Щоразу учасники парламентських слухань про становище молоді визначають у своїх виступах одні й ті ж проблеми: недосконалість нормативно-правового регулювання, відсутність ефективних механізмів підтримки молоді, недостатнє фінансування заходів з реалізації державної молодіжної політики. Аналіз практики проведення парламентських слухань з питань реалізації державної молодіжної політики дає підстави зробити висновок, що жодна постанова Верховної Ради України про рекомендації парламентських слухань не виконана в повному обсязі жодним з адресатів цих рекомендацій. Не можна погодитись з думкою С.В. Сороки, що «рекомендації парламентських слухань мають стосуватись лише безпосередньої компетенції Кабінету Міністрів України як органу, підконтрольного парламентові, а не інших суб'єктів державної влади та місцевого самоврядування», тому що парламентські слухання про становище молоді стосується всіх суб'єктів реалізації державної молодіжної політики як загальнодержавного, так і регіонального і місцевого рівнів [8, с. 23].

У зв'язку з цим слід відзначити, що рекомендації парламентських слухань, які були адресовані місцевим державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування мали не конкретний характер, а саме у формулюванні цих рекомендацій учасники використовували такі вербальні конструкції, як «сприяти», «активізувати», «залучати до співпраці», що, своєю чергою, унеможливорює оцін-

ку їх виконання. Щодо рекомендацій, адресованих Верховній Раді, Президенту та Кабінету Міністрів, то частково вони були реалізовані. За результатами виконання Рекомендацій Парламентських слухань «Про становище молоді в Україні» (22 грудня 1995 року) [5] можна сказати таке: із 7 рекомендацій, адресованих Президенту України, було виконано за період до 6 липня 1999 року (дата проведення наступних слухань) лише 3, оцінити виконання п. 1.2. (Встановити належний контроль і перевірку використання міністерствами і відомствами бюджетних коштів, що виділяються на вирішення проблем молоді) та п.1.5. (Розглянути можливість створення Державного комітету з професійно-технічної освіти) не є можливим. Верховній Раді України під час проведення слухань було надано 8 рекомендацій, кожна з яких не була виконана повною мірою. Така ж ситуація з виконанням рекомендації Кабінетом Міністрів України. Для ілюстрації динаміки виконання рекомендацій учасниками передостанніх парламентських слухань про становище молоді в Україні на тему: «Участь молоді в суспільному житті: економічна активність» необхідно зазначити, що Президенту України було адресовано лише одну рекомендацію «виключити зі Стратегії розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року положення щодо підготовки пропозицій про внесення змін до законів стосовно зменшення вікових меж молоді до 28 років», яка не була виконана. Верховній Раді було адресовано дві рекомендації, одна з них виконана частково, а друга щодо прискорення розгляду та прийняття трьох законопроектів не виконана, – всі законопроекти відхилено. Не краща ситуація і з виконанням рекомендацій Урядом – жодна в повному обсязі не була виконана. Стосовно місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування з восьми рекомендацій оцінити виконання можна лише двох, проте інформація про їх реалізацію на офіційних сайтах місцевих органів влади відсутня.

Наведене дає підстави стверджувати, що в українській практиці реалізації

парламентом повноважень зі здійснення парламентського контролю парламентські слухання не реалізують весь їх потенціал і є неефективними.

Більш дієвим інструментом впливу парламенту на реалізацію напрямів державної політики є здійснення профільними парламентськими комітетами контрольних повноважень відповідно до їх предметної компетенції.

Згідно з правовою позицією, сформульованою в Рішенні від 5 березня 2003 року № 5-рп/2003, Конституційним Судом було встановлено, що за своїм конституційним статусом комітети Верховної Ради України є органами, які мають предметно визначену компетенцію і забезпечують здійснення парламентом його повноважень. Отже, діяльність комітетів Верховної Ради України пов'язана із вирішенням питань, віднесених до повноважень Верховної Ради України [6].

Слід підтримати позицію Г.С. Журавльової, що комітети Верховної Ради України мають здійснювати певні контрольні функції щодо діяльності окремих профільних міністерств і відомств. Проте такий контроль має бути подібний до нагляду: даючи оцінку діяльності конкретного міністерства чи відомства або їх посадових осіб, комітет не приймає рішення щодо відповідних кадрових змін в уряді. Такі рішення може приймати тільки Верховна Рада України, діючи спільно з Президентом України. Тим самим комітет парламенту дає змістовну, фахову оцінку діяльності посадової особи центрального органу виконавчої влади за наслідками здійснюваного ним контролю, а Верховна Рада України разом із Президентом України – політичну оцінку цієї діяльності [1, с. 52].

Пріоритетною формою реалізації парламентськими комітетами своїх контрольних повноважень є проведення аналізу практики застосування законодавчих актів у діяльності державних органів та їх посадових осіб, але її застосування наражається на істотні труднощі. Йдеться, передусім, про надзвичайно великий масив законодавства, обсяги якого до того ж завдяки зусиллям парламенту

невпинно збільшуються. Зрозуміло, що за умов порівняно невеликої кількості членів комітету та його секретаріату відстежити всі нюанси практики застосування законодавчих актів є непосильним завданням. До того ж через швидкоплинність кадрів у системі виконавчої влади годі сподіватися на отримання об'єктивної та повної інформації про стан об'єкта контролю парламентських комітетів. Очевидно, з урахуванням наведених обставин має йтися лише про аналіз практики застосування найбільш резонансних, соціально чутливих та актуальних законодавчих актів, оскільки охопити законодавчим моніторингом весь масив законодавства України комітети Верховної Ради України неспроможні [2, с. 28].

По суті Закон України «Про комітети Верховної Ради України» [4], розкриваючи зміст цієї форми контролю у статті 24, покладає на комітети Верховної Ради України здійснення контролю за виконанням тих законів, проекти яких готувались цим комітетом до розгляду Верховною Радою України відповідно до етапів законодавчої процедури (у режимі першого-третього читань). Досить часто має місце ситуація, коли прикінцевими положеннями законів Кабінету Міністрів України та іншим органам виконавчої влади дається доручення розробити протягом певних строків проекти змін до законів, які враховують положення нового закону, привести свої акти та акти міністерств у відповідність з новоприйнятим законом. На практиці виконання органами виконавчої влади цих вимог – як відповідності закону прийнятих органами виконавчої влади підзаконних нормативно-правових актів, а також своєчасності їх прийняття – мають контролювати відповідні профільні комітети Верховної Ради України (частина перша статті 24 Закону 140). Адже логічно, як стверджує С.В. Лінецький, що саме на комітети Верховної Ради України, які здійснювали підготовку відповідних законопроектів покладено виконання цієї функції. Ці ж комітети можуть вносити за наслідками такого аналізу державним органам, органам

місцевого самоврядування, їх посадовим особам рекомендації щодо приведення у відповідність із законом підзаконного нормативно-правового акта, тобто, по суті, здійснюють квазісудову функцію [2, с. 28]. На превеликий жаль, інформація про цю діяльність профільного комітету з питань молодіжної політики у відкритих джерелах відсутня.

Підсумовуючи, слід зазначити, що парламент у цілому та профільні комітети активно впливають на реалізацію напрямів державної політики шляхом застосування парламентського контролю, проте дієвість такої форми, як парламентські та комітетські слухання, викликає сумніви. Окрім того, слід звернути увагу, що результати застосування парламентського контролю часто не отримують відповідної оцінки з боку парламенту у цілому та комітету зокрема і використання їх у процесі подальшої роботи.

Ключові слова: парламент, державна політика, парламентський контроль, парламентські слухання.

У статті здійснено аналіз форм участі Верховної Ради України у реалізації напрямів державної політики. Проаналізовано зміст та особливості застосування парламентських слухань як форми участі парламенту в реалізації державної молодіжної політики як пріоритетного напрямку державної політики.

В статье осуществлен анализ форм участия Верховной Рады Украины в реализации направлений государственной политики. Проанализировано содержание и особенности применения парламентских слушаний как формы участия парламента в реализации государственной молодежной политики как приоритетного направления государственной политики.

The article analyzed the forms of participation of the Verkhovna Rada of Ukraine in realization of the directions of the state policy. The content and

features of the application of parliamentary hearings as a form of participation of Parliament in realization of state youth policy as a priority direction of state policy have been analyzed.

Література

1. Журавльова Г. *Форми та механізми парламентського контролю*. Вісник Центральної виборчої комісії. 2007. № 1 (7). С. 51–55.
2. Лінецький С. *Контрольні повноваження комітетів Верховної Ради України: правове регулювання та проблеми реалізації*. Часопис Парламент. 2015. № 1. С. 2–52.
3. *Парламентський контроль в Україні (конституційно-правовий аспект): монографія; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого*. Х.: Легас, 2004. 192 с.
4. *Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 4 квітня 1995 року. / Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 19. Ст. 134.
5. *Рекомендації парламентських слухань «Про становище молоді в Україні»: Постанова Верховної Ради України від 22 грудня 1995 року. / Відомості Верховної Ради України – офіційне видання*. 1996. № 2. Ст. 7.
6. *Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2003 (справа про звернення народних депутатів України до Національного банку України) від 5 березня 2003 року. / Вісник Конституційного Суду України*. 2003 р., № 1, стор. 35.
7. *Слухання у комітетах Верховної Ради України. Практичний посібник*. 3-тє видання, перероблене и доповнене. Київ: Видавництво «Заповіт», 2007. 68 с.
8. Сорока С.В. *Парламентські слухання та дебати як інструменти інформаційно-корекційного контролю уряду в країнах ЄС та Україні*. Наукові праці: науково-методичний журнал. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. Вип. 153. Т. 165. Державне управління. С. 21–28.
9. Теплюк М.О. *Парламентський контроль – одна з основних функцій парламенту України. Парламентаризм в Україні: теорія та практика*. Матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 26 червня 2001 року. К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2001. С. 463.
10. Яценко О.В. *Институт парламентского контроля как фактор формирования правового государства*. Философия права. 2010. № 2. С. 93–107.

УДК 340

М. Салей,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ПРИНЦИПІВ КОНСТИТУЦІЙНОЇ АКсіОЛОГІЇ

У сучасних умовах конституційного розвитку України складаються сприятливі обставини щодо формування та виокремлення у системі конституційного права такого його аксіологічного складника, як конституційна аксіологія. Будь-який вид аксіологічної діяльності як у сфері визначення змісту аксіосфери конституційних норм та конституціоналізму, так і ціннісної праксеології, спирається на певні принципи.

Сутність принципів конституційної аксіології детермінується двояко: у першому розумінні, що має прояв у дослідницькій та практичній діяльності, а також у змісті правової системи України, заснованій на конституційних положеннях, та функціонуванні публічно-владного механізму; у другому розумінні втілюється природа цінностей як основ формування конституційної правосвідомості та критеріїв оцінки явищ та процесів, що мають місце у конституційній реальності.

Діалектична єдність цих двох аспектів (методологічного та праксеологічного) має бути розкрита у системі принципів конституційної аксіології.

Відштовхуючись від природи конституційних цінностей та складних взаємозв'язків у їх системі, для теорії та практики конституційної аксіології можна запропонувати комплексне використання системи таких принципів:

– гуманізму, що розуміється як «система світоглядних орієнтирів, центром яких є людина, її особистість, високе призначення і право на вільну самореалізацію. Гуманізм визначає вивільнення можливостей людини, є критерієм оцінки соціальних інститутів, а людяність – нормою стосунків між індивіда-

ми, етнічними і соціальними групами, державами»;

– системності (оцінювання ціннісного компонента різних взаємодіючих явищ та процесів);

– комплексності (користування не лише напрацюваннями юридичної науки, але й концептуальними досягненнями різних наук у процесі аксіологізації політичної, соціальної, економічної, культурної, екологічної матерії);

– врахування об'єктивно-суб'єктивної природи конституційних цінностей та відсутності категоричних оцінок (легальних критеріїв їх співвіднесення). Як справедливо зазначає Г. Гаджів, «конституційні принципи не винаходяться людьми, вони ними виявляються, як і будь-які об'єктивно існуючі закони – природні, економічні» [3, с. 51];

– історичної та соціокультурної мінливості конституційних цінностей, їх динамічний розвиток;

– ситуативності та детермінованості різними чинниками (аксіологія має визначити ситуацію та умови, в яких існують конституційні цінності, врахувати фактори впливу на процес їх досягнення). За принципом детермінізму «реальні природні, суспільні процеси детерміновані, тобто вони з'являються та зникають закономірно внаслідок дії певних причин» [17, с. 243], що дає змогу спрогнозувати їх наслідки у сфері конституційної аксіології;

– поєднання теорії (науки) та практики у виявленні істинного змісту конституційних цінностей; інтерактивності (оцінка має моделюватися на основі з'ясування інформації із різних джерел);

– функціональності у певних сферах суспільних відносин, оскільки ба-

гато конституційних цінностей мають інструментальний характер, поєднуючи в собі мету та засоби її досягнення (наприклад, суверенітет);

– формалізації конституційних цінностей, зокрема шляхом їх унормування з метою захисту їх якісних та кількісних характеристик, поширення на все суспільство;

– врахування форм взаємодії між конституційними цінностями як їх взаємозалежності, так і конкуренції; співвіднесення суспільних та особистісних конституційних цінностей;

– балансу та пропорційності цінностей у вирішенні конституційно-правових спорів та подолання конституційно-правових колізій.

При цьому останній принцип у конституційно-правовій науці залишається найбільш дискусійним. Його прихильники стверджують, що «найважливішим завданням під час реалізації Конституції є підтримка балансу і пропорційності конституційно захищених цілей, цінностей та інтересів. При цьому неприпустимою є підміна однієї цінності іншою або її зменшення за рахунок іншої цінності» [9, с. 8].

Крім того, значення принципу балансу конституційних цінностей зумовлюється необхідністю підтримання соціальної стабільності. Цей принцип забезпечує збереження основних системних правових засад соціуму – індивідуальної свободи і загального блага, права і закону, влади і власності.

Однак представники протилежної позиції вважають неприпустимою абсолютизацію принципу балансу інтересів і цінностей у конституційній судовій практиці порівняно з універсальним принципом формально-правової аргументації, що виражає сутність юридичної оцінки, загальну характеристику будь-яких галузей права. У зв'язку із цим ними зазначається, що «Конституційний Суд всіяко уникає говорити про конфлікт цінностей, веде мову про їх баланс <...> При цьому кожна з конституційних цінностей, між якими виникла колізія, має бути збережена

в рамках наявної конституційно-правової суперечності, яка не обов'язково має долатися шляхом усунення цього протиріччя» [21, с. 12]. Абсолютизація принципу балансу цінностей може призвести до «негативізації» самої правової функції та не враховує специфіки і призначення правової сфери соціального регулювання суспільних відносин, оскільки у цьому разі часто втрачається юридичний сенс оцінки правової колізії як джерела розвитку несуперечливої системи формально-нормативних регламентацій, що мають відображення в законодавчих текстах. Крім того, це неминуче «затіняє» суть самих соціальних конфліктів і можливість створення більш досконалих правових норм, що забезпечують гарантії від їх повторного виникнення, сприяють гармонійному соціальному розвитку. «Проблема полягає в непридатності або спірності застосовності самої теорії балансу цінностей до такого порядку, в якому поряд зі «звичайними» цінностями формально констатується цінність вища, оскільки не можна, не суперечачи самому собі, побудувати баланс – рівновагу про те, де а ргіогі (уже і ще на конституційному рівні) закладений конфлікт, вирішення якого, його результат заздалегідь конституційно логічно вирішений <...> Правозастосовець ставить себе в умови аксіологічного дуалізму – формальної (юридичної) і реальної (фактичної) оцінки, причому друга коригує першу» [21, с. 13, 15].

Справді, абсолютизація принципу балансу цінностей є неприпустимою, тому що може протирічити ієрархічній природі системи конституційних цінностей. Але у разі виникнення конкуренції та/або конфлікту між цінностями, що лежать на одному рівні ціннісної піраміди, використання інструментарію зазначеного принципу для їх вирішення видається не тільки доцільним, але й конче необхідним.

Як справедливо зазначає Є. Васильєва, такі принципи, як «суспільно-правовий діалог, суспільна довіра, баланс соціальних цінностей з метою

рантію щодо неможливості затримання особи без мотивованого рішення суду більше ніж на 72 години стосовно лише кримінального процесу) Конституційний Суд України пішов цікавим шляхом, на основі принципу верховенства права та його важливого складника – пропорційності – побудував висновок про те, що затримання без вмотивованого рішення суду в адміністративному процесі не може тривати довше, ніж затримання у кримінальному процесі, пояснюючи це меншою суспільною небезпечністю адміністративного правопорушення порівняно зі злочином. На основі цього він підсумував, що конституційна вимога, яка міститься в ч. 3 ст. 29 Основного Закону України щодо максимально можливого часу обмеження свободи особи без вмотивованого рішення суду в кримінальному процесі, має враховуватися під час визначення максимально можливого часу такого обмеження в адміністративному процесі і не може перевищувати 72 години [15].

Головне призначення принципу пропорційності у практиці конституційного судочинства полягає у контролі над втручанням влади у права та свободи. Для обґрунтування його правомірності необхідно не лише дотримання таких вимог, як наявність легітимної мети, для досягнення якої вводяться заходи обмеження, використання лише необхідних і суворо зумовлених цією метою заходів, залишення мінімальних гарантій для прав та свобод та недопущення скасування їх сутності, але й забезпечення інших правових вимог, зокрема, рівності, правової визначеності та балансування публічних та приватних інтересів [22]. Наприклад, в одній зі справ про свободу вираження поглядів та думок вийшов конфлікт між правом на свободу слова та правом на захист честі і гідності, де судовий орган висловив позицію, що «приватно-правовий інтерес може і має поступитися, тим більше, коли справа стосується вираження поглядів, спрямованого не прямо проти такого інтересу в приват-

ній, особливо економічній сфері, яке не ставить особистих цілей, а, навпаки, є внеском в інтелектуальне зіткнення думок з питань, що становлять суттєвий суспільний інтерес» [20, с. 480, 540–541].

Більше того у німецькому конституційному праві наголошено, що цей формальний принцип має особливу роль для розуміння балансу інтересів на практиці [5, с. 237–238]. Зв'язок цих двох принципів очевидний хоча б тому, що «...міра врахування конкуруючих інтересів <...> визначається знову ж таки відповідно до принципів пропорційності...» [18, с. 26].

На ідеї пропорційності в англійському праві базуються трактування права свободи слова, у чому вбачається балансування публічних та приватних інтересів, зокрема щодо можливості притягнення до відповідальності за поширення інформації, яка хоча й була справедливою, але завдала шкоди приватній особі, не принісши жодної користі суспільству; за критику дій уряду, яка має намір повалення влади в державі, водночас закон допускає критику суспільних питань з метою звернення уваги на необхідність проведення законним шляхом реформ наявних інститутів (аналогічне стосується релігійних і моральних питань). Ідею пропорційності покладено також в основу розуміння в Англії права публічних зібрань, яке, як стверджує А. Дайсі, може бути обмежено заради абсолютної необхідності збереження королівського миру, а саме коли незаконна поведінка учасників мітингу порушує мир, а мир може бути збережений лише припиненням зборів [6, с. 276–280, 314–317].

Зарубіжні правники, зокрема у рамках німецького права та права Європейського Співтовариства, переважно принцип пропорційності сприймають як інструмент контролю за тим, щоб втручання державної влади в особисту свободу відбувалося з метою захисту законних цілей, було необхідним і пропорційним у вузькому сенсі, а агресивні заходи застосовувались у тому разі,

час зіставлення цінностей окремих індивідів та суспільства у цілому, а також під час функціонування публічно-владного механізму.

Саме застосування принципів конституційної аксіології, особливо у практиці Конституційного Суду України, є важливим засобом реалізації конституційної доктрини демократичного розвитку державності та одночасно універсальним інститутом вирішення соціальних протиріч і конфліктів у системі владовідносин.

Ключові слова: конституційна аксіологія, принципи конституційної аксіології, конституційні цінності, принцип балансу та пропорційності.

У статті запропоновано комплексне використання системи принципів конституційної аксіології, що зумовлені природою конституційних цінностей та складних взаємозв'язків у їх системі для конституційної теорії та практики.

В статті пропонується комплексне використання системи принципів конституційної аксіології, які обумовлені природою конституційних цінностей та складних взаємозв'язків в їх системі для конституційної теорії та практики.

The article deals with the complex of application of the system of principles of constitutional axiology, which have been caused by the nature of constitutional values and by the complex of interconnections in their system, for constitutional theory and practice.

Література

1. Васильева Е.Г. Принцип аксиологического подхода и проблема совершенствования конституционного законодательства. Вестник ВолГУ. Серия 5. 2014. № 2 (23). С. 69–74.
2. Василевич Г. Конституционно-правовые основания ограничения прав и свобод человека в Республике Беларусь. Конституционное правосудие в новом тысячелетии: альманах. Ереван, 2003. С. 62–76.

3. Гаджиев Г.А. Конституционные принципы рыночной экономики: Развитие основ гражданского права в решениях Конституционного Суда Российской Федерации. Москва: Юристъ, 2002. 286 с.

4. Головатий С. Верховенство права: монографія; у 3 кн. К., 2006. Кн. 2. Верховенства права: від доктрини до принципу. С. 625–1276.

5. Государственное право Германии в 2 т. / Г. Арним, Р. Бартльшпергер и др. Москва: Институт государства и права РАН, 1994. Т. 2. 320 с.

6. Дайси А.В. Основы государственного права Англии / под. ред. проф. П.Г. Виноградова. 2-е изд. Москва, 1907. 674 с.

7. Ереклидзе Е.В. Суверенитет и демократия как конституционные ценности современной России: дис. ... канд. юрид. наук. Челябинск, 2010. 239 с.

8. Євтошук Ю.О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 214 с.

9. Зорькин В.Д. Аксиологические аспекты Конституции России. Сравнительное конституционное обозрение. 2008. № 4. С. 7–20.

10. Козюбра М.І. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних. Наукові записки / редкол.: В. Брюховецький та ін.; НаУКМА. Київ: вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. Т. 64: Юридичні науки. С. 3–9.

11. Конституции государств Европы: в 3 т. / под. общ. ред. Л.А. Окунькова. Москва: НОРМА, 2001. Т. 2. 840 с.

12. Конституции государств Европы: в 3 т. / под. общ. ред. Л.А. Окунькова. Москва: НОРМА, 2001. Т. 2. 840 с.

13. Окрема думка судді Конституційного Суду України Кампа В.М. стосовно Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 65 розділу I, пунктів 61, 62, 63, 66 розділу II, пункту 3 розділу III Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» і 101 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 67 розділу I, пунктів 1–4, 6–22, 24–100 розділу II Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік

та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України) URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-08/page2> (дата звернення: 12.12.2016 р.).

14. Рабінович С.П. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини) / С.П. Рабінович; Академія правових наук України; НДІ держ. буд-ва та місцевого самоврядування. Львів: Астрон, 2004. 171 с.

15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» (справа про строки адміністративного затримання) від 11.10.2011 р. № 10-рп/2011. / Офіційний вісник України. 2011. № 24. Ст. 3089.

16. Савчин М.В. Конституційне право України: підручник / відп. ред. проф. д-р юрид. наук М.О. Баймуратов. Київ: Правова єдність, 2009. 1008 с.

17. Філософський словарь. / авт.-сост. И.В. Андрущенко и др. Киев: А.С.К., 2006. 1056 с.

18. Циппеліус Р. Юридична методологія. Переклад, адаптація, приклади з права України і список термінів Роман Корнута. Київ: Видавництво «Реферат», 2004. 176 с.

19. Шевчук С. Значення загальноправового принципу пропорційності для визначення конституційності обмежень щодо реалізації конституційних прав і свобод (зарубіжний досвід). Вісник Академії правових наук України. 2000. № 1 (20). С. 69–77.

20. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. 2-ге вид., випр., допов. Київ: Реферат, 2007. 848 с.

21. Шустров Д.Г. Иерархия конституционных ценностей. Конституционное и муниципальное право. 2013. № 6. С. 6–14.

22. Decision on the Construction of the provisions of the Constitutional Court rulings of 25 November 2002, 3 December 2003, 16 January 2006, 26 September 2007, 22 October 2007, 22 November 2007, 24 December 2008 and of the Decision of 15 January 2009, 20 April 2010. URL: <http://www.lrkt.lt> (дата звернення: 12.02.2017 р.).

23. Griller S. The Lisbon Treaty: EU constitutionalism without a constitutional treaty? / S.Griller, Z. Jacques. Wien: Springer, 2008. 383 p.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

УДК 352.075

Ю. Бальцій,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА В КРАЇНАХ БАЛТІЇ

Країни Балтії (Естонія, Латвія та Литва) порівняно з іншими країнами пострадянського простору найуспішніше здійснюють суспільні реформи й інтеграцію в євроатлантичні структури. Вони є членами НАТО та ЄС.

Побудова демократичної правової держави передбачає створення ефективно децентралізованої системи публічної влади, яка ґрунтувалася б на верховенстві волі народу та пріоритеті людини як найвищої соціальної цінності. Зазначені завдання неможливо реалізувати без розбудови повноцінної системи місцевого самоврядування. Актуальність проблеми також посилюється зовнішньополітичним пріоритетом державної політики України: взятий нею курс на вступ до Європейського Союзу зумовив необхідність приведення національного законодавства до рівня європейських та світових правових стандартів, та й тому що саме тепер особливо гостро постало питання, в якому саме напрямі буде розвиватися місцеве самоврядування в пострадянських державах, зокрема й в Україні, чи зможе цей інститут вирішити задачі, які на нього покладаються і які проблеми необхідно вирішити для сприятливого розвитку органів місцевого самоврядування в нашій демократичній правовій державі. При цьому досвід

країн Балтії сприятиме розвитку дієвого місцевого самоврядування в Україні.

Ратифікація Європейської хартії місцевого самоврядування визначила нові принципи організації та функціонування органів місцевого самоврядування, а також напрями їх реформування. Однак, незважаючи на значний обсяг нормативно-правових документів, що регламентують процеси становлення та розвитку місцевого самоврядування, дослідження сучасного стану місцевої демократії показують низький рівень ефективності діючої в Україні системи місцевих органів влади. Питання вдосконалення системи місцевого самоврядування пов'язане із внесенням змін до чинної Конституції України та в чинне законодавство України про місцеве самоврядування.

Після проголошення незалежності України й становлення в національній юридичній науці школи муніципального права почався процес формування сучасних поглядів на муніципально-правову проблематику, зокрема на становлення та розвиток місцевого самоврядування. Ця проблематика знайшла своє місце в працях: М.О. Баймуратова, Ю.Ю. Бальція, О.В. Батанова, В.І. Борденюка, Ф.Г. Бурчака, І.П. Бутка, В.М. Кампо, М.І. Козюбри, А.Р. Крусян, О.Л. Копиленка, Н.В. Мішина,

М.П. Орзіх, Б.А. Пережняка, М.О. Пухтинського, А.О. Селіванова, В.М. Шаповала, Ю.С. Шемшученка, О.Ф. Фрицького, Л.П. Юзькова та багатьох інших.

Відповідно до ст. 7 Конституції України в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування [1]. Гарантованість прав місцевого самоврядування є необхідною передумовою організації, функціонування та розвитку в будь-якій демократичній державі.

Конституція України 1996 р. закріплює, що «місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи. Органами місцевого самоврядування, що представляють загальні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є районні й обласні ради. Сільські, селищні, міські ради можуть за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна» (ч. 3 ст. 143). Таким чином, законодавець на конституційному рівні закріпив коло основних суб'єктів місцевого самоврядування, що функціонують у межах територіальної самоорганізації жителів на локальному рівні соціуму. Цей перелік знайшов своє розширювальне тлумачення і подальшу конкретизацію, що визначає правовий статус цих суб'єктів, у профільному Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. [2]. Уявляється, що закріплення в Конституції України (ст. 140) правового положення територіальної громади відповідає міжнародній практиці, що склалася. Проте потреба в докладнішій її характеристиці, яка мала міститися у профільному законодавстві про місцеве самоврядування, на практиці реалізована не була.

На відміну від Конституції України Конституція Республіки Естонія 1992 року у спеціально присвяченому розділі XIV визначає, що всі місцеві

питання вирішуються та регулюються органами місцевої влади, які функціонують незалежно згідно із законодавством, що такі органи наділяються повноваженнями лише у відповідності із законодавством або за їхньою згодою. Також зазначається, що органи місцевої влади мають незалежні бюджети та право стягувати і збирати податки й збори, що видатки, пов'язані із виконанням повноважень, які визначаються для органів місцевої влади законом, фінансуються з державного бюджету [3]. Правовий статус органів місцевого самоврядування в Естонії закріплюється профільним Законом «Про організацію місцевого самоврядування» від 1993 р., відповідно до ст. 4 органи самоврядування в державі поділяються на представницькі та виконавчі [4]. Представницьким колегіальним органом місцевого самоврядування в Естонії є рада муніципалітету (*volikogu*), яка обирається шляхом прямих виборів на термін чотири роки її мешканцями, які наділені відповідно до закону виборчим правом. Рада муніципалітету обирає голову (*volikogu esimees*) і може створювати постійні та спеціальні комітети відповідно до власного статуту. Рада призначає мера (*linnapea* у містах, *valla-vaanem* у сільських муніципалітетах) і затверджує створення мером місцевого виконавчого комітету або уряду (*valitsus*). Таким чином, мер є посадовою особою, яка виступає головою муніципальної адміністрації, хоча часто цю посаду обіймають професійні політики. Якщо член ради призначається мером або членом місцевого уряду чи на оплачувану посаду в адміністрації, його повноваження як члена ради припиняються.

Розглядаючи конституційні засади місцевого самоврядування Республіки Латвія, необхідно зазначити, що в конституції держави окремого розділу, присвяченого місцевому самоврядуванню, немає. Хоча це згадується в контексті прав громадян і Парламенту (наприклад, право запитувати інформацію в органах місцевого самоврядування).

ганами місцевого самоврядування. Результат розгляду скарги Омбудсменом не носить обов'язкового характеру, але його офіс може представляти скаржників у цивільному чи адміністративному суді, подавати звіти до органів влади або подавати заяву про розгляд справи в Конституційному суді. Органи місцевого самоврядування зобов'язані залучати аудиторів і можуть створювати ревізійні комісії. Державна аудиторська служба здійснює нагляд за їх діями стосовно фінансових коштів і майна, а Міністерство навколишнього середовища та регіонального розвитку може вимагати проведення позачергового фінансового аудиту органу місцевого самоврядування.

Позитивним напрацюванням можна також відзначити, що в Латвії система місцевого самоврядування побудована таким чином, щоб уникнути «нефінансованих повноважень» принаймні на папері. Закон про місцеві уряди стверджує, що «органи державної влади не мають права доручати органам місцевого самоврядування виконання тих функцій і завдань, для яких не виділяється фінансування».

Крім того, треба зазначити, що після здобуття членства в ЄС позитивні очікування органів місцевої влади виправдалися лише частково, як про це говорять представники Латвійської асоціації місцевих і регіональних влад, вказуючи на те, що тому є деякі причини, а саме централізація охорони здоров'я, більш суворе регулювання інших функцій місцевого самоврядування, обмежена децентралізація на регіональному рівні, труднощі в доступі до структурних фондів та їх співфінансуванні і конкуренція за ресурси з центральними органами влади. Але сама Латвійська асоціація місцевих і регіональних влад є активною в європейських об'єднаннях, зокрема в Раді європейських муніципалітетів і регіонів, та виконує роль секретаріату для Латвійської делегації в Конгресі місцевих і регіональних влад Ради Європи (CLRAE), делегація якої складається з семи членів та семи за-

ступників, кожен з яких є членом міської чи муніципальної ради.

Конституційні засади місцевого самоврядування Литовської республіки визначені у Конституції Литви 1992 року, яка має окремий розділ X «Міське самоврядування та управління», який присвячений органам місцевого самоврядування та гарантує «право на самоврядування <...>, яке реалізовується через <...> ради муніципалітетів». Конституція також надає муніципалітетам право встановлювати місцеві податки та звертатися до суду за порушення їхніх прав. З іншого боку, основний закон зобов'язує муніципалітети здійснювати делеговані повноваження, встановлює нагляд за муніципалітетами з боку представників уряду та надає право парламенту вводити тимчасове пряме правління за певних обставин. Більш детально діяльність органів місцевого самоврядування визначається в Законі «Про місцеве самоврядування» від 1994 року. Відповідно до профільного закону до органів самоврядування належать представницький та виконавчий органи самоврядування [7]. Ради муніципалітетів обираються шляхом прямих виборів на чотири роки. Рада (*taaryba*) – представницький орган самоврядування, який є головним органом прийняття рішень. До 2015 року члени ради обирали мера (*meras*) зі складу ради для виконання обов'язків керівника муніципалітету. З 2015 року мери обираються шляхом прямих виборів, хоча вони залишаються членами ради і мають подібні повноваження. До обов'язків мера входить складання порядку денного для засідань ради і представлення муніципалітету в суді, в раді регіонального розвитку та у відносинах з іншими установами. Рада зобов'язана призначити комітет з контролю (внутрішнього аудиту), а кожний член ради має входити до складу хоча б одного іншого комітету. Ради зобов'язані створити щонайменше дві комісії – комісію з адміністративних питань і комісію з етики. Ці комісії очолюють члени ради, але до їх складу можуть входити

державні службовці та представники громади (останні мають складати не менше однієї третини складу комісії з етики), а також члени ради.

Виконавчий орган самоврядування – директор адміністрації муніципалітету (*administracijos direktorius*) призначається радою за рекомендацією мера. Директор особисто відповідає за виконання законів і рішень національного уряду, а також ради муніципалітету, в межах території муніципалітету. Також треба відзначити, що на відміну від України, де виконавчий орган не може бути одноосібним, а складається з певного штату, в Литві директор адміністрації самоврядування виступає одноосібним органом та є її керівником.

Як і вищезазначені республіки, Литва приєдналася до Європейського союзу в 2004 році і є одним з основних реципієнтів європейських структурних та інвестиційних фондів ЄС. У другій половині 2013 року Президент Литви (колишній Комісар ЄС) зазначила: «Саме місцеве самоврядування безпосередньо впроваджує більш ніж три чверті *acquis communautaire* – і це означає, що місцеве самоврядування є ключовим гравцем у досягненні спільних європейських цілей». Енергозбереження, одна з флагманських ініціатив програми ЄС–2020, наводиться як приклад галузі, де місцеве самоврядування відіграє важливу роль у досягненні спільних цілей ЄС щодо росту та створення робочих місць. Асоціація місцевого самоврядування Литви відкрила свій офіс у Брюсселі в 2007 році. Він виконує роль секретаріату Литовської делегації в Комітеті Регіонів, яка складається з семи членів і семи заступників, кожен з яких є членом муніципальної ради. Асоціація також є членом Ради європейських муніципалітетів і регіонів (CEMR) і координує діяльність Литовської делегації у Конгресі місцевих і регіональних влад Ради Європи (CLRAE).

Виходячи з вищевказаного, треба зазначити, що конституційні основи місцевого самоврядування та законодавчі акти стосовно місцевого самовряду-

вання в Україні та Республіках Балтії (Естонії, Латвії та Литви) постійно вдосконалюється. Також треба відзначити, що більшість повноважень зосереджена саме у представницьких органах місцевого самоврядування, які мають пріоритетне значення, оскільки їх утворення є проявом демократії.

Крім того, багато питань, що стосуються ефективності системи місцевого державного управління та самоврядування, залишаються невирішеними. Сподіваємося, що внесення поправок у чинне законодавство дасть змогу вирішити багато проблем не тільки місцевого державного управління, але й місцевого самоврядування в цих країнах пострадянського простору.

Отже, незалежно від рамки європейської інтеграції «фактори успіху» реформ місцевого самоврядування країн Балтії включили в себе підготовку та втілення реформи в життя спільними зусиллями центральних та місцевих еліт; автономію самоврядування від центрального уряду; а також надання місцевим громадам інструментів для консолідації своїх зусиль задля вирішення питань місцевого розвитку власними силами. Думається, що позитивний вплив країн Балтії стосовно місцевого самоврядування позитивно сприятиме побудові дієвого місцевого самоврядування в Україні, що ще більше наблизить Україну до Європейського Союзу.

Ключові слова: місцеве самоврядування, місцеве управління, виконавчий орган, представницький орган, мер, директор.

У статті розглянуті конституційні засади місцевого самоврядування в Україні та в країнах Балтії (Естонія, Латвія та Литва). Не зважаючи на те, що в державах присутні різні форми правління, які по-різному впливають на місцеве самоврядування, в них є як спільні риси, так і відмінності. Проаналізовано характерні особливості функці-

онування органів державного управління та місцевого самоврядування в Україні та в країнах Балтії.

В статье рассмотрены конституционные основы местного самоуправления в Украине и в странах Балтии (Эстония, Латвия и Литва). Несмотря на то, что в государствах присутствуют различные формы правления, которые по-разному влияют на местное самоуправление, у них есть как общие черты, так и различия. Проанализированы характерные особенности функционирования органов государственного управления и местного самоуправления в Украине и странах Балтии.

The article examines the constitutional principles of local self-government in Ukraine and in the Baltic countries (Estonia, Latvia and Lithuania). In spite of the fact, that there are various forms of government in the states, that influence local government in different ways, they have both common features and differences. The characteristic features of functioning of public administration and local

self-government in Ukraine and in the Baltic countries are analyzed.

Література

1. Конституція України: Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. / Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. / Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.

3. Конституція Эстонской Республики. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/estonia/estoni-r.htm.

4. Закон Естонської Республіки «Про місцеве самоврядування» URL: rabkrin.org.ua/.../index.php?...Закон_Естонської_місьцеве_...

5. Конституція Литовської Республіки. URL: http://lib.rada.gov.ua/LibRada/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm.

6. Європейська Хартія про місцеве самоврядування. Місьцеве самоврядування. 1997. № 1-2. С. 90-94.

7. О местном самоуправлении: Закон Литовской Республики от 7 июля 1994 - URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=18117lj01s&documentId=40b54e21d87311e49a8e8a8aa8141086&category=TAD>.

рядку, прав людини, інформує про це виборців через засоби масової інформації та шляхом публікації інформації на офіційному сайті Херсонської міської ради та її виконавчих органів, також може звернутися до виборців з пропозицією про відкликання такого депутата в установленому законом порядку.

Враховуючи зазначене, Регламентом встановлений важливий контроль за діяльністю депутатів Херсонської міської ради.

Досить важливим є посилання на частину 2 статті 49 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» де законодавцем визначено, що депутат, крім секретаря ради, повинен входити до складу однієї з постійних комісій ради.

Рішенням Херсонської міської ради від 08.12.2015 № 3 затверджено положення про постійні комісії міської ради VII скликання (надалі – Положення) відповідно до якого, постійні комісії міської ради (далі – постійні комісії) є органами міської ради, що обираються з числа її депутатів для вивчення, попереднього розгляду й підготовки питань, які належать до її відання, здійснення контролю за виконанням рішень ради.

Закон України «Про статус депутатів місцевих рад» передбачає саме обов'язок депутата брати участь у роботі постійних комісій, але поки не буде реалізовано право депутата на вступ у будь-яку постійну комісію ради, обов'язок депутата щодо участі у роботі постійних комісій не буде реалізовано.

Відповідно до частини 1 статті 3 Положення про постійні комісії, постійні комісії обираються міською радою, відповідно до заяв депутатів міської ради, поданих на ім'я міського голови, на строк її повноважень у складі голови і членів комісії. Депутат міської ради повинен входити до складу однієї з постійних комісій, та не може бути членом двох постійних комісій міської ради одночасно.

Тобто, даний обов'язок передбачається саме на тих депутатів, які виявили бажання або право на вступ у відпо-

відні комісії депутатські шляхом подачі заяви про вступ у постійну комісію, за яку потім голосують більшістю від загального складу ради.

І вже після прийняття рішення щодо вступу депутата у відповідну постійну комісію ради, у депутата породжуються обов'язок, який встановлений частиною 2 статті 18, частиною 3, 5 статті 20 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад».

Частинною 3 статті 20 Закону України «Про статус депутата місцевої ради» визначено, що депутат місцевої ради зобов'язаний бути присутнім на пленарних засіданнях ради, засіданнях постійної комісії та інших органів ради, до складу яких він входить. У разі неможливості бути присутнім на засіданні, депутат місцевої ради повідомляє про це особу, яка очолює відповідний орган.

Частинною 5 статті 20 встановлено, що у разі пропуску депутатом протягом року понад половини засідань пленарних рад ради або засідань постійної комісії, членом якої він є, невиконання ним без поважних причин рішень і доручень ради та її органів, відповідна рада може звернутися до виборців з пропозицією про відкликання такого депутата у встановленому законом порядку.

Згідно із пунктом 5 статті 10 Положення про постійній комісії, пропуск депутатом міської ради протягом року понад половини засідань постійної комісії без поважних причин, невиконання ним рішень і доручень ради та її органів є підставою для виключення депутата міської ради зі складу комісії відповідним рішенням ради за пропозицією комісії, до складу якої він входить або депутатської фракції.

Пунктом 3 статті 18 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» визначено такий обов'язок депутата у раді, як виконання доручень ради, її органів, сільського, селищного, міського голови чи голови ради, інформування їх про виконання певних обов'язків.

Так, Законом України «Про органи місцевого самоврядування в Україні» пунктом 20, частини 4 статті 42 вста-

новлено, що міський голова видає розпорядження у межах своїх повноважень.

Контроль за діяльністю цієї робочої групи міський голова залишив за собою. Інформування щодо діяльності робочої групи мають здійснюватися саме Херсонському міському голові та відповідній раді.

Але в цьому розпорядженні не визначено пункту, який би визначав відповідальність за невиконання цього розпорядження. Отже можливо тільки припускати, що депутати, які входять до відповідної робочої групи, будуть виключені з її складу за неналежне виконання обов'язків, покладених на них розпорядженням міського голови. Це ж стосується і доручень міської ради. Тому під час прийняття відповідних доручень вважаю за необхідне зазначити відповідальність депутата місцевих рад за невиконання доручень.

Таким чином, доходимо висновків. Депутат місцевої ради – це громадський діяч, який є повноважним виборним представником територіальної громади і рівноправним суб'єктом представницького органу місцевого самоврядування, який вирішує питання місцевого значення відповідно до Конституції, законів України та актів органів місцевого самоврядування та наділений відповідними правами та обов'язками.

Вважаємо, що саме такий підхід щодо розуміння поняття депутата місцевої ради надає можливість визнати його самостійним конституційно-правовим інститутом в системі муніципального та конституційного права України.

Важливим було встановлення правового статусу депутатів місцевих рад, який визначив ті права та обов'язки, які депутат реалізує як у виборчому окрузі, так і в раді. Поняття правового статусу використовується в юридичній науці і практиці для того, щоб максимально визначити права та обов'язки, що в своїй сукупності складають повноваження депутата.

Правовий статус депутата місцевої ради складають: загальний правовий

статус особи, спеціальний статус депутата та індивідуальний статус.

Спеціальний статус депутата місцевої ради має комплексний міжгалузевий характер та доповнює загальний правовий статус. Спеціальний правовий статус депутата місцевої ради характеризується спеціальними правами та обов'язками, що регламентовані законодавством.

Зважаючи на те, що депутат є представником своїх виборців, тобто уповноваженою особою, яка представляє інтереси своїх виборців у представницькому органі місцевого самоврядування, можна визначити такі права депутата:

- прийом виборців;
- регулярні зустрічі депутатів з виборцями, інформування їх про діяльність представницького органу місцевого самоврядування в цілому;
- доручення виборців своєму представнику;
- контроль за діяльністю депутата зі сторони виборців, а саме обов'язок депутата звітувати у виборчому окрузі про свою діяльність.

Під час реалізації наведених прав, депутат місцевої ради наділений правом на депутатське звернення, депутатський запит, депутатське запитання [5].

Основним обов'язком депутата місцевої ради є підтримання зв'язку з виборцями, який спрямований на вивчення громадської думки, визначення проблем виборців та інформування їх про діяльність представницького органу місцевого самоврядування в цілому.

Основним обов'язком депутатів є участь в роботі ради, зокрема: участь в засіданнях місцевої ради; участь в роботі постійних комісій та інших органів, до складу яких вони входять; всебічне сприяння виконанню їх рішень [6].

Що стосується прав депутатів місцевої ради, то до них належить: право ухвального голосу; право обирати та бути обраним до органів місцевого самоврядування; право вносити пропозиції та зауваження, які склались під час засідань ради та її органів; право об'єднуватись із іншими депутатами в

депутатські групи, фракції, які діють відповідно до регламенту [7].

Необхідно зазначити, що в умовах державно-правової реформи особливої актуальності набуває проблема вдосконалення законодавства щодо прав та обов'язків депутата місцевої ради.

Тому пропонуємо внести до законодавства наступні зміни та доповнення:

– встановити норму, яка б регулювала періодичність і порядок проведення депутатом місцевої ради прийому громадян;

– узгодити норми ст. 4 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 року, ст. 49 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р., щодо терміну виникнення та припинення дії депутатського мандату. На нашу думку, термін виникнення та припинення дії депутатського мандату має співпадати з моментом офіційного оголошення результатів виборів, внаслідок чого депутат набуває спеціального правового статусу;

– законодавство має передбачити обов'язковий звіт депутата з виконання доручення і відповідальність за їх невиконання або неналежне виконання;

– визначити поняття «право дорадчого голосу»;

– встановити відповідальність та процедуру покарання депутатів місцевих рад щодо «кнопкодавців»;

– визначитися з юридичною відповідальністю депутата місцевої ради за невиконання розпоряджень міського голови, доручень місцевих рад та їх органів.

Ключові слова: депутат місцевої ради, права та обов'язки депутатів місцевої ради, проблеми депутатської етики та культури, реалізація депутатських повноважень

У статті розглядаються питання статусу депутатів місцевої ради, особливості реалізації їх депутатських повноважень, деякі проблеми депутатської етики та культури.

В статье рассматриваются вопросы статуса депутатов местного совета, особенности реализации их депутатских полномочий, некоторые проблемы депутатской этики и культуры.

The article examines the issues of the status of local council deputies, specifics of the implementation of their deputy powers, some problems of deputy ethics and culture

Література

1. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21.05.1997 р. ВВР. 1997. № 24. Ст. 170.

2. Про статус депутатів місцевих рад. Закон України від 11.07.2002 р. ВВР. 2002. № 40. Ст. 290.

3. Авакьян С.А. Депутат: статус и деятельность. М.: Политиздат, 1991. 288 с.

4. Роберт Г.М. Азы парламентской культуры Liberty Publishing. House New York. 1992. 301 с.

5. Серьогін М.В. правовий статус депутатів місцевих рад / Серьогін М.В. Муніципальне право України / За ред. М.В.Баймуратова. 2-е вид. доп. К.: Правова єдність, 2009. С. 317-318.

6. Фрицький О.Ф. Форми і методи діяльності представницьких органів місцевого самоврядування / Муніципальне право України: Підручник. За аг. ред. В.Ф. Погорілка, О.Ф. Фрицького. К.: Юрінком Інтер, 2001. С. 204-206.

7. Батанов О.В., Кравченко В.В. Статус депутатів місцевої ради / Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні: Кол. Монографія. За ред. В.В. Кривенко, М.О. Баймуратова, О.В. Батанова. К.: Атіка, 2007. С. 380-389.

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

UDC 347.195

M. Vasylenko,Doctor of Law, Professor
Head of the European Union & Comparative Law Department
National University "Odessa Law Academy"**SPORT LAW AS A SYSTEMATIC PHENOMENON
IN LEGAL SCIENCE**

Changes in public life during the last quarter of the century have caused significant commercialization of the sports movement, which has become an integral part of a globalized society. Moreover, they significantly influenced on the increase of the legal relationships that arise in sports and related processes. At the same time, this arises controversial issues that require solving by improving both the legal science as a whole, and the adoption of new legal acts and the creation of new institutions and training of new specialists. In order to arrange all legal relationships that arise in the field of sport, leading specialists consider to expedient the allocation of sports law in a separate branch of law [1; 2]. However, certainly, there is no doubt the fact that sports law is at the junction of many industries and includes a large number of system elements from other branches of law. It should be noted that the author of this work (M.V.) previously systematized the works of various authors of sports law, established its features and indicators of formation, and defined the sport law as a branch of legal science [3–5]. In mentioned works the results and views on the sports law of other authors were discussed, which according to the author (M.V.) did not have a systematic study of this complex system – the system of sports law.

The purpose of the article is to study and determine the nature of sports law

in the system of just legal science as a systemic phenomenon.

The complexity of the structure of modern sports, the expansion of its functions, and the requirement of its legal regulation caused the necessity of sports law formation as a new independent complex branch of law, adapts a disparate, but huge array of normative and legal acts in the field of physical culture and sports in various countries of the world. In the states of the Anglo-American legal family and in the vast majority of Romano-Germanic legal families, since the 90s of the XX century sports law has been identified as an independent comprehensive law branch, educational institutions are training specialists in this field, various sports judicial authorities are created. At the same time there is a certain discrepancy in the development of sports law in countries that are recognized world leaders and Ukraine. This is largely due to the fact, that modern approaches to the management of sports, the organization of sports infrastructure, in general, come to Ukraine as a third-world country with a certain delay. It should be noted that the commercialization of sport in Ukraine began to take place only from the time of its independence, that is with a significant adjourn. By this time, in the sport was dominated an administrative model within the command-administrative system that prevailed in society. However, it is hardly possible to

say that it was ineffective, in particular, it concerns the training of athletes and champions, and the Ukrainian sport of that time can show such achievements that for modern athletes seem unattainable, although it should be noted that the administrative model of organizing and running the sport was completely another, but also systemic. The difference is that in the old legal system did not recognize the legal relationship associated with the extraction of profits: it had criminal characteristics. Today in the sports environment the market model prevails, thus allowing the professionalization of sport not only in terms of achievements (they were before), but also in terms of the organization and financing of sports and athletes. Accordingly, the legal regulation of sports relations is being built, that is it includes elements of other branches of law. In the majority of countries of the world, sport management is characterized by “managerial dualism”, which is also systemic in nature, and subsystems, it manifest, often act as systems themselves. So together with the state authority the development of mass sports and sports of supreme achievements and propaganda of the principles of the Olympic movement are carried out by National Olympic committees and other committees on sports that act as public organizations [6, p. 251]. They create their “soft” law and a weighty array of normative documents, which act as a system, while entering subsystems in other systems. Discussing the systematic understanding of sports law, we note that in legal science, unfortunately, system analysis was used extremely rarely, first of all, it was used by legal practitioners [7; 8]. It is appropriate to recall that many different concepts are understood by the system, but the system always includes many elements and connections, are interconnected in such a way that they form a single whole with a common goal, interacting with each other and with the environment. Frequently experts consider methods as ways of implementing organizing influence in re-

lations between subjects and objects of management [9, p. 31]. This approach is logical to consider from the standpoint of system analysis, which always has an object and subject of management. Methods of system analysis were used by O.X. Yuldashevym in the analysis of the process of standardization in the field of management and its improvement, the definition of the main stages of this process, construction of it in accordance with the stages that are allocated in the framework of these methods [10, p. 7].

The system approach in law is based on the study of management of the organization, on a systematic approach in the analysis of legal relations. The system approach involves consideration of any object as a system, and systemic as a general property of matter. The system approach includes methods, by which a real object is explored and described, as a set of interacting components. In the structure of modern system studies, three interrelated areas are distinguished: the general theory of systems, system approach and system analysis. The chief assignment of the system approach is to reflect the principles, concepts and methods of systemic research at the level of universal scientific methodology. System analysis mainly deals with the development of methodological means of research and includes the management of systems, taking into account the human purpose-oriented factor. In a particular case (the system approach in sports), the method is based on the basic concept of “system”, when it is understood the set of interconnected and arranged in a certain order of elements that constitute a holistic formation aimed at achieving a specific goal. In a particular case, the common theory of systems should act as a universal science of systems of any type, and the system approach acts as one of the general scientific methodological directions [11, p. 23]. It focuses not on any special science, but on science as a whole, on the integration of achievements of the sciences, as well as on the experience of practical activity, including

in sports law. And here the choice of purpose always has a subjective character, and the approach of the goal to an objective representation depends on the motivation of people's activities. Because of this, the leading role in the integrated management mechanism belongs to the motivational mechanism. The legal mechanism of management of a sports organization is intended to regulate the legal relationship between actors of interaction. Since these relationships are mostly moral, social, administrative and monetary, the objects of regulation are ethical, labor, administrative, economic and financial legal relations. Thus, sports law is a system that can be divided into a sufficient number of subsystems that have their own functioning mechanisms. So, under the system is understood a set of interrelated elements that is able to perform relatively independent functions, the goals of which are aimed at achieving the overall goal of the system. The name of the subsystem emphasizes that such part of the system must have some characteristics of the system (in particular, the integrity attribute). Dividing the system into subsystems, it should be borne in mind that, just as in the dismemberment of the system into elements, the allocation of subsystems depends on the purpose and can change as it is refined and the development of ideas about the system is analyzed. An important component of the system is communication, it is noticeable for the functioning of the system, it provides an exchange between the elements of the system, and acts as a single act of communication. Communication, actually, is what connects elements and qualities in the system process as a whole. In the case of sports law, it should be borne in mind that the regulatory function is not performed by the rule of law itself, but rather by the motivation of activity and the economic and organizational mechanisms corresponding to this motivation. The norms of law in the process of their implementation affect the composition and effectiveness of these mechanisms. Norms in

themselves are subjective in nature. The subjective nature of the legal norms does not allow to exclude the contradictory nature of the results of the same legal norm on different mechanisms, when under the influence of this norm, some mechanisms increase, while others weaken. It is impossible to exclude the contradictory nature of the various legal rules on the same mechanism of management.

As a result, of the implementation of these legal rules the motivational mechanism may weaken, the motivational significance of the goals may decrease, and the branch of non-motivated goals begins to expand. For a more complete assessment of the nature of possible changes in the motivation of activities in the system approach, the concept of "density of motivation" is introduced. Under the density of motivation is understood the number of various motives aimed at achieving a particular subset of goals. At the same time, the systemic approach without claiming a philosophical generality of conclusions appears in the legal science as one of the connecting links between the philosophical and legal methodology and the methodologies for studying specific subsystems (football law, power competitions, etc.) within the framework of sports law as a complete system. It is the integrity manifested in the combination of all the constituent elements and add to the whole new properties and characteristics not inherent in the individual elements of the system becomes the main property of the system. As S.S. Alekseev rightly noted, the essence of the problem lies in the fact that in literature one term "branch of law" denotes two superficially resemble, but different in their content phenomena [12]. In some cases, the author explains, it is about the scope of legal regulation – any set of legal norms, which is allocated on the subject of regulation; in others – a real, objectively determined and existing element of a holistic system – the rights as a single structural entity [12, p. 251]. In the case of sports law, the properties of the system, in particular, include:

culture and sports, the legal relations, which are made up between subjects of the sphere of physical culture and sports, we note that sports law is a complex legal institution that combines the norms of quite different branches of law. The given opinion is also based on the idea of the basis for the emergence and composition of sports legal relationships.

At the same time, the analysis of legislation in the relevant field indicates the presence of a rather broad group of norms, internal rules, provisions that do not belong to any of the mechanisms of legal regulation of the listed branches of law. In the context of the subject of reflection of the author (M.V.) we are talking about rules for admission to sports clubs and federations, regulations for sports, rules for the transfer of players, anti-doping legislation, legislation on sports arbitration courts, etc. The peculiarity of such norms is not only in the establishment of special requirements for sports clubs, professional athletes, but also in their fragmentation, the presence of a particular subject of rule-making. Meanwhile, the specificity of the norms of "soft law" consists of their diversity, which sometimes leads to the absence of a single legal regulation of relations and all corporate norms of sports law are based on uniform international principles, for example, on the norms of the Olympic Charter, of which Ukraine is a party, on legal norms of international sports federations, the norms of the UNESCO International Convention against Doping in Sport, ratified by Ukraine, and the norms of the World Anti-Doping Code of WADA. At the corporate level, details are already being processed on the basis of common international principles. At the same time, the main subjects of sports legal subjects are, of course, those who are directly involved in sports activities: athletes, coaching staff, sports clubs, federations, other associations that are associated with the organization of sports activities. It seems possible to identify more than

ten areas of activity that are regulated by the establishment of international rules. They give an understanding of the regulation of international rules, namely [3]:

1) the activities of States, national sports organizations, athletes and other subjects of national law in international sporting relations;

2) participation in the international sports movement of international inter-governmental and non-governmental organizations;

3) international labor and related relations in the field of sports business, in particular; areas of professional sports (international movement of labor resources in the field of sports – international transfer, lease, other types of transfers of athlete (coach) from club to club, as well as international activity of sports agents);

4) the organization and order of international sports events, in particular, the Olympic Games (at the national level this is manifested in the preparation of athletes for participation in such competitions, organization of the state of mass sports, the provision of sports facilities, support of the national sports industry);

5) the settlement of international sports disputes, in particular, the resolution of certain moral and ethical issues of international cooperation in the field of sports (prohibition of all kinds of discrimination based on gender, ethnicity or race, the introduction of Olympic principles for sporting events in accordance with the requirements of honor and justice);

6) international commercial activities in the sports field (organization of joint ventures that produce goods of physical culture, sports and tourism, international trade);

7) international material support and foreign investments in the field of sports;

8) international protection of intellectual property rights in the field of sports – rights to trademarks, sports and Olympic symbols, radio and television rights to sporting events;

Key words: system, system approach, sports law, branch of law, norms of law, normative-legal act, “soft law”, legal mechanism of management, subject-oriented approach.

The article is devoted to the establishment of the system characteristics for sports law in the system of legal science with the corresponding regularities inherent in complex systems. From the positions of the system approach it is shown how legal regulation has conditioned the need for the formation of sports law as a new branch of law, adopting a huge array of normative and legal acts in the field of physical culture and sports in various countries of the world. In the context of this approach it is proved that the sports law system is a developed legal system with a complex multilevel mechanism, elements of which are combined with both rigid static and flexible dynamic connections. The problem of legal regulation in the field of sports law is specified and resolved within the framework of a specific systemic subject-oriented approach.

Стаття посвящена виявленню системних характеристик для спортивного права в системі юридическої науки з відповідними закономірностями, присущими складним системам. С позицій системного підходу показано, яким чином образом правове регулювання обумовлює необхідність формування спортивного права як нової галузі права, адаптувавши величезну кількість нормативно-правових актів у сфері фізическої культури та спорту в різних країнах світу. У контексті такого підходу доведено, що система спортивного права являє собою розвинену правову систему зі складним багаторівневим механізмом, елементи якого об'єднані між собою як жорсткими статичними, так і гнучкими динамічними зв'язками. Проблема правового регулювання у галузі спортивного права конкретизується і вирішується в рамках системного суб'єктно-орієнтованого підходу.

области спортивного права конкретизується і вирішується в рамках визначеного системного суб'єктно-орієнтованого підходу.

Стаття присвячена встановленню системних характеристик для спортивного права в системі юридическої науки з відповідними закономірностями, притаманними складним системам. З позицій системного підходу показано, яким чином правове регулювання зумовило потребу формування спортивного права як нової галузі права, адаптувавши величезний за обсягом масив нормативно-правових актів у сфері фізическої культури та спорту в різних країнах світу. У контексті такого підходу доведено, що система спортивного права являє собою розвинену правову систему зі складним багаторівневим механізмом, елементи якого об'єднані між собою як жорсткими статичними, так і гнучкими динамічними зв'язками. Проблема правового регулювання у галузі спортивного права конкретизується і вирішується в рамках системного суб'єктно-орієнтованого підходу.

References:

1. Алексеев С.В. Международное спортивное право / Под ред. П.В. Крашенинникова. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2008. 895 с.
2. Вулах М.Г. Метод правового регулювання спортивного права. Вестник Саратовской государственной академии права: Научный журнал. 2009. № 5. С. 12–19.
3. Василенко М.Д. Становлення спортивного права в Україні як галузі юридическої науки в контексті розвитку міжнародного спортивного права. Актуальні проблеми держави і права. О., 2017. Вип. 78. С. 34–40.
4. Василенко М. Спортивне право: показники його формування (методологічний та учбовий аспекти). Юридичний вісник. Одеса: Юридична література. 2017. № 2. С. 65–72.
5. Василенко М.Д. Розвиток спортивного права як необхідна умова формування європейських стандартів спортивного ви-

ховання (освіти): загальнонаукові аспекти. Наукові праці Національного університету «ОЮА». Т. 20. Одеса: 2017. С. 29–38.

6. Галкин В.В. Экономика и управление физической культурой и спортом. Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. 296 с.

7. Знаменский Г.Л. Общественный хозяйственный порядок и законодательство. Государство и право. 1994. № 4. С. 61–69.

8. Вінник О.М. Системний підхід до розв'язання проблеми гармонізації публічних і приватних інтересів у господарській діяльності. Юридична Україна. 2003. № 1. С. 37–45.

9. Игнатьева А.В. Исследование систем управления: учеб. пособие для вузов. / А.В. Игнатьева, М.М. Максимцов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. 157 с.

10. Юлдашев О.Х. Регуляторна політика як засіб вдосконалення господарсько-

го законодавства. 2006. К.: МАУП, 2006. 302 с.

11. Дружинин В.В., Конторов Д.С. Проблемы системологии. М.: Сов. радио, 1976. 296 с.

12. Алексеев С.С. Общая теория права: курс в 2 т. М.: Юрид. лит., 1981. Т. 1. 360 с.

13. Nafziger J.A.R. International Sports Law. 2-nd ed. Ardsley, New York: Transnational Publishers, Inc., 2004. 148 p.

14. Алексеев С.В. Спортивное право России. Правовые основы физической культуры и спорта: учебник / под ред. П.В. Крашенинникова. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2005. 671 с.

15. Вострикова Е.А. Правовая природа международных спортивных организаций как международных неправительственных организаций частного характера. Современное право. 2011. № 7. С. 140–144.

України «Про власність», яким визначається поняття права власності і його складників – прав володіння, користування і розпорядження, закріплює форми власності, підтверджує принципи рівності всіх форм власності і гарантії захисту прав та інтересів власників від неправомірних дій з боку юридичних чи фізичних осіб або держави [4].

Крім цього, Закон України «Про цінні папери та фондову біржу» визначає види цінних паперів, встановлює порядок випуску та обігу їх на ринку, вимоги щодо реєстрації емітентами випуску різних видів цінних паперів та інформації про їх випуск у відповідному державному органі, порядок видачі дозволу на посередницьку діяльність з цінними паперами, а також закріплює правовий статус та компетенцію фондової біржі [3].

Закон України «Про цінні папери і фондову біржу» складається з двох розділів:

- розділ I. Цінні папери, порядок їх випуску та обігу;
- розділ II. Фондова біржа.

У першому розділі надані визначення цінних паперів, емітентів цінних паперів, їх види. Необхідно підкреслити, що всі ці дані трактуються разом зі змінами. Наприклад, стаття 3 «Види цінних паперів» надана зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2680-XII від 14.10.92, в редакції Закону № 719-XIV від 03.06.99. У главах 2, 3, 5, 6 міститься інформація про випуск, придбання, основні характеристики акцій, облігацій, векселів та ощадних сертифікатів і векселів. У статті 26 «Діяльність по випуску та обігу цінних паперів» йдеться про діяльність щодо випуску та обігу цінних паперів, якою визначається посередницька діяльність з випуску та обігу цінних паперів, здійснювана банками, а також акціонерними товариствами, статутний фонд яких сформовано за рахунок виключно іменних акцій, та іншими товариствами (надалі – торговці цінними паперами), для яких операції з цінними паперами становлять виключний вид їх діяльності.

Торговці цінними паперами вправі здійснювати такі види діяльності з випуску та обігу цінних паперів:

- діяльність з випуску цінних паперів;
- комісійну діяльність щодо цінних паперів;
- комерційну діяльність щодо цінних паперів.

Діяльністю з випуску цінних паперів визнається виконання торговцем цінними паперами за дорученням, від імені і за рахунок емітента обов'язків з організації передплати на цінні папери або їх реалізації іншим способом. При цьому торговець цінними паперами за домовленістю з емітентом може брати на себе зобов'язання у разі неповного розміщення цінних паперів викупити в емітента нереалізовані цінні папери.

Комісійною діяльністю щодо цінних паперів визнається купівля-продаж цінних паперів, що здійснюється торговцем цінними паперами від свого імені, за дорученням і за рахунок іншої особи.

Комерційною діяльністю щодо цінних паперів визнається купівля-продаж цінних паперів, що здійснюється торговцем цінними паперами від свого імені та за власний рахунок [9].

У розділі III містяться визначення фондової біржі, її правове положення із змінами, внесеними згідно із Законом № 283–96-ВР від 09.07.96. У статтях 37, 38, 39 йдеться про захист майнових прав інвесторів, державний контроль за випуском і обігом цінних паперів. У сучасній економіці України особливу роль відіграє (на ринку цінних паперів) Антимонопольний комітет України, який здійснює контроль за дотриманням вимог антимонопольного законодавства в обігу цінних паперів. (Статтю 38 доповнено частиною третьою згідно із Законом № 82–95-ВР від 02.03.95).

Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» визначає правові засади здійснення державного регулювання ринку цінних паперів та державного контролю за випуском і обігом цінних паперів та їх похідних в Україні. Цим законом визначаються мета та форми державного регу-

лювання ринку цінних паперів, органи, що здійснюють державне регулювання, зокрема Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, її завдання, функції, повноваження, права, відповідальність і відносини з іншими державними органами з питань регулювання та контролю на зазначеному ринку.

У Законі визначаються учасники ринку цінних паперів та мета державного регулювання ринку цінних паперів. Так, учасниками ринку цінних паперів є емітенти, інвестори та особи, що здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів [2].

Згідно з другою статтею цього Закону державне регулювання ринку цінних паперів здійснюється з метою:

- реалізації єдиної державної політики у сфері випуску та обігу цінних паперів та їх похідних;
- створення умов для ефективної мобілізації та розміщення учасниками ринку цінних паперів фінансових ресурсів з урахуванням інтересів суспільства;
- одержання учасниками ринку цінних паперів інформації про умови випуску та обігу цінних паперів, результати фінансово-господарської діяльності емітентів, обсяги і характер угод з цінними паперами та іншої інформації, що впливає на формування цін на ринку цінних паперів;
- забезпечення рівних можливостей для доступу емітентів, інвесторів і посередників на ринок цінних паперів;
- гарантування прав власності на цінні папери;
- захисту прав учасників фондового ринку;
- інтеграції в європейський та світовий фондові ринки;
- дотримання учасниками ринку цінних паперів вимог актів законодавства;
- запобігання монополізації та створення умов розвитку добросовісної конкуренції на ринку цінних паперів;
- контролю за прозорістю та відкритістю ринку цінних паперів [Держ. рег. р. ц. п.].

Одним з основних законів, який регулює правові відносини на ринку цінних паперів, є Закон України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні». Цей Закон визначає правові основи обігу цінних паперів у Національній депозитній системі та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні [10].

Цей закон містить декілька розділів:

- 1) загальні положення;
- 2) депозитарна діяльність;
- 3) учасники Національної депозитарної системи;
- 4) особливості електронного обігу цінних паперів;
- 5) регулювання діяльності національної депозитарної системи;
- 6) прикінцеві положення.

Національна депозитарна система складається з двох рівнів.

Нижній рівень – це зберігачі, які ведуть рахунки власників цінних паперів, та реєстратори власників іменних цінних паперів.

Верхній рівень – це Національний депозитарій України (далі – Національний депозитарій) і депозитарії, що ведуть рахунки для зберігачів та здійснюють кліринг і розрахунки за угодами щодо цінних паперів.

Обслуговування обігу державних цінних паперів, зокрема депозитарну діяльність щодо цих паперів, здійснює Національний банк України. Особливості депозитарної діяльності з державними цінними паперами встановлюються Державною комісією з цінних паперів та Фондового ринку спільно з Національним банком.

У разі одержання відповідного дозволу депозитарії та зберігачі можуть вести реєстри власників іменних цінних паперів.

Ведення реєстрів власників іменних цінних паперів є виключною діяльністю суб'єктів підприємницької діяльності і не може поєднуватися з іншими видами діяльності, крім депозитарної.

Для впорядкування ринку цінних паперів та його подальшого розвитку Президентом України видано низку указів, серед

яких найбільш вагомими на ринку стали укази «Про корпоратизацію» (1993 р.), «Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії» (1994 р.), «Про державну комісію з цінних паперів та фондового ринку» (1995 р.), «Про внесення змін і доповнень до Указу Президента України від 25 травня 1994 року № 247 «Про електронний обіг цінних паперів та Національний депозитарій» (1996 р.), який пізніше частково використано для формування відповідно Закону України.

Регулювання ринку цінних паперів в Україні законодавчо здійснюється також великою кількістю відомчих нормативних актів відповідних державних органів, які в основному розкривають делеговані їм конкретні регулюючі повноваження на інвестиційному та фінансовому ринках і сфері приватизації, встановлені чинним законодавством України. З прийняттям у 1996 році законів України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», «Про внесення змін до Закону України «Про цінні папери та фондову біржу» Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку розробляє та затверджує нормативні акти про цінні папери і контролює їх виконання з питань, що входять до її компетенції. Іншими державними органами, які беруть участь у цих процесах, є Фонд державного майна, Національний банк, Міністерство фінансів, Антимонопольний комітет України.

У законодавчому регулюванні національного фондового ринку важливу роль відіграють міжнародні правові акти-договори, конвенції, угоди, укладені з міжнародними організаціями та міжнародними фінансовими інститутами у сфері розвитку, функціонування та регулювання ринку цінних паперів. Укладення таких актів сприяє інтеграції України в Європейський Союз, Міжнародну організацію комісій з цінних паперів (IOSCO), встановленню відносин зі Світовим банком та МВФ. Цими міжнародними організаціями приймаються відповідні рекомендації, резолюції та директиви щодо здійснення ринкових реформ, які сприяють стандартизації та зближенню національних законо-

давств, забезпечують захист інвесторів та інтеграцію національних ринків цінних паперів, зокрема і українського фондового ринку, в світові фінансові ринки. Велике значення для розвитку вітчизняного фондового ринку має реалізація рекомендацій міжнародних організацій (IOSCO), Комісії з цінних паперів та бірж США у сфері регулювання фінансових ринків, діяльності інститутів спільного інвестування, нагляду за зазначеним ринком [4].

На практиці законодавче регулювання має бути стабільним і забезпечувати ефективне функціонування ринку цінних паперів, але зараз воно вимагає постійного вдосконалення у зв'язку з нестабільністю умов господарювання.

Стан чинного законодавства України, що регулює сферу функціонування цінних паперів, характеризується не стільки наявністю недоліків, скільки тим, що він відображає умови, в яких розроблялося і набувало чинності зазначене законодавство. Як свідчить історичний аналіз, правове поле регулювання ринку цінних паперів в Україні створювалося на початку 1990 років за умови відсутності в Україні власного ринку цінних паперів, свій регулюючий вплив спрямовувало на можливі в майбутньому, а не на фактично наявні відносини.

Перераховані вище законодавчі документи створювалися поспіхом, без достатніх розробок. Свідченням цього є поява лише з 1995 року кількох концепцій розвитку ринку цінних паперів в Україні – Концепція Української фондової біржі, Концепція функціонування та розвитку ринку цінних паперів в Україні, Концепція функціонування та розвитку фондового ринку України та інших. У них врахований перший досвід функціонування вказаного ринку і визнано, що чинником, який має найбільший негативний вплив на розвиток ринку цінних паперів, є не досить розвинений характер правового регулювання. Важливо створити систему правового регулювання, складовими елементами якої б стало нове покоління взаємопов'язаних і узгоджених між собою законодавчих

актів, вироблених на засадах сучасної законодавчої методології і техніки, які були б спроможні регулювати більшість важливих аспектів ринку цінних паперів (а не окремі з них), а, крім того, виробляти та встановлювати конкретні критерії, стандарти і процедури відносин учасників – емітентів, індивідуальних інвесторів, посередників, інших інфраструктурних інститутів, регулювати біржову та позабіржову систему торгівлі, визначати повноваження та обов'язки саморегулюючих організацій.

На сучасному етапі розвитку ринку цінних паперів ведуться роботи з доопрацювання та доповнення законодавчих актів щодо питань: «Про довірче управління майном»; «Про інститути спільного інвестування»; «Про торгівлю контрактами з цінними паперами»; «Про державні та муніципальні цінні папери»; «Про акціонерні товариства»; «Про цінні папери та фондову біржу», а також внесення пропозицій з низки інших питань, які мають пряме відношення до законодавчого забезпечення ринку цінних паперів [8].

Поряд з тим дуже важливо, щоб одночасно з прийняттям законодавчих актів з цих питань вносилися зміни до законодавчих актів у суміжних галузях (приватизації, податкового законодавства, валютного законодавства, судових процедур, бухгалтерського обліку й аудиту, посилення адміністративного регулювання), що значно підвищило б ефективність застосування законодавчо-нормативного регулювання ринку цінних паперів в Україні.

Ключові слова: закони, законодавчі акти, постанови, цінні папери, фондовий ринок.

Стаття присвячена вивченню стану чинного законодавства України, що регулює сферу функціонування цінних паперів, визначенню правових засад здійснення державного регулювання ринку цінних паперів та державного контролю за випуском і обігом цінних паперів та їх похідних в Україні.

Стаття посвящена изучению состояния действующего законодательства Украины, которое регулирует сферу функционирования ценных бумаг, определению правовых принципов осуществления государственного регулирования рынка ценных бумаг и государственного контроля за выпуском и оборотом ценных бумаг и их производных в Украине.

The article deals with the study of the state of current legislation of Ukraine that regulates the sphere of functioning of securities, the determination of legal principles of realization of government control of market of equities and the state control after producing and circulation of securities and their derivatives in Ukraine.

Література

1. Цінні папери. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Цінні_папери
2. Випуск та обіг цінних паперів. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>
3. Емітент цінних паперів. URL: http://pidruchniki.com/12230327/ekonomika/vipusk_obig_tsinnih_paperv
4. Теорія фінансів. Цінні папери та їх види. URL: <http://library.if.ua/book/35/2413.html>
5. Методи фінансування інвестиційної діяльності. URL: http://pidruchniki.com/1624011763346/investuvannya/metodi_finansuvannya_investitsiynoyi_diyalnostia
6. Формування інвестиційного потенціалу регіону і пріоритети його використання. URL: <http://ukrmodno.com.ua/health/12-formuvannya-investicijnogo-potencialu-regionu-i-prioriteti/main.html>
7. Облігації та їх види. URL: http://pidruchniki.com/11510513/menedzhment/obligatsiyi_vidi
8. Порядок випуску та обігу ощадних (депозитних) сертифікатів. URL: http://www.u-fin.com.ua/analit_mat/rzp/194.htm
9. Укладання угод щодо цінних паперів. URL: <http://radnuk.info/komentar/gky/gky-rozdil6/88-gk-gl35/1622--359----.html>
10. Операції з депозитними та ощадними сертифікатами на ринку. URL: http://pidruchniki.com/1867101052673/bankivska_sprava/operatsiyi_depozitnimi_oschadnimi_sertifikatami_rinku

М. Шепітько,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
докторант Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України,
доцент кафедри кримінального права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ

Протидія злочинам у сфері правосуддя має філософсько-правове обґрунтування, яке зумовлюється у осмисленні феномена правосуддя, його мети та обґрунтуванні необхідності його захисту з боку суспільства. До проблеми осмислення діяльності суду із здійснення правосуддя людство зверталося в різні часи розвитку суспільства. Ще в 1810 р. П.А. Фейєрбах називав першим серед джерел кримінального права філософію карного права, а вже потім – народні приписи, на прикладах справжньої Росії, приєднаних провінцій Лівонії, Польщі та ін. Причому до цієї філософії вчений відніс такі напрями: 1) психологія; 2) практична філософія (вкл. природне право та кримінальне право у цілому); 3) кримінальна політика; 4) історичні науки (вкл. історію Держави, історію кримінальних законів та пізнання кримінального та всього законодавства іноземних держав та народів); 5) судово-лікарська наука [25, с. 4-7].

Тож філософсько-правове обґрунтування протидії злочинам у сфері правосуддя може мати широкий або вузький підхід, які включають дослідження юридично-психологічних, історико-правових, криміналістичних, судово-медичних або саме філософських за своєю суттю роздумів та записів окремих філософів різних часів, що містяться в стародавніх релігійних та правових джерелах та інших писаних дослідженнях.

Писані джерела релігій та вірувань містять посилення на справедливі та

несправедливі судові процеси, на здійснення правосуддя Богом (від Бога) або людиною професійною в цій сфері. Такий підхід вказує, що ідея здійснення правосуддя та досягнення його мети є такою, що турбує людину протягом тисячоліть. Осмислення Людством діяльності суду та пов'язаних з його діяльністю органів враховує історичний розвиток правосуддя із виконанням цієї функції – Богом або від імені Бога, Правителем або від імені Правителя, Держави, Народу, Церкви тощо. Такий підхід може перекликатися із розвитком інститутів держави та права, розвитку суспільства та необхідністю захисту прав людини.

В іудаїзмі як в одній із стародавніх популярних релігій світу вже наявна одна з основних із семи заповідей Ноя – заповідь правосуддя [28, гл. 5]. Й. Шварц вказує, що нащадки Ноя отримали цю заповідь для того, щоб зберегти суспільство через створення судів, які могли б карати правопорушників, постановляючи вироки, а також розглядати всілякі конфліктні ситуації [28, гл. 5, п. 2]. Згідно з інтерпретацією заповіді правосуддя (судочинства) судді мали судити згідно зі справедливими законами, їм заборонялося брати хабарі, а право на звернення до суду мало розповсюджуватися на всіх. При цьому самосуд та самоуправство вже були суворо заборонені [28, гл. 6, п. 7].

У стародавніх слов'янських віруваннях також існував бог Ній (Вій), який був суддею над мертвими [21]. У ста-

родавніх грецьких та римських віруваннях існувала богиня правосуддя – Феміда (Стародавня Греція), Еквітас та з 1 ст. н.е. Юстиція (Римська імперія) [29, с. 39]. Феміда та Юстиція зображувалися з пов'язкою на очах та мечем у руках [29, с. 39], що вказувало на неупередженість у розгляді справи та неминучість покарання. Еквітас, більш рання богиня правосуддя в Римській імперії, зображувалася з терезами в руці та рогом достатку [29, с. 39], що також вказувало на здійснення нею саме судової функції.

У Законах XII таблиць Римської імперії (451–450 рр. до н. е.) знайшли нормативне відображення правовий обов'язок з'явитись на виклик судового розгляду, заборона переховування від судового розгляду, необхідність швидкого вирішення справи за день і т. ін. (Таблиця I [10]).

Правосуддя на українських землях (як і на територіях інших держав) мало різні форми, що отримало закріплення в письмових джерелах. Правосуддя здійснювалося в різні етапи, що зумовлено змінами у розумінні змісту судової функції та переглядом світоглядних позицій, які існували в суспільствах тих часів. Судова функція у різні часи здійснювалася Княжим Судом (Господарським або Королівським Судом) [24, с. 174–175], Церковним Судом [17, с. 61], Судом незалежної гілки влади. Форма судового процесу залежала від суб'єкта, який здійснював судову функцію, мети та завдань, які досягались через суд. Судовий процес проходив у формі змагання (битви) сторін [22], застосування тортур [1], оцінки наданих сторонами доказів, формування сторін обвинувачення та захисту, надання ними речових доказів, свідків, ораторського мистецтва, залучення спеціалістів тощо.

Слід відзначити, що судова процедура спрощувалася та ускладнювалася залежно від розвитку суспільства в різні часи, що наприкінці XIX – початку XX століть призвело до реформи органів кримінальної юстиції в бік вич-

ленування органів досудового слідства (розслідування) [13, с. 14]. Таким чином, первинне (попереднє) збирання, дослідження та оцінка доказів (матеріалів) у справі здійснюється дотепер у різних країнах світу, включаючи Україну, саме органами досудового розслідування.

Розуміння правосуддя, форм його здійснення та необхідності захисту такої діяльності осмислювалося філософами різних часів та різносторонньо. Так, Платон, описуючи діалог із Сократом, вказував на позицію Сократа, що суддя саме душею править над душами – тому не можна, щоб вона в нього з малих років виховувалася серед порочних душ, спілкувалася з ними, пройшла би через усілякі несправедливості та сама чинила таким чином, – і все це для того, щоб за власним досвідом робити висновки про вчинки інших... Тому добрим суддею буде не молода особа, а старець, який лише у зрілому віці ознайомився із несправедливістю [20, с. 210–211]. Таким чином, Сократ вказує не тільки на те, яким має бути ідеальний в його розумінні суддя з точки зору віку або досвідченості, але й опосередковано зазначає, що через судовий процес суддя має досягти певної мети правосуддя – справедливості. До речі, сам Сократ постраждав від неправдивого доносу афінян та був засуджений через винесення несправедливого вироку до смертної кари [26, с. 348].

Аристотель у своїй відомій праці «Політика» намагається запобігти тому, щоб суддя не став посередником у судовому процесі [3, с. 73]. Роздуми Аристотеля дають змогу зробити висновок про мету правосуддя, якою не може бути просте задоволення сторін у справі (тобто наявна якась більш висока мета). Аристотель також зазначав, що душею держави є військові та ті, на кого покладено відправлення правосуддя під час судового розгляду [3, с. 171]. Пізніше він називав найбільш тяжкою владою ту, яка призводить до виконання вироку над засудженими судом [3, с. 300]. Важливим є піднесення Аристотелем у

цілому посадовців, які відправляли правосуддя, таким чином, він вказував на важливість їх ролі у державі та суспільстві. Аристотель у своїх роздумах пішов далі, виокремлюючи судову владу та способи її порядку. Він називав три критерії класифікації судів – хто судді, що підлягає їх суду, як призначаються судді (жереб або обрання) [3, с. 213]. Відповідно до цієї класифікації Аристотель назвав такі види судів, за якими можна судити про класифікацію злочинів і місце в ній злочинів проти правосуддя: 1) суд для прийняття звітів від службових осіб; 2) суд над особами, які нанесли шкоду державі; 3) суд із розгляду державних злочинів; 4) суд із розгляду скарг між службовими та приватними особами з приводу штрафів; 5) суд із розгляду великих торгових угод між приватними особами; 6) суд із розгляду справ про вбивство; 7) суд для розгляду справ, що стосуються іноземців; 8) суд із розгляду дрібних торгових угод [3, с. 213–215].

Відомий філософ та оратор М.Т. Цицерон поєднував проблеми справедливості та правосуддя – якщо справедливість, вірність своєму слову та правосуддя не будуть виходити з природи та якщо всі ці якості будуть мати на увазі одну тільки вигоду, то чесної особи нам не знайти (Цицерон «Про межі добра й зла», II, 59) [27]. М.Т. Цицерон фактично відносив здійснення правосуддя до природних потреб людини, а результатом (мотивом) такої діяльності називав не вигоду, а чесність (істину). Такий підхід М.Т. Цицерона дає змогу наблизити категорію «істина» до «справедливості» та «правосуддя».

Філософські підходи грецьких та римських філософів у дохристиянський період до дослідження правосуддя та способів їх захисту відносяться до аналізу категорій «правосуддя», «істина», «справедливість», а також зверненню до винесення суддею несправедливого (неправосудного) рішення у справі, зокрема через отримання вигоди.

Поступовий перехід Римської імперії з язичництва на християнство зумовив

змінення світоглядних позицій щодо розуміння правосуддя та суміжних з ним категорій. У християнстві отримала популярність ідея Страшного Суду (Судного Дня). Вона не була новою та походить щонайменше з римських часів. Так, Геракліт вказує на існування суду над світом та над усіма (істотами) в ньому, що здійснюються через вогонь [9]. Ідея Страшного Суду також походить з іудаїзму. Цьому підтвердження наявне в Біблії через згадку про повернення Михаїла з метою спасіння записаних у книзі (як живих, так і неживих) та, відповідно, оцінки їх діянь [4, гл. 12]. Важливе місце також займає в християнській релігії Суд Понтія Пілата над Ісусом Христом [4, гл. 15], що становить великий вплив на християн, оскільки вказує на перемогу добра над злом, незважаючи на лжесвідчення, неправосудний вирок та несправедливе покарання Ісуса Христа та звільнення від кримінальної відповідальності розбійника Варавви [18; 6, с. 138–147].

В ісламі також спостерігається наявність віри в те, що настане Судний день (сура 69 Аль-Хакка «Судний день») [23]. У цьому релігійному джерелі вказувалося, що Фараон та ті народи, які жили до нього й не увірували, громада, яка відвернулася від істини та від здорової людської природи, вчиняючи розпусні, непристойні справи – відвернулися від Господа, який вразив їх сильною та страшною карою...(69:9, 69:10) [23].

Наявність таких вірувань у популярних релігіях світу щодо передчуття Суду над собою та власними вчинками в майбутньому історично давали та дають змогу дотепер досягти прагнення кожної особи окремо та громади (суспільства) у цілому скеровування вчинків у бік добра у протидії зі злом. Таке вірування в Страшний Суд після смерті давало змогу тримати осіб у жаху перед обов'язковою майбутньою оцінкою та неминучою карою та стражданнях (зокрема, вічних). Про настання Страшного Суду згадував і відомий філософ Аврелій Августин (Блаженний), який зазначав, що усілякий, хто хоче

Єва привласнили функцію Бога з відправлення правосуддя з питань добра та зла, які вкусили із забороненого дерева та засудили Бога з приводу оголеності [7, с. 163]. Таким чином, філософ надавав обґрунтування абсолютної влади монарха в сфері правосуддя.

Видатний філософ Д. Локк звертав увагу на інші ситуації, коли шляхом явного порушення правосуддя та безсоромного перекручування законів здійснюється приховування або виправдання насильства чи збитків з боку яких-небудь людей чи групи людей, тоді важко уявити що-небудь інше, ніж стан війни [12, с. 275]. Коли особи, призначені відправляти правосуддя, застосовують насильство та наносять збитки, прикриваючись іменем, видимістю та формою закону (мета закону – захистити невинуватого та відновити справедливість через неупереджене застосування закону до всіх, на кого він розповсюджується); коли ж це не здійснюється *bona fide*, то до потерпілих ведеться війна, й через те, що в них не залишається до кого звернутися на землі для поновлення справедливості, то в цих випадках їм залишається єдиний засіб – звернутися до неба [12, с. 276]. Таким чином, Д. Локк прирівняв злочини проти правосуддя до війни і вказав на те, що вони призводять до безвиході потерпілих, оскільки не залишають законних способів здобуття справедливого рішення.

Знаковий вплив на осмислення діяльності зі здійснення правосуддя здійснив Ш.Л. Монтеск'є, який, як відомо, наполягав на розподілі влади на законодавчу, виконавчу та судову. У своїх дослідженнях він вказував, що не буде свободи, якщо судова влада не відділена від влади законодавчої та виконавчої. Якщо вона поєднана із законодавчою владою, то життя та свобода громадян виявляться у владі свавілля, або суддя буде законодавцем. Якщо судова влада об'єднана з виконавчою, то суддя отримує можливість стати гнобителем [16, с. 143]. Таким чином, Ш. Л. Монтеск'є увійшов в протиріччя із Д. Локком. Разом з цим аргументація

першого із розвитком судової системи і фактичного вичленування судової влади як окремої гілки влади в демократичних формах правління призвела до формального закріплення такого підходу в Конституціях різних країн та зумовила встановлення механізмів із захисту діяльності органів судової влади від суспільно небезпечних діянь.

Філософське осмислення формування системи протидії злочинам у сфері правосуддя дає змогу вказати на те, що правосуддя залежно від форми посягання на його здійснення має здатність змінюватись – так само, як і живий організм еволюціонує через зовнішній на внутрішній вплив на нього. Це виражається в появі нових форм здійснення правосуддя, процедур поза здійсненням правосуддя, появою нових захисних механізмів у системі здійснення правосуддя і т. ін. Такими формами в системі протидії злочинам у сфері правосуддя стала поява злочинів проти правосуддя в системі Особливої частини Кримінальних та Карних кодексів різних країн світу, включаючи Україну. На нашу думку, наявна необхідність перегляду системи злочинів проти правосуддя, що дасть змогу встановити їх оптимальну кількість та формулювання диспозицій норм, що дають змогу охороняти суспільство від посягань на правосуддя. Варто зазначити, що філософи звертали увагу на такі посягання на правосуддя: недонесення про злочин, відмова від правосуддя, неправдиве повідомлення про злочин (донос), лжесвідчення, лжеприсяга, засудження невинуватого до кримінальної відповідальності, постановлення завідомо неправосудного судового рішення. Вважаємо, що доцільним є розгляд можливості включення до системи злочинів проти правосуддя такого посягання, як відмова від правосуддя. Таке посягання відоме протягом сотень років, як злочин у різних країнах і полягає у немотивованій умисній відмові у здійсненні правосуддя, що пов'язується з початком досудового розслідування та/або судового розгляду.

Процесуальна вимога розслідування злочинів проти правосуддя та судового розгляду таких справ, а також засудження винуватих осіб пов'язується із проблемою: хто таку діяльність має здійснювати. Так, окремі із злочинів проти правосуддя здійснюються за підслідністю слідчі органів Державного бюро розслідування, детективи Національного антикорупційного бюро України, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, слідчі органів Державної кримінально-виконавчої служби України, а у кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст.ст. 384, 385, 386, 387, 388, 396 КК України, досудове розслідування здійснюється слідчим того органу, до підслідності якого відноситься злочин, у зв'язку з яким почато досудове розслідування (ст. 216 КПК України). Такий підхід щодо розслідування злочинів проти правосуддя в повному обсязі задовольнити не може, оскільки професійні учасники судочинства (провадження), які скоюють злочини проти правосуддя, перебувають під «захистом» власних спеціальних юридичних знань та зв'язків між собою, під прикриттям яких і скоюються такі злочини. Крім того, правосуддя зумовлене системою зв'язків між професійними учасниками судочинства (провадження), які підозрюються у скоєнні злочинів проти правосуддя, тому розслідування таких злочинів має здійснюватися тільки неупередженим спеціально створеним органом з розслідування злочинів проти правосуддя. Аналогічна ситуація наявна і під час судового розгляду. Високий рівень протидії судовому розгляду злочинів проти правосуддя з боку професійних учасників, обвинувачених у скоєнні таких злочинів дає змогу вказати на необхідність розгляду питання щодо створення в Україні Спеціалізованого суду з розгляду кримінальних справ щодо злочинів проти правосуддя. Тим паче, що чинним законодавством передбачається захист працівників суду і правоохоронних органів у разі якщо їх тримають в установі виконання покарань чи слідчому

ізоляторі (ст. 15 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»).

Логічним продовженням створення спеціалізованих органів розслідування злочинів проти правосуддя та їх судового розгляду є забезпечення такої діяльності сучасними криміналістичними рекомендаціями щодо техніки, тактики та методики розслідування та судового розгляду злочинів проти правосуддя. Вважаємо, що такий підхід дасть змогу продовжити процес видозмінення системи правосуддя у зв'язку із посяганням на його здійснення.

Ключові слова: злочини проти правосуддя, кримінальне право, філософія, протидія злочинам проти правосуддя.

Стаття присвячена побудові системи протидії злочинам проти правосуддя через звернення до аналізу розвитку філософських поглядів. Продемонстровано вплив філософських поглядів на змінення правових та політичних точок зору на розбудову органів судової влади, а також необхідність захисту правосуддя від суспільно небезпечних посягань.

Стаття посвящена построению системы противодействия преступлениям против правосудия через обращение к анализу развития философских взглядов. Продемонстрировано влияние философских взглядов на изменение правовых и политических точек зрения на развитие органов судебной власти, а также необходимость защиты правосудия от общественно опасных посягательств.

The article is devoted to the construction of a system for combating crimes against justice through an appeal to the analysis of the development of philosophical views. The influence of philosophical views on the change of legal and political views on the development of the judiciary, as well as the need to protect justice from persons, who committed these crimes, has been demonstrated.

Література

1. *Constitutio Criminalis Theresiana*. Wien: Johann Thomas Edlen von Trattner, 1769.
2. Августин А. О граде Божьем. Кн. XVIII-XXII. URL: https://www.civisbook.ru/files/File/Augustin_18-22.pdf
3. Аристотель. Политика / пер. С.А. Жебелев. Кн. 2, розд. V. Москва: АСТ, 2016. 384 с.
4. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета: Книга пророка Даниила.
5. Боргош Ю. Фома Аквинский. Москва: Мысль, 1975. 182 с.
6. Бочаров Д.О. Розп'ясти (,) не можна (,) виправдати. Криміналіст першодрукований. № 14. 2017. С. 138–147.
7. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. Москва: Мысль, 2001. 480 с.
8. Гроций Г. О праве войны и мира. Москва: Ладомир, 1994. 868 с.
9. Досократики. Фрагменты. URL: http://geraklit.mou.su/_ld/0/2_Geraklit-Fragme.pdf
10. Законы XII таблиц. URL: <http://ancientrome.ru/ius/i.htm?a=1446588975>
11. Законы Вавилонского царя Хаммураби / под ред. Б. Тураева. Москва, 1914. С. 22–23. 82 с.
12. Локк Д. Два трактата о правлении. Сочинения: в 3-х т. Т. 3. Москва: Мысль, 1988. 668 с.
13. Люблинский П.И. Международные съезды по вопросам уголовного права за десять лет (1905–1915): монография / сост. и вступ. статья В.С. Овчинского, А.В. Федорова. М.: ИНФРА-М, 2013. 350 с.
14. Лютер М. Различие между Законом и Евангелием: проповедь Мартина Лютера 1 января 1532 года. URL: <http://www.reformed.org.ua/2/207/Luther>
15. Макиавелли Н. Государь: пер. Г.Д. Муравьева. Москва, 1990. 73 с.
16. Монтескье Ш.Л. Избранные произведения о духе законов. URL: <http://lex.am/docs/sharle.pdf>
17. Музиченко П.П. История держави і права України: навч. посібник. К.: Товариство «Знання», КОО, 1999. С. 61.
18. Навроцька В.В. Суд над Ісусом Христом з позицій древньоіудейського та сучасного кримінального права й процесу. К.: Вид. дім «АртЕк», 2016. 224 с.
19. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. Т. 99: Диоген Лаэртский: 2 изд. испр. М.: Мысль, 1986. 571 с.
20. Платон. Государство. Сочинения в четырех томах / под общ. ред. А.Ф. Лосева и В.Ф. Асмуса; пер. с древнегреч. Т.3, Ч.1 СПб.: изд-во С.-Петербур. ун-та; «Изд-во Олега Абышко», 2007. 752 с.
21. Словарь русских языческих богов URL: <http://www.velesovkrug.ru/obnovleniya-na-sayte/slavyanskie-bogi-bogislavyan-russkie-bogi-panteon-drevnyay.html>
22. Судебники XV – XVI веков / под общ. ред. акад. Б.Д. Грекова. М.-Л.: изд. Акад. наук СССР, 1952. 615 с.
23. Сура 69 Аль-Хакка «Судный день». URL: <http://www.imat.ru/quran/069.html>
24. Трофанчук Г.І. Історія держави та права України: навчальний посібник. 2-ге вид. перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2017. 568 с.
25. Фейербах П.А. Уголовное право. Санкт-Петербург: медицинская типография, 1810. 142 с.
26. Философия права: учебник / О.Г. Данильян, Л.Д. Байрачная, С.И. Максимов и др.; под ред. О.Г. Данильяна. Х.: Прапор, 2005. 384 с.
27. Цицерон М.Т. О государстве. Философские трактаты. Второй день. Кн. III. URL: <http://ancientrome.ru/antlitrt/t.htm?a=1414870003>
28. Шварц Й. Семь законов Торы народам мира. Москва: Возвращение, Индрик, 1993. гл. 5. 134 с.
29. Шишков С. Фемида и Юстиция. Состязательный уголовный процесс в эпоху античности. Наука и жизнь. № 6. 2017. С. 38–48.

УДК 343.9:343.132

О. Ващук,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ВЕРИФІКАЦІЇ ДАНИХ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ¹

Одним із ключових моментів у кримінальному провадженні є можливість верифікації даних під час проведення слідчих (розшукових) дій, який, своєю чергою, має певні особливості, пов'язані з тактикою проведення слідчої (розшукової) дії, її процесуальним регламентуванням та умовами проведення. Таким чином, у зв'язку зі збільшенням надання недостовірних даних або зміни показань учасниками кримінального провадження сформувалась практична потреба у застосуванні нового методу, за допомогою якого можна було би швидко перевірити відповідність отриманої інформації. Верифікація даних під час проведення слідчих (розшукових) дій стала нагальною потребою перевірки достовірності даних встановлених обставин кримінально-релевантної події, що мала місце.

Відповідно до ч. 1 ст. 223 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) слідчі (розшукові) дії – це дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у кримінальному провадженні. Основними підставами для отримання (збирання) доказів або для перевірки вже отриманих доказів є наявність достатніх даних, що свідчать про можливість досягнення загальної мети. Для прийняття рішення про необхідність проведення слідчої (розшукової) дії першим кроком є верифікація цих підстав, визначення

складників слідчої (розшукової) дії та засобів її забезпечення. Зазвичай на цей момент накопичуються важливі дані для опрацювання, обираються способи та прийоми їх перевірки, додаткового обґрунтування чи то, навпаки, спростування. Найбільш дієвий і оперативний спосіб верифікації даних – це перевірка конгруентності вербальної інформації невербальній, отриманої від учасника слідчої (розшукової) дії.

Верифікація – це криміналістичний метод, що застосовується у кримінальному провадженні, який, ґрунтуючись на дослідженні невербальної інформації, дає змогу здійснити індивідуальну інформаційну взаємодію його учасників, в якій реалізується головна мета з установлення істини в кримінальному провадженні: перевірки відповідності отриманих результатів сутності кримінально-релевантної події, що мала місце. Таким чином, верифікація, ґрунтуючись на дослідженні невербальної інформації у ході слідчої (розшукової) дії, проводиться шляхом зіставлення відповідності встановлених (ідеальних і матеріальних) обставин перебігу – кримінально-релевантній події, що мала місце.

Під час слідчих (розшукових) дій наявні дві суб'єктивні сторони: сторона, яка організовує та проводить слідчі (розшукові) дії (як правило, слідчий/прокурор), та сторона, яка бере участь у слідчих (розшукових) діях у зв'язку із різними умовами та обставинами

¹ Ця публікація містить результати досліджень, проведених за грантом Президента України за конкурсним проектом (Ф70/193-2017 (0117U003832) Державного фонду фундаментальних досліджень

(потерпілий/підозрюваний/свідок/експерт/спеціаліст/перекладач та ін.). Обидві сторони наділені інформаційно-комунікативними ознаками і властивостями. Варто зазначити, що верифікації підлягають дані, отримані від осіб, які беруть участь у слідчій (розшуковій) дії.

Під час верифікації даних у разі проведення слідчих (розшукових) дій, коли має місце надання показань (наприклад, під час допиту), відбувається перевірка відповідності отриманих даних події, що мала місце в минулому шляхом конгруентності вербального складника невербальному. Слідчий/прокурор, спостерігаючи за проявами антроподжерельної невербальної інформації учасника кримінального провадження, сприймає, аналізує, оцінює та робить висновки щодо їх відповідності. Подібна верифікація даних має тривати весь період слідчої (розшукової) дії: як до початку, під час, так і після проведення слідчої (розшукової) дії. При цьому необхідно врахувати вплив об'єктивних та суб'єктивних чинників на показники верифікації достовірності даних.

Способи та прийоми, які використовуватиме слідчий/прокурор у разі проведення верифікації даних під час слідчої (розшукової) дії, будуть залежати від таких груп чинників:

1. Об'єктивні:
 - природні умови слідчої (розшукової) дії;
 - штучно створені умови слідчої (розшукової) дії.
2. Суб'єктивні:
 - фізіологічний стан учасників слідчої (розшукової) дії;
 - психічний стан учасників слідчої (розшукової) дії.

Дотримання вимог проведення слідчих (розшукових) дій, що закріплене в ст. 223 КПК України, визначає ті компоненти, що є обов'язковими для проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії (підстави, заходи забезпечення, обмеження, винятки, клопотання сторони захисту, умови, строки тощо). Саме ця стаття регламентує загальний

порядок проведення всіх слідчих (розшукових) дій, а вже ст.ст. 224-245 – порядок та особливості проведення їх окремо [3; 4, с. 5]. Таким чином, законодавець виокремив спільне та окреме у проведенні слідчих (розшукових) дій, акцентувавши увагу на обов'язкових учасниках та окремих умовах проведення всіх слідчих (розшукових) дій.

У теорії криміналістики з метою детального та повного дослідження механізму слідчої (розшукової) дії прийнято виокремлювати такі її окремі етапи, як початковий, робочий та заключний [2]. Відповідно до такого поділу наявні особливості верифікації даних на кожному з цих етапів.

Початковий етап. З моменту початку підготовки до проведення слідчої (розшукової) дії й отримання перших даних, що можуть стосуватися обставин кримінально-релевантної події слідчий/прокурор отримує можливість їх опрацювати, тобто верифікувати дані. При цьому форма і засоби отримання цих даних (характеристика, доповідна, лікарняна справа тощо) суттєво не впливають на механізм верифікацію. Слідчий/прокурор виступає верификатором тих чи інших даних, перевіряючи їх достовірність, відповідність дійсності, застосовуючи аналіз наявної невербальної інформації. Слідчий/прокурор під час такого аналізу корегує наявні первинні дані про кримінально-релевантну подію, доповнює власну тактику поведінки та планує подальший розвиток ходу слідчої (розшукової) дії.

Слідчий/прокурор акцентує увагу на своєчасній адаптації плану розслідування у відповідності з отриманими результатами верифікації даних, що забезпечує більш повне та детальне вивчення особистості учасника кримінального провадження, формує його уявлення щодо причетності до кримінально-релевантної події та встановлення ще не доведених обставин кримінального провадження.

Відповідно до періодів підготовчого етапу верифікацію даних варто проводити до прибуття на місце проведення

- об’єкт верифікації слідчої (розшукової) дії;
- предмет верифікації слідчої (розшукової) дії;
- спосіб надання або приховування даних у слідчій (розшуковій) дії;
- спосіб фіксації та дослідження отриманих даних під час слідчої (розшукової) дії;
- результат верифікації (висновки).

Найбільш дієві під час верифікації даних на робочому етапі слідчої (розшукової) дії такі методи: спостереження; розмова; інтерв’ювання; експеримент [1, с. 294], вербалізація, порівняння, аудіо-, відеозапис. Застосування вищезазначених методів сприятиме оперативній верифікації наявних і нових даних, діагностуванню інформаційного та психофізіологічного стану учасника слідчої (розшукової) дії, стане дієвим кроком до налагодження психологічного контакту, настановне слідчого/прокурора до виявлення перших ознак недостовірності показань, що надаються учасником слідчої (розшукової) дії.

З криміналістичної точки зору важливим є те, що у разі проведення слідчих (розшукових) дій верифікуються не тільки дані, що є в наявності, а й ті, що отримуються під час проведення слідчої (розшукової) дії, тобто в реальному часі. Таким чином, не менш важливою є верифікація даних на робочому етапі слідчої (розшукової) дії під час їх безпосереднього надання.

Результати використання невербальної інформації позитивно впливають на процес слідчої (розшукової) дії, виступаючи так званним «лакмусом» вербального. Слідчий/прокурор, спостерігаючи за комплексом проявів невербальної інформації учасника слідчої (розшукової) дії, не виокремлює їх одинично, надаючи йому більшого значення, ніж іншим. Навпаки, маючи можливість сприймати цілісний комплекс проявів невербальної інформації учасника слідчої (розшукової) дії він досліджує їх у сукупності, а результати такого дослідження використовує у власній адаптації до криміналістичної ситуації слідчої (розшукової) дії.

Слідчий на робочому етапі слідчої (розшукової) дії, спостерігаючи за його учасником, має можливість паралельно доповнити його психофізіологічний та скласти інформаційний портрет у ракурсі події злочину та у світлі власного розвитку. У разі, коли учасник слідчої (розшукової) дії надає недостовірну інформацію він застосовує максимум зусиль для того, щоб це приховати, задіює всі психофізіологічні прояви, переходячи в стан стресу, оскільки приховання істинного стану речей або наявних даних, не є в природі людини, хіба лише це відхилення у її розвитку або виключні випадки. Тому такий стан особи легше виявити, використовуючи методи пізнання, однак при цьому важливо встановити умови та чинники, що сприяли виникненню такої поведінки, оскільки необов’язково такий стан учасника слідчої (розшукової) дії викликаний кримінально-релевантною подією.

Під час слідчої (розшукової) дії має місце отримання недостовірної інформації від учасників слідчої (розшукової) дії. Ця недостовірна інформація відрізняється від буденної брехні будь-якої особи. Відмінності таких даних витікають з обставин кримінально-релевантною події та доповнюються специфічною комунікативною обстановкою кримінального провадження. Уявляється, що не існує універсального вербального або невербального прояву, який свідчитиме про недостовірність показань. Проте виявити ознаки недостовірних даних можна за допомогою верифікації даних.

Особливу увагу привертає факт, що інформаційно-комунікативний простір, в якому працюватиме слідчий/прокурор, збільшуватиметься залежно від вчинених ним дій під час слідчої (розшукової) дії, стрімко зросте й обсяг криміналістичної інформації. Збільшення обсягу криміналістичної інформації призведе до потреби її верифікації із використанням невербальної інформації. Найбільшу актуальність питання верифікації набувають у разі, коли під

час слідчої (розшукової) дії отримані дані, що є протилежними одні одним. Таким чином, верифікація під час слідчої (розшукової) дії розглядається не тільки як процедура, процес, підхід, але як один із методів пізнання обставин кримінально-релевантної події.

Заключний етап. У заключній частині слідчої (розшукової) дії залежно від її ходу можна виділити верифікацію даних на таких стадіях:

- формулювання висновків слідчої (розшукової) дії;
- фіксація результатів слідчої (розшукової) дії;
- оцінка проведення слідчої (розшукової) дії.

Не зважаючи на те, що хід основної частини слідчої (розшукової) дії майже завершений, цей етап найбільш складний у плані формування результатів верифікації даних слідчої (розшукової) дії та зазвичай надає можливість конструктивної зміни головної версії або висунення іншої.

Отже, у разі проведення слідчої (розшукової) дії слідчий/прокурор має можливість та мусить верифікувати всі наявні дані, а також ті, що він отримує під час слідчої (розшукової) дії.

Ключові слова: слідча (розшукова) дія, верифікація, етапи слідчої (розшукової) дії, невербальна інформація, методи верифікації.

Стаття присвячена верифікації даних під час проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням їх етапів. Визначено поняття «верифікація» як криміналістичного методу. Виокремлені групи чинників, що впливають на обрання способів та прийомів верифікації. Охарактеризовані основи комплексної верифікації даних, отриманих до, під час і після кримінально-релевантної події. Проаналізовані особливості практичного застосування верифі-

кації даних під час проведення слідчої (розшукової) дії.

Стаття посвячена верифікації даних при проведенні следственных (розыскных) действий с учетом их этапов. Определено понятие «верификация» как криминалистического метода. Выделены группы факторов, влияющих на избрание способов и приемов верификации. Охарактеризованы основы комплексной верификации данных, полученных до, во время и после уголовно-релевантного события. Проанализированы особенности практического применения верификации данных во время проведения следственного (розыскного) действия.

The article is devoted to the verification of data during investigative (detective) actions taking into account their stages. The definition of “verification” as a criminalist method is proposed. Selected groups of factors that affect the selection of methods of verification. The bases of complex verification of data received before, during and after a criminal-relevant event are characterized. The peculiarities of practical application of data verification during the investigative (detective) actions are analyzed.

Література

1. Ващук О.П. Прийоми верифікації даних при проведенні слідчих (розшукових) дій. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 293–297.
2. Олішевський О.В. Організація слідчої дії: стадії та етапи. *Форум права*. 2011. № 1. С. 732–735. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_1_119
3. Сергеева Д.Б. Щодо визначення поняття слідчих (розшукових) дій за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 52–56.
4. Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні: навч. наочн. посіб. у схемах і таблицях / О.А. Осауленко, А.В. Самодін, Г.М. Степанова та ін. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 140 с.

УДК 347.219.3

В. Зверховська,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри патологічної анатомії, судової медицини та права
Вінницького національного університету імені М.І. Пирогова

ОСОБЛИВОСТІ ДОГОВОРУ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Нині проблема правового регулювання цивільного обігу культурних цінностей є досить актуальною для позитивного права, теорії та правозастосовної практики. Пов'язано це з тим, що цивільне законодавство України, що регулює особливості цивільного обігу культурних цінностей, носить фрагментарний, безсистемний характер та містить цілу низку прогалин і колізій. У цивільному законодавстві України відсутня єдність у використанні дефініцій у сфері правового регулювання цивільного обігу культурних цінностей, не визначено чітко обмежень у правовому обігу культурних цінностей, не встановлено вимог до суб'єктів відносин, що виникають у сфері цивільного обігу культурних цінностей, а також відсутня єдина класифікація культурних цінностей.

Окремі види культурних цінностей та їх характеристика були предметом дослідження таких авторів, як А.П. Сергеев, В.Г. Горбачов, В.І. Тищенко, С.Г. Долгов та ін., однак проблеми цивільного обігу культурних цінностей, зокрема на підставі договору купівлі-продажу, у працях зазначених науковців розглядалися поряд з іншими питаннями, зокрема про переміщення культурних цінностей через митний кордон.

Метою роботи є комплексне вивчення теоретичних і практичних проблем цивільно-правового обігу культурних цінностей за законодавством України, а також формулювання пропозицій щодо удосконалення правового регулювання культурних цінностей та рекомендацій для усунення проблем у правозастосовній практиці.

Для досягнення зазначеної мети у роботі розглянуті культурні цінності як об'єкт зобов'язальних відносин, виявлено специфіку договірних зобов'язань щодо культурних цінностей, висвітлені тенденції розвитку законодавства у цій сфері.

У цивільному обігу можуть перебувати як нерухомі, так і рухомі культурні цінності. Стосовно обігу рухомих культурних цінностей у законодавстві України відсутні спеціальні вимоги. Однак, як вбачається, обіг рухомих культурних цінностей також потребує спеціального регулювання за цивільним законодавством України. Це пов'язано, насамперед, із необхідністю запровадження обліку рухомих культурних цінностей та введення окремого порядку укладення договорів щодо культурних цінностей. Як зазначає Д.В. Мазеїн, *de lege ferenda*, має бути запроваджена система реєстрового обліку цивільних прав на культурні цінності та правочинів з ними, яка має носити універсальний характер і поширюватися на всі без винятку культурні цінності незалежно від речового статусу цих цінностей, форми власності на них або перебування їх у складі будь-яких фондів. Універсальна система реєстрового обліку рухомих культурних цінностей значно полегшить вирішення проблем, пов'язаних з їх незаконним обігом. За наявності такої системи буде легше вирішити проблему незаконного обігу викрадених культурних цінностей, культурних цінностей, незаконно ввезених в Україну, а також цінностей, отриманих у результаті несанкціонованих розкопок археологічних пам'яток. Незаконно одержані

культурні цінності не зможуть бути введені у цивільний обіг. Права на них не можна буде зареєструвати в обліковому реєстрі. Таким чином, будь-які операції з культурними цінностями будуть носити для їх учасників завідомо незаконний характер. У набувача не виникатиме право власності. Такий набувач також не розглядатиметься як добросовісний. Набувач культурної цінності завжди зможе отримати з реєстру відомості про зареєстрованого власника рухомої культурної цінності. Система реєстрового обліку культурних цінностей дасть змогу також вирішити проблему встановлення законного власника культурної цінності та проблему повернення (реституції) рухомих культурних цінностей їх власникам [1, с. 43–45; 2, с. 33–38; 3, с. 99–110]. Водночас слід зазначити, що така система обліку повинна мати суворо конфіденційний характер. Наприклад, у разі, коли річ продається з аукціону власник може зажадати оголошення свого прізвища або, навпаки, не відкривати інформацію про продавця [4, с. 22–25].

Договори купівлі-продажу нерухомих культурних цінностей укладаються із застосуванням загальних і спеціальних правил. За загальним правилом (гл. 54 ЦК України) договір купівлі-продажу нерухомості має бути укладено у письмовій формі з нотаріальним посвідченням і подальшою державною реєстрацією прав, що з нього виникають (ст. 657 ЦК України). Спеціальні вимоги законодавства щодо договору купівлі-продажу пам'яток культурної спадщини передбачають:

а) повідомлення у письмовій формі відповідний орган охорони культурної спадщини про намір продати пам'ятку культурної спадщини із зазначенням ціни та інших умов продажу (оскільки такі органи мають право переважної купівлі пам'ятки) (ст. 20 ЗУ «Про охорону культурної спадщини»);

б) наявність згоди від органу охорони культурної спадщини на відчуження пам'ятки (абз. 1 ч. 1 ст. 18 ЗУ «Про охорону культурної спадщини»);

в) після укладення договору купівлі-продажу покупець зобов'язаний ук-

ласти з органом охорони культурної спадщини відповідний охоронний договір (ч. 2 ст. 23 ЗУ «Про охорону культурної спадщини»).

Далі більш детально розглянемо вищезазначені особливості договору купівлі-продажу пам'яток культурної спадщини, пов'язані перш за все із встановленням у цивільному законодавстві правом привілеєвої купівлі пам'яток культурної спадщини. Відповідно до ч. 1 ст. 20 ЗУ «Про охорону культурної спадщини» у разі продажу пам'ятки (крім пам'ятки, яка не підлягає приватизації) власник або уповноважений ним орган зобов'язаний у письмовій формі повідомити про це відповідний орган охорони культурної спадщини із зазначенням ціни та інших умов продажу.

Нині держава Україна має привілейоване право купівлі лише щодо тих культурних цінностей, стосовно яких вона поінформована шляхом занесення даних про них до відповідних реєстрів. Слід зазначити, що з огляду на це коло об'єктів, щодо яких може виникнути право привілейованої купівлі, є незначним. Тому у літературі пропонується поширити право держави на привілейовану купівлю культурних цінностей щодо рухомих культурних цінностей, вартість яких перевищує 50 тисяч мінімальних розмірів заробітних плат [5, с. 1209–1212]. Інші дослідники пропонують поширити право держави на привілейовану купівлю культурних цінностей на всі види культурних цінностей [6, с. 100–101; 7, с. 131–135].

Думається, запропоновані позиції авторів щодо розширення кола об'єктів культурної спадщини, на які поширюється право держави на привілейовану купівлю, потребують додаткової аргументації. Так, у законодавстві України не встановлено обов'язку власника рухомої культурної цінності повідомляти органи охорони культурної спадщини про її продаж, а тому встановлення будь-яких вартісних критеріїв не може забезпечити переважного права держави на її купівлю. З цієї ж причини не можна

погодитися із пропозицією застосовувати привілейовану купівлю державою всіх без винятку культурних цінностей, що додатково ускладнить їх цивільний обіг. Тому пропонується поширити право держави на привілейовану купівлю культурних цінностей на всі види нерухомих культурних цінностей (а не лише стосовно пам'яток культурної спадщини), незалежно від їх вартості та перебування на державному обліку.

Право привілеєвої купівлі пам'ятки не застосовується, коли покупцем пам'ятки, яка перебуває у приватній власності, є діти, дружина і батьки або за їх відсутності брати і сестри, а також дід та бабка як з боку батька, так і з боку матері, небожі та небоги продавця (ч. 2 ст. 20 ЗУ «Про охорону культурної спадщини»).

Крім того, спірним є питання конкуренції прав привілейованої купівлі культурної цінності у разі продажу частки у праві спільної часткової власності. Як відомо, ч. 2 ст. 362 ЦК України надає співвласнику у праві спільної часткової власності переважне право перед іншими особами на придбання відчуженої частки у праві спільної часткової власності. Однак одночасно держава також має переважне право купівлі частки пам'ятки, що перебуває у спільній частковій власності. Зазначене питання, думається, має вирішуватися на користь співвласників пам'ятки і саме вони володіють правом привілейованої купівлі культурної цінності у разі її продажу іншим співвласником.

Залежно від того, до якої із категорій належить пам'ятка – до пам'яток національного чи місцевого значення, право привілейованої купівлі реалізується різними державними органами. Центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони культурної спадщини, мають право привілеєвої купівлі пам'ятки національного значення. Орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим, органи охорони культурної спадщини обласних, Київської та Се-

вастопольської міських, районних державних адміністрацій та відповідний виконавчий орган сільської, селищної, міської ради мають право привілеєвої купівлі пам'ятки місцевого значення (абз. 1 ч. 2 ст. 20 ЗУ «Про охорону культурної спадщини»).

У разі відмови від здійснення цього права чи нездійснення його протягом місяця з дня одержання повідомлення власник або уповноважений ним орган має право на продаж пам'ятки. Однак у судовій практиці зустрічаються випадки, коли мовчання спеціально уповноважених органів, які мають право привілеєвої купівлі пам'ятки місцевого значення, сприймається як згода на придбання культурної цінності. Так, рішенням Верховного Суду України від 25.05.2011 р. було скасовано рішення Приморського районного суду м. Одеси від 24.03.2010 р. та ухвалу апеляційного суду Одеської області від 06.06.2010 р., а також ухвалено нове рішення про відмову в задоволенні позовних вимог управління охорони об'єктів культурної спадщини Одеської обласної державної адміністрації. Розглянувши у судовому засіданні цивільну справу за позовом управління охорони об'єктів культурної спадщини Одеської обласної державної адміністрації до ОСОБА 6, публічного акціонерного товариства «Райффайзен Банк Аваль» (далі – ПАТ «Райффайзен Банк Аваль»), третя особа – управління з питань охорони об'єктів культурної спадщини Одеської міської ради, про визнання недійсним договору купівлі-продажу нежилого приміщення, судом було встановлено, що у січні 2008 р. управління охорони об'єктів культурної спадщини Одеської обласної державної адміністрації звернулося до суду із зазначеним позовом та просило визнати недійсним договір купівлі-продажу від 28.12.2007 р., укладений між ОСОБА 6 та ПАТ «Райффайзен Банк Аваль», та повернути сторони до попереднього стану.

В обґрунтуванні позовних вимог було зазначено, що договір купівлі-продажу пам'ятки архітектури місцевого значення – нежилої будівлі

(колишнього ломбарду, спорудженого в 1904–1905 рр.), що розташована за адресою: АДРЕСА_1, укладено без погодження зі спеціально уповноваженим органом охорони культурної спадщини – управлінням охорони об'єктів культурної спадщини Одеської обласної державної адміністрації – та з порушенням його права привілеєвої купівлі й умов охоронного договору від 31.04.2005 р. № 20–05/Н–1.

Рішенням Приморського районного суду м. Одеси від 24.03.2010 р., залишеним без змін ухвалою апеляційного суду Одеської області від 06.06.2010 р., позов було задоволено. У касаційній скарзі ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» просив скасувати судові рішення у зв'язку з порушенням судами норм матеріального й процесуального права та ухвалити нове рішення про відмову в позові. На думку суду, касаційна скарга підлягає задоволенню з тих підстав, що ухвалюючи рішення про визнання недійсним договору купівлі-продажу від 28.12.2007 р., укладеного між ОСОБА 6 та ПАТ «Райффайзен Банк Аваль», суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, виходив із того, що у порушення вимог ст. ст. 6, 18 ЗУ «Про охорону культурної спадщини» договір укладено без письмової згоди управління охорони об'єктів культурної спадщини Одеської обласної державної адміністрації, тому ця угода не створює юридичних наслідків для сторін, є недійсною з дня укладення. З таким висновком суд не погодився, оскільки скасовуючи попередні рішення, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України в ухвалі від 11.11.2009 р. зазначила як помилкові висновки попередніх судів, які задовольнили позов, про те, що позивач не надавав згоди на продаж зазначеного будинку, та вказано, що суди не врахували, що ОСОБА 6 виконала всі вимоги договору щодо здійснення ремонтно-реставраційних робіт, тому за умовами договору з управлінням охорони об'єктів культурної спадщини Одеської обласної державної адміністрації вона мала право

на подальше відчуження цього об'єкта нерухомості, тобто попередня згода управління на відчуження цього об'єкта висловлена у договорі [8].

Також слід зазначити, що Цивільний кодекс УРСР 1963 р. [9] взагалі не передбачав правил про привілейовану купівлю державою культурних цінностей. Цікаво, що Цивільний кодекс РСФСР 1964 р. [10] у ст. 137-1 встановлював, що продаж, дарування або інше відчуження пам'яток історії та культури допускаються з обов'язковим попереднім повідомленням державних органів охорони пам'яток. У разі продажу пам'яток держава має переважне право купівлі. Норма, яка містилася у ст. 137-1 Цивільного кодексу РСФСР 1964 р., як наслідки недодержання правила про привілейовану купівлю державою культурних цінностей передбачала недійсність такого правочину.

Натепер у чинному ЦК України не передбачається недійсність правочину, вчиненого із порушенням права переважної купівлі. У ч. 4 ст. 362 ЦК України визначені правові наслідки порушення співвласниками права переважної купівлі, які мають застосовуватися за аналогією до відносин, пов'язаних із цивільним обігом культурних цінностей. У разі продажу частки з порушенням цього права співвласник може у межах річного терміну позовної давності звернутися до суду із позовом про переведення на нього прав та обов'язків покупця. Переведення на співвласника прав та обов'язків покупця, як випливає зі змісту закону, здійснюється без попереднього визнання договору продажу частки сторонній особі недійсним. Позивач одночасно зі зверненням до суду із позовом вносить на депозитний рахунок суду грошову суму, яку за договором має сплатити (чи сплатив) покупець.

Таким чином, у цивільному законодавстві України необхідно передбачити наслідки порушення переважного права держави на купівлю культурної цінності у вигляді можливості переведення на державу прав і обов'язків набувача культурної цінності та вста-

новити строк позовної давності для пред'явлення позову про переведення на державу прав і обов'язків набувача культурної цінності в один рік.

У разі якщо держава не скористалася наданим їй правом привілейованої купівлі, процедура відчуження пам'ятки культурної спадщини (за винятком пам'яток, відчуження або передача яких обмежується законодавчими актами України) однаково вимагає обов'язкового погодження із відповідним органом охорони культурної спадщини (ч. 1 ст. 18 ЗУ «Про охорону культурної спадщини»). Спеціальний порядок такого погодження нині у законодавстві України перебуває у стадії розроблення, зокрема, прийнято Проект Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку прийняття органами охорони культурної спадщини рішень про надання дозволу, погодження чи висновку» [11] від 06.09.11 р. Якщо відчужується пам'ятка місцевого значення, то органами, з якими проводиться погодження, виступають на підставі ст. 6 ЗУ «Про охорону культурної спадщини» – це органи охорони культурної спадщини Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органи охорони культурної спадщини обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій. Погодження на відчуження пам'яток національного значення видає центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини, яким нині є Міністерство культури України.

Погодження органу охорони культурної спадщини видається в письмовій формі та залишається у справах нотаріуса, оскільки метою його одержання є укладення конкретного договору. На жаль, законодавством не встановлено чіткої форми видачі такого погодження, тому нотаріус не має змоги остаточно впевнитися у достовірності поданого документа. Таке погодження може мати форму листа із зазначенням адресатів, вихідного номера та дати, підпису уповноваженої особи із зазначенням посади, прізвища, ініціалів та без скріплення печаткою. У погоджен-

ні обов'язково визначається спосіб відчуження (наприклад, купівля-продаж), прізвище, ім'я, по батькові або найменування набувача. Як правило, у погодженні зазначається перелік умов, які є істотними та мають бути включені до тексту правочину. В іншому разі договір буде визнано недійсним. Однією з таких умов є обов'язок набувача у місячний строк з моменту реєстрації права власності укласти охоронний договір на пам'ятку культурної спадщини з органом охорони культурної спадщини (ст. 23 ЗУ «Про охорону культурної спадщини»). Крім того, істотною умовою договору купівлі-продажу пам'ятки є мета її використання. У разі порушення власником режиму використання пам'ятка культурної спадщини може бути примусово відчужена у порядку, передбаченому чинним законодавством, за позовом органу охорони культурної спадщини.

У погодженні органу охорони культурної спадщини на відчуження пам'ятки має зазначатися про відмову органу охорони культурної спадщини від здійснення права привілеєвої купівлі пам'ятки чи нездійснення його протягом місяця з дня одержання повідомлення.

Серед переліку документів, необхідних для отримання документа дозвільного характеру (погодження відчуження або передачі пам'яток їхніми власниками чи уповноваженими ними органами іншим особам у володіння, користування або управління), має бути експертний висновок щодо утримання та використання пам'ятки культурної спадщини (з метою продажу), який включає в себе інформацію про статус пам'ятки, про власника, набувача (покупця), про охоронний договір власника, функціональне призначення згідно з охоронним договором. Якщо відсутні будь-які обмеження для відчуження та використання пам'ятки, висновок характеризується як позитивний.

У контексті розгляду особливостей договору купівлі-продажу культурних цінностей також слід зупинитися на питаннях форми такого правочину. Слід

ка), що затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 26.09.2002 р. № 1447 [12], відповідно до якої грошова оцінка нерухомих пам'яток проводиться у разі їх відчуження, передачі у володіння, користування, управління, передачі в оренду, переоцінки основних фондів для цілей бухгалтерського обліку, передачі в заставу, передачі до статутного фонду господарського товариства, страхування, інших випадках, передбачених законодавством. Положення Методики не поширюються на визначення вартості рухомих археологічних предметів, творів монументального образотворчого мистецтва та елементів декоративно-прикладного мистецтва, які можна відокремити від пам'ятки без нанесення їй шкоди. Здійснює таку оцінку будь-який суб'єкт оціночної діяльності. Отже, нотаріусу для посвідчення договору відчуження потрібно надати звіт про грошову оцінку пам'ятки культурної спадщини.

Таким чином, для нотаріального посвідчення договору відчуження нерухомого майна, яке є об'єктом культурної спадщини, сторони правочину мають надати нотаріусу, серед інших необхідних документів, додатково таке: погодження органу охорони культурної спадщини, охоронний договір, звіт про грошову оцінку пам'ятки культурної спадщини.

Під час проведення відчуження пам'ятки за договором купівлі-продажу можуть виникати також питання визначення правового статусу земельної ділянки, на якій її розташовано. Відповідно до ст. 377 ЦК України та ст. 120 ЗК України у разі переходу права власності на пам'ятку, яка є житловим будинком, будівлею або спорудою, разом з нею переходить і земельна ділянка, на якій вона розміщена. Істотною умовою такого договору відчуження є розмір та кадастровий номер земельної ділянки. У багатоквартирних будинках зазначене правило не застосовується. Однак можливою є ситуація, коли пам'ятка є нежилим приміщенням у багатоповерховому будинку. З цього приводу Консультативно-методична рада з питань нотаріату

при Департаменті нотаріату, фінансового моніторингу юридичних послуг та реєстрації адвокатських об'єднань затвердила 26.11.2010 р. Методичні рекомендації щодо застосування нотаріусами деяких положень цивільного та земельного законодавства під час посвідчення правочинів, предметом яких є нерухоме майно [13]. Згідно з п. 5 ст. 5 ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 р. № 1952-IV [14] приміщення як частини внутрішнього об'єму житлових будинків, будівель, обмежені будівельними елементами, є самостійними об'єктами нерухомого майна, право власності на які підлягає державній реєстрації. Тому Консультативно-методична рада з питань нотаріату дійшла висновку, що вимоги ст.ст. 377 ЦК України та 120 ЗК України під час посвідчення договорів відчуження приміщень у житлових будинках, будівлях не застосовуються.

Підсумовуючи, зазначимо, що норми щодо права привілеєвої купівлі пам'яток у ЦК України відсутні. Така ситуація не може бути визнана задовільною, оскільки створюється неясність у застосуванні державою права привілеєвої купівлі пам'яток. З огляду на зазначене, думається, необхідно закріпити право держави на привілеєву купівлю пам'яток культурної спадщини у ЦК України.

Для формування моделі правового регулювання переважного права держави на придбання культурних цінностей корисним є вивчення зарубіжного досвіду в цій сфері. Так, у країнах Латинської Америки, де ситуація з обігом культурних цінностей багато у чому нагадує ситуацію, яка має місце в Україні, за державою закріплено право переважної купівлі культурних цінностей. Усі знайдені культурні цінності в обов'язковому порядку передаються владним органам, які видають сертифікати їх автентичності, або оголошують про те, що держава використовує своє переважне право купівлі, або випускають річ у вільний обіг. У скандинавських країнах культурні цінності шляхом викупу або безоплатної передачі з приватної чи навіть державної

власності передаються у власність спеціальної організації, яка має «королівський статус» і створена виключно з метою охорони культурних цінностей. Таким чином, влада будь-якої держави піклується про охорону культурних цінностей, що знаходяться на її території [5, 1209-1212].

Ключові слова: культурні цінності, договір купівлі-продажу, переважні права.

У статті розглядаються питання особливостей переходу прав на культурні цінності на підставі договору купівлі-продажу. Автором проводиться дослідження спеціального законодавства у сфері охорони культурних цінностей та зроблені відповідні висновки щодо необхідності його удосконалення.

В статье рассмотрены вопросы особенностей перехода прав на культурные ценности на основании договора купли-продажи. В результате проведенного исследования специального законодательства в сфере охраны культурных ценностей автором сделаны выводы о необходимости его усовершенствования и внесены конкретные предложения.

The article deals with the peculiarities of transferring the rights to cultural values under sale contracts. The author studies specific legislation in the field of cultural values and made appropriate conclusions about the need for its improvement.

Література

1. Мазеин Д.В. Некоторые проблемы правового регулирования гражданского оборота движимых культурных ценностей. Журнал российского права. 2004. № 9. С. 43–55.
 2. Дуденко Т.В. Культурні цінності в цивільному обороті України. Проблеми законності. 2008. Вип. 95. С. 33–38.
 3. Рыбак К.Е. К вопросу оборота культурных ценностей. США. Канада: экономика, политика, культура. 2006. № 3. С. 99–110.

4. Рыбак К. Разглашение персональных данных о продавце культурных ценностей: необходимость и целесообразность. Конституционное право: восточноевропейское обозрение (Сравнительное конституционное обозрение). 2007. № 4. С. 22–25.

5. Булатова В.В. Преимущественное право государства на покупку культурных ценностей: некоторые проблемы правового регулирования. Lex Russica. 2008. № 5. С. 1209–1212.

6. Долгов С.Г. Культурные ценности как объекты гражданских прав и их защита (Гражданско-правовой и криминалистический аспекты). Электронный ресурс: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09, 12.00.03. М.: РГБ, 2002. С. 100–101.

7. Сергеев А.П. Гражданско-правовые меры борьбы с бесхозяйственным содержанием культурных ценностей. Советское государство и право. 1984. № 8. С. 131–135.

8. Рішення Верховного Суду України № 16062988 від 25.05.2011 у справі № 6–47159св. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/16062988>

9. Цивільний кодекс Української РСР: Закон Української РСР від 18 липня 1963 р. / Відомості Верховної Ради Української РСР. 1966. № 46.

10. Гражданский кодекс РСФСР: Указ Президиума ВС РСФСР от 04.08.66. URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=1838;fld=134;dst=1003366;rnd=0.6154579946305603>

11. Проект Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку прийняття органами охорони культурної спадщини рішень про надання дозволу, погодження чи висновку» від 06.09.2011 р. URL: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/252113>

12. Методика грошової оцінки пам'яток: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.09.2002 р. № 1447 / Урядовий кур'єр. 2002. № 186.

13. Методичні рекомендації Консультативно-методичної ради з питань нотаріату при Департаменті нотаріату, фінансового моніторингу юридичних послуг та реєстрації адвокатських об'єднань від 26.11.2010 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0003323-10>

14. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV / Відомості Верховної Ради України. 2004. № 51. Ст. 553.

ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

УДК 373+373.31+378.14+53

В. Загородній,

доцент кафедри криміналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

С. Сакал,

здобувач
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРО СТВОРЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ. МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ. ДОСВІД РОБОТИ

Ретроспективний огляд свідчить, що наявні на сьогодні навчальні комп'ютерні програми (далі – КП) і мультимедійні засоби навчання (далі – МЗН) мають низку недоліків [1–4]. А саме: а) підтримують лише незначну частину навчального курсу (предмета); б) жорстко прив'язані до запропонованої методики подачі матеріалу, до конкретного навчального плану; в) недостатньо документовані, тобто бракує методичних вказівок щодо їх використання; володіють одновимірною жорсткою фіксованою лінійною структурою; г) мають невиразну форму і переважно текстовий зміст, а також обмежену кількість статичних схем, рисунків і таблиць; г) спрямовані на сприймання тексту виключно засобом читання; д) бракує взаємодії студента, курсанта (суб'єкта навчання, далі – СН) з навчальним засобом і, як правило, зворотного зв'язку. Виходячи з цього, у роботі поставлено задачу визначити основні фактори щодо підвищення ефективності процесу навчання шляхом розширення можливостей СН щодо отримання нових знань, формування необхідних умінь та вдосконалення практичних навичок на основі навчального матеріалу. СН має знати, як розв'язувати окремі навчальні та дослідні задачі без «методичного диктату» викладача.

Мотивація створення електронних засобів навчання. Загальною метою створення і використання електронних (МЗН) і КП навчального призначення можна вважати таке:

З метою визначення місця МЗН і КП у навчальному процесі розглядатимемо їх як систему [5]. Справа у тому, що педагогічна наука трактує навчання як процес управління засвоєнням знань, тобто як процес управління пізнавальною діяльністю студуючих осіб. Цей процес реалізується у замкненій системі управління, якій притаманні такі характерні риси: мета, завдання, об'єкт (студуючі особи), суб'єкт (викладач), зворотний зв'язок.

Розглядаючи процес навчання як систему, слід відокремити групові, індивідуальні заняття і самостійне навчання, визначити наявні цикли управління навчальною діяльністю, місце і ступінь впливу електронних засобів навчання на ефективність навчання.

Процес групових занять може проходити без зворотного або часткового зворотного зв'язку. Це, як правило, лекційні заняття, на яких викладач однобічно передає інформацію і вводить корективи до змісту і форм її подачі (зворотний зв'язок) лише на підставі візуальних або асоціативних факторів.

Практичні та лабораторні заняття як групові проходять з більш вираженим зворотним зв'язком, зрозуміло, за наявності більшої кількості запитань.

Процес самостійної роботи студента, або індивідуальних занять проходить під контролем та за участю викладача за наявності зворотного зв'язку. Це можуть бути заняття зі студентом відокремлено або у складі групи, коли вони переходять до категорії індивідуально-групових занять.

Процес самостійного навчання необхідно розглядати як синергетичний процес, тобто процес самоорганізації (управління на ґрунті власної мотивації, власної активності, власного складу характеру, темпераменту) без участі викладача [6; 7].

Реальний процес навчання є змішаним. Так, практичні і лабораторні заняття

можна розглядати як групові у тому разі, коли викладач передає інформацію і дає пояснення. При цьому він може працювати з окремим студентом індивідуально. Щодо суб'єкта навчання, то він, виконуючи завдання, певну частину часу працює самостійно. Аналогічна ситуація має місце під час виконання розрахункових, курсових, дипломних та інших робіт (у разі значної питомої ваги процесу самостійного навчання).

Розглянемо ці процеси детальніше із визначенням типових циклів управління і місця у них засобів навчання (ЗН) у цілому. Останнє дасть змогу потім детальніше визначити вимоги до МЗН та здійснити спробу визначення їх типів. Структурну схему процесів самостійного навчання студента, індивідуальних та індивідуально-групових занять наведено на рис. 1.

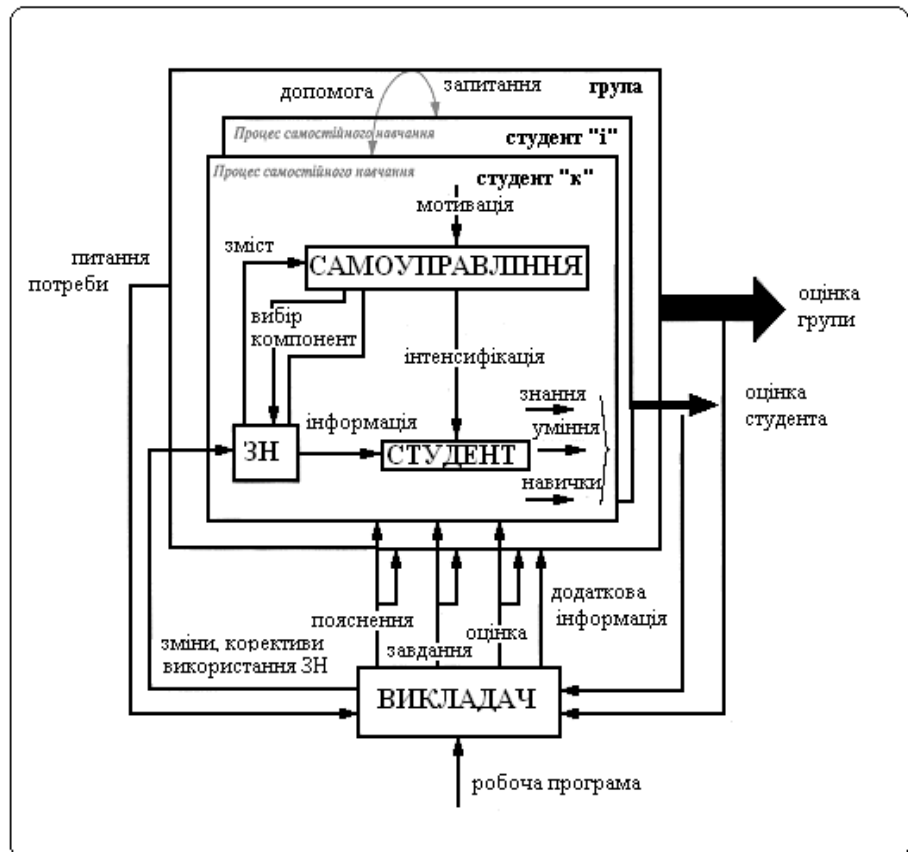

Рис. 1. Структурна схема процесу самостійного навчання студента, індивідуальних та індивідуально-групових занять

У циклі самоуправління «студент» виступає одночасно об'єктом і суб'єктом управління і самоуправління, що дає змогу процес самостійного навчання розглядати системно [8]. Він може мати іншу послідовність за самостійної роботи, що спонукає студента на побудову процесу самонавчання як процесу використання засобу навчання, видів, змісту, кількості тощо. Отже, виходячи із мотивації, студент будує власну шкалу оцінок для досягнення тих умінь і навичок, яких бажає досягти. Мотивація при цьому суттєво залежить від завдань, які пропонує викладач, а також від прогнозу оцінювання викладачем здобутих студентом знань. Оволодіння методикою оцінювання власних знань, умінь та навичок відкриває перед студентом можливість змінювати динаміку процесу самонавчання, корегувати вибір та темп використання навчального матеріалу. Отже, доступ до останнього має бути не лише відкритим, але і високоєфективним. Саме високої ефективності можна досягти, пропонуючи студіючому добре розроблені МЗН та КП.

Окрім циклу самоуправління, існує також цикл управління процесом самим викладачем, коли студент звертається до нього за допомогою і отримує її, тобто процес навчання переходить у площину індивідуальних занять. Крім видачі нових завдань, проведення пояснень, уточнень процедура оцінювання знань суттєво впливає на формування мотивації до накопичення нових знань. Викладач у форматі індивідуальної роботи з окремим студентом здійснює роботу з певною групою студентів шляхом виконання типових завдань, оцінює виконану роботу групи в цілому, надає додаткову інформацію, необхідні пояснення щодо використання МЗН і КП.

Критерії щодо створення електронних засобів навчання. До засобів навчання входять підручники, навчальні посібники, тренажери, довідники, енциклопедії та інші засоби, які дають змогу студентів засвоювати знання, виконувати практичні завдання, курсові, дипломні, розрахункові роботи,

виконувати науково-дослідну роботу, а також задовольняти інші потреби в здобутті знань. Останнє накладає на МЗН вимоги щодо модульної структури. Для того, щоб задовольняти більшість потреб майбутніх користувачів, здійснювати самооцінювання, стимулювати роботу тощо. Електронні засоби навчання мають забезпечити зворотний зв'язок у динаміці процесу самостійної роботи (цикл самоуправління), а також у динаміці, розділеної в часі, технології навчання, тобто у послідовності розв'язання сукупності дидактичних задач, що цілком відповідає традиційній організації навчального процесу.

Структурна схема процесу проведення групових занять (рис. 2) у вивченні окремих тем і предмета у цілому включає до циклу управління адаптацію як елемент зворотного зв'язку. Отже, елемент адаптації позначимо як деякий блок зворотного зв'язку, що належить до суб'єкта управління і не є від'ємним від нього. Елемент адаптації реагує на відхилення від заданих параметрів інформації про фактичні результати навчання, а також приймає рішення про зміну параметрів управління. У такому разі елемент адаптації розглядається у внутрішньому контурі оцінювання результатів засвоєння окремих тем (матеріалів занять), а також у зовнішньому – під час оцінювання вивчення предмета у цілому. У циклі управління із зовнішнім блоком адаптації процес здійснюється поетапно зі зміною послідовності видів занять, методики і планів їх викладання, змінами та створенням нових ЗН. Під вхідною інформацією визначається не тільки предметна інформація, що належить засвоєнню, а й додаткова, яка призначена для організації навчального процесу, формування у студентів необхідної мотивації. У цьому разі зворотний зв'язок виконує педагогічні функції корекції. Формалізм структурних схем, що пропонується для опису наявних типів занять, може бути допустимим для питань, що розглядаються, якщо він використовується у визначе-

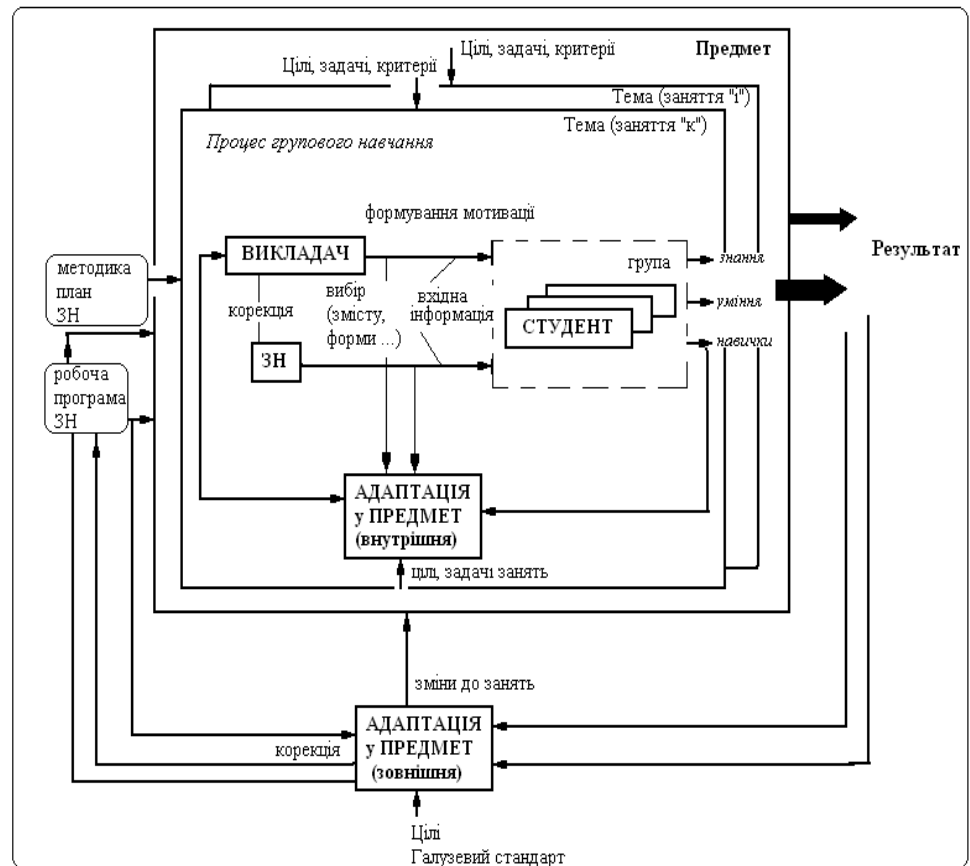

Рис. 2. Структурна схема процесу групової форми навчання

них рамках спрощень і не вимагає від схем трактувати ті особливості процесу навчання, які зумовлені властивостями їх об'єктів – живими людьми зі всіма особливостями їх поведінки та характерів. Розумова діяльність людини не піддається опису жодної системи параметрів. Навіть такий важливий параметр, як вихід (результат навчання) не може піддаватися опису за допомогою величин, які однозначно трактуються і вимірюються.

Вище наведений термін «електронні засоби навчання» необхідно розуміти як будь-який комп'ютерний засіб, що використовують для навчальних цілей. Щодо тих електронних засобів навчання, які є необхідними для реалізації розглянутих вище циклів управління процесом навчання, то вони потребу-

ють подальшого дослідження, обґрунтування, систематизації і визначення вимог до них.

Електронні засоби навчання, як відомо, ґрунтуються на кібернетичному уявленні процесу навчання: вони характеризують зміни щодо функцій, які відповідають новим можливостям інформаційних технологій, особливо із забезпечення зворотного зв'язку.

Отже, засоби навчання мають будуватися на основі сценарію процесу навчання, містити основні навчальні матеріали із предмета, завдання, системи аналізу повідомлень студента та зворотного зв'язку, методичні рекомендації щодо роботи з ним, системі тестування і контролю, додаткову інформацію, підсистему діагностики стану студента, тобто засоби навчан-

ня можуть бути класифіковані за такими ознаками:

1. За системно реалізуючим об'єктом призначення в навчальному процесі МЗН можуть бути орієнтовані на викладача, студента або бути комбінованими. Щодо викладача, то вони мають бути спрямованими на створення середовища для викладання лекційного матеріалу, проведення лабораторних і практичних занять. Щодо студентів, то МЗН призначені як для самостійного засвоєння навчального матеріалу, так і самоконтролю знань, тренінгу, наукових досліджень, отримання довідкової інформації, виконання завдань та іншого.

2. Щодо об'єкта вивчення МЗН, то вони можуть бути створені для вивчення навчального предмета, розділу, параграфа, окремого явища, процесу тощо.

3. Щодо дидактичних задач, то МЗН можна поділити на: засвоєння нових знань; формування нових умінь і навичок; застосування умінь і навичок; узагальнення, систематизація знань, умінь, навичок, визначення рівня навчальних досягнень, корекція знань, умінь і навичок.

4. За етапами проведення навчального процесу МЗН можуть бути поділені на: навчальні, контрольні, довідкові, довідково-інформаційні, змішані (комплексні).

5. За формами організації навчального процесу МЗН мають бути орієнтовані на індивідуальну, групову або колективну форму комп'ютерно орієнтованого навчання.

6. За способом організації зворотного зв'язку МЗН можуть бути: 1) із замкненим зв'язком у циклі самоуправління, коли МЗН мають забезпечити реалізацію зворотного зв'язку у процесі самостійного навчання студента або індивідуальних занять, коли МЗН мусять мати набір засобів, за допомогою яких викладач має змогу реалізовувати зворотний зв'язок; б) із розімкненим зв'язком, коли МЗН мають забезпечувати пряму передачу інформації студентам. Зазначений розподіл має місце лише

для тих МЗН, які реалізують лише вузькі дидактичні задачі або функції.

Розроблення МЗН як елемента навчальної системи треба розпочинати з визначення мети створення, а також навчально-функціональної спрямованості, типу та вимог до всіх видів його забезпечення (організаційного, методичного, інформаційного, програмного, технічного та ін.). Головною метою створення МЗН слід вважати підвищення якості навчання відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційних характеристик бакалавра, спеціаліста або магістра, а також якості їх підготовки до повноцінної життєдіяльності в умовах інформаційного суспільства.

Концепції у новітніх інформаційних технологіях навчання. Академіком В.І. Скурихіним [6] було запропоновано концепцію «Чотирьох І», яка визначає якість нових інформаційних технологій прийняття рішень стосовно традиційних. Розглянемо ці концептуальні положення відносно нових інформаційних технологій навчання і МЗН, які можна вважати основною компонентою:

1. *Індивідуалізація* навчання. Персональний комп'ютер дає змогу організувати для студента ефективну самостійну навчальну діяльність за умови колективної роботи групи (як це було визначено вище). Для реалізації цього принципу необхідно враховувати можливі напрями індивідуалізації, їх початковий і кінцевий рівні, а також можливі шляхи досягнення кінцевого рівня. Цього можна досягти шляхом створення підсистем визначення індивідуально-особистого рівня розвитку студента та його мотивацій і адаптивного підстроювання технології та моделі навчання. Це може бути створено, наприклад, під час виконання лабораторних робіт, коли студента може зацікавити природа результатів, які він отримує, у нього виникне бажання додаткового більш глибокого дослідження.

2. *Інтеграція* навчання. Реалізацію цього принципу слід розглядати багатогранно. З одного боку, підключення

7. Збільшення гнучкості багатовимірної структури.

8. Урізноманітнення форм презентації навчального матеріалу і наявність різних видів наочності.

9. Розширення можливостей висвітлення інформації у текстовому, звуковому і комбінованому вигляді.

10. Відкриття нових можливостей для студента керувати навчанням, а також втручатися у навчальний матеріал.

На цей час важливою є проблема державної організації розроблення та супроводження МЗН, для розв'язання якої необхідно здійснити таке: а) організувати підготовку викладачів для їх використання; б) здійснити необхідне матеріально-технічне забезпечення навчального процесу; в) створити систему процесу розроблення та супроводу МЗН (розробників, систему фондів алгоритмів та програм, нормативно-правове та методичне забезпечення, систему стимулювання та інше).

Із використанням вищезазначеного здійснюється спроба розроблення програмно-методичного посібника з інформатики для загальноосвітніх навчальних закладів за державним замовленням.

Практичний досвід. У Національному університеті «Одеська юридична академія» створене і запроваджене у навчальний процес програмне забезпечення у вигляді комп'ютерної програми (далі – КП) «Автоматизоване робоче місце слідчого, детектива та процесуального керівника (прокурора)» [6; 7]. Використання цієї КП відкриває широкі можливості щодо отримання практичних навичок фахівцями з вищою юридичною освітою для органів МВС, прокуратури, НАБУ, СБУ та інших правоохоронних органів і судів. Концептуальна модель автоматизованої системи «Автоматизоване робоче місце слідчого, детектива та процесуального керівника (прокурора)» – це багатофункціональний апаратно-програмний комплекс, який створений на базі персонального комп'ютера, що забезпечує запровадження комп'ютерних техноло-

гій у діяльності прокурора, слідчого та детектива [6; 7].

Програма створена на основі норм Кримінального процесуального кодексу України 2012 року. Під час розроблення КП використовувались методичні рекомендації Генеральної прокуратури України, позитивний досвід роботи слідчих підрозділів Національної поліції України та наукові розроблення науковців НУ «ОЮА».

До структури комп'ютерної програми [6] входять такі функціональні блоки:

а) «Правова інформація», що включає нормативно-правову базу, яка забезпечує процес досудового слідства;

б) «Функціональні системи», що включають методики організації розкриття та розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів, типові зразки процесуальних документів, зразки постанов про призначення судових експертиз тощо.

Параметри програми [6; 7]:

– навчально-інформаційна програма створена як автоматизована система відкритого типу. Це дає можливість за введення додаткових функціональних підсистем або комплексів включати в діючу інформаційну структуру документи, а також корегувати наявні типові зразки процесуальних документів;

– формування, редагування й оброблення процесуальних документів, наведених у програмі, проводиться за допомогою текстового редактора «Word»;

– програма створена та діє за допомогою бази даних «Inter Systems» та може бути використана лише індивідуально на персональному комп'ютері;

– програма може завантажуватись як із CD-диску, так і шляхом інсталяції локальною мережею НУ ОЮА для індивідуального користування.

У процесі вивчення спецкурсу, використовуючи можливості КП [6; 7], студенти мають можливість засвоїти методику організації досудового розслідування, розкриття тяжких злочинів. Крім цього, у процесі роботи з КП виносять постанови про призначення різноманітних судових експертиз, готують

проекти клопотань слідчого або прокурора до слідчого судді з різних підстав, складають обвинувальний акт та інші процесуальні документи.

У КП враховані вимоги, що висуваються до процесуальних актів у кримінальному судочинстві слідчою та судовою практикою, наукою криміналістикою, що надає можливість формування та друку процесуальних документів на персональному комп'ютері.

Кожен студент на практичних заняттях отримує «навчальну фабулу» щодо скоєного кримінального правопорушення і виходячи із обставин визначає попередню кваліфікацію, складає план досудового розслідування, а потім, використовуючи базу комп'ютерної програми, відпрацьовує всі необхідні процесуальні документи.

Процедура формування «Навчального кримінального провадження» проводиться із використанням типових зразків процесуальних документів, розміщених у базі даних КП [6; 7]. Процесуальні документи роздруковуються згідно з нормативними документами на папері формату А-4 без виправлень та прошиваються з відповідною нумерацією. Сформоване у зазначеному вище порядку «Навчальне кримінальне провадження» і обвинувальний акт оцінюються в процесі складання заліку зі спецкурсу «Автоматизоване робоче місце слідчого, детектива та процесуального керівника (прокурора)».

Слід підкреслити, що КП [6; 7] призначена для організації роботи студента з інформаційними базами даних (далі – ІБД). В ІБД розміщені правова інформація, бланки та зразки процесуальних документів, накази Генерального прокурора України, методики здійснення кримінального провадження і таке інше. Це дає змогу оптимізувати виконання основних завдань, пов'язаних з роботою слідчого, детектива та

процесуального керівника під час проведення досудового розслідування в умовах, наближених до реальних.

Використання КП дає змогу переконатися у тому, що саме комунікативний підхід залишається все ж таки пріоритетним напрямом, який відповідає дослідженню документальних юридичних текстів, зокрема, в умовах непрямого відстрочення у часі передачі та сприйняття інформації.

Література

1. Гуржий А.Н., Довгий С.А., Копейка О.В. Дистанционное обучение. К.: Техно-платформи, 2014. 224 с.

2. Співаковський О.В., Львов М.С., Кравцов Г.М. та ін. Педагогічні технології та педагогічно-орієнтовані програмні системи: предметно-орієнтований підхід. Комп'ютер у школі та сім'ї. 2008. № 2 (20). С. 17–21.

3. Ковальчук В.В., Маслій О.М., Кременчук А.А., Цыгуля А.И. Методологические основы и концепции процесса обучения. Учебное пособие. Одеса: «Видавець Букаев Вадим Вікторович», 2012. 158 с. ISBN 978-966-2070-56-9

4. Ковальчук В.В. Основи наукових досліджень: навчальний посібник. К.: ВД «Слово», 2009. 240 с. (гриф МОН України. Лист № 1.4/18-Г-2511 від 04.12.2008).

5. Ковальчук В.В., Долінська Л.В. Вступ в теорію систем та теорію управління. Одеса: «Видавець Букаев Вадим Вікторович», 2012. 158 с. (гриф МОН України. Лист № 1.4/18-Г-350 від 25.03.2010 р.). ISBN 978-966-2070-34-7

6. Автоматизоване робоче місце слідчого, детектива та процесуального керівника (прокурора). Комп'ютерна програма. Одеса: Національний університет «ОЮА», 2018.

7. Комп'ютерне забезпечення роботи слідчого та прокурора на стадії досудового розслідування: навч.-метод. посібник / В.Є. Загородній, Чорний М.Г., Калініченко М.П., Крикливий Р.М., Супруновський А.І., Єлховський І.В.; за заг. ред. проф. С.В. Ківалова Одеса: Юридична література, 2013. 550 с.

РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

УДК 346.13

О. Подцерковний,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

В. Олюха,

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного, міжнародного та приватного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ПРАВОВОГО ЗНАЧЕННЯ СТАТУТУ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Одним із проявів поєднання ринкового саморегулювання та державного регулювання економічних процесів у країні є локальне регулювання корпоративних відносин. Воно спрямовано на конкретизацію загальних положень актів законодавства для практичних, нагальних потреб діяльності конкретного господарюючого суб'єкта, дає змогу здійснити «врахування економічних, організаційних, територіальних, виробничо-технологічних та інших особливостей кожного господарського підрозділу» [4, с. 528].

Проблеми локального правового регулювання корпоративних відносин досліджували у своїх працях такі вчені: О.М. Вінник, О.В. Джуринаський, О.Р. Кібенко, В.С. Щербина, О.В. Щербина, В.Ф. Яковлев. Проте порядок застосування локального акта у разі суперечності його окремих положень чинному законодавству в їхніх наукових працях не розкривався. Водночас питання співвідношення імперативних приписів закону та положень статуту корпорації вимагає наукового осмислення як із суто практичних завдань правозастосування, так і для розвитку теорії джерел господарського права. З огляду на викладену тему цієї статті є актуальною.

Метою цієї статті є розкриття правового значення статуту у сфері господарювання. Для досягнення вказаної цілі необхідно вирішити такі завдання: співвідношення правової сили закону та статуту у разі наявності суперечностей між ними за внесення змін до чинного законодавства; порядок застосування статуту акціонерного товариства у разі невідповідності його норм нормам зміненого законодавства.

На статут як на основу локального регулювання вказують учені, що досліджували ці питання як із господарсько-правових позицій [1, с. 76], так і з цивілістичних [3, с. 4]. Справді, він приймається у встановленому законодавством порядку, у чітко визначеній формі, внесення змін до нього також підлягає офіційній процедурі, він містить загальнообов'язкові правила поведінки, розрахований на неодноразове застосування. Саме у статуті конкретизуються всі питання щодо діяльності корпорації, перелік та компетенція її керівних органів та порядку прийняття ними рішень тощо.

М.П. Руденко справедливо зазначає, що «локальне регулювання за своєю суттю є саморегулюванням» [2, с. 109]. Тут необхідно наголосити, що таке са-

розробити і прийняти відповідні підзаконні нормативно-правові акти, передбачені цим Законом (абз. 2 п. 4). Як видно, строк, встановлений для розроблення та прийняття нових нормативно-правових актів на виконання Закону, не виключає правила щодо його пріоритету перед іншими нормативно-правовими актами.

Таким чином, для нормативно-правових актів, які суперечать Закону, встановлена колізійна норма – ці акти діють у частині, що не суперечать Закону, а для статутів та інших внутрішніх документів акціонерних товариств, створених до набрання чинності цим Законом, порядок співвідношення із його нормами не було встановлено.

Відповідно до ст. 94 Конституції України закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування [5]. Згідно з п. 4 Указу Президента України від 10 червня 1997 року № 503/97 «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» нормативно-правові акти Верховної Ради України і Президента України набирають чинності через десять днів з дня їх офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самими актами, але не раніше дня їх опублікування в офіційному друкованому виданні [9].

Згідно з п. 3 Указу Президента України від 10 червня 1997 року № 503/97 «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» громадяни, державні органи, підприємства, установи, організації під час здійснення своїх прав і обов'язків мають застосовувати закони України, інші акти Верховної Ради України, акти Президента України і Кабінету Міністрів України, опубліковані в офіційних друкованих виданнях або одержані у встановленому порядку від органу, який їх видав.

Бачиться, природа статуту акціонерного товариства як локального право-

вого акта є більш подібною до природи підзаконних нормативно-правових актів, а отже, його співвідношення із новими приписами закону має визначатися на таких саме засадах, як і співвідношення нового закону із нормативно-правовими актами, які діяли до його прийняття.

Майже кожний законодавчий акт, що приймається Верховною Радою України, містить вказівку на потребу приведення у відповідність із його положеннями інших нормативно-правових актів. Зазвичай відповідне доручення надається Кабінету Міністрів України чи іншим органам державної виконавчої влади. Але період приведення підзаконних нормативно-правових актів у відповідність із приписами закону не означає пріоритету положень цих підзаконних нормативно-правових актів перед законом на період такого приведення.

Відповідно до пріоритету імперативних положень закону перед положеннями підзаконних правових актів, а також статутів та договорів як актів волевиявлення учасників приватних правовідносин є вимогою публічного порядку.

Невипадково у листі Міністерства юстиції України (п. 1) від 26.12.2008 № 758-0-2-08-19 «Щодо практики застосування норм права у випадку колізії» зазначено, що у разі існування неузгодженості між нормами права застосовується акт, виданий пізніше, навіть якщо прийнятий раніше акт не втратив своєї чинності [10]. Така неузгодженість може виникнути внаслідок того, що прийняття нової норми не завжди супроводжується скасуванням «застарілих» норм з одного й того ж питання. За розбіжності між загальним і спеціальним нормативно-правовим актом перевага надається спеціальному (п. 4 Листа).

Аналогічний підхід має бути застосований й щодо поширення на статuti акціонерних товариств імперативних положень нового законодавства, зокрема до моменту приведення відповідних статутів у відповідність із цим законодавством.

Ключові слова: акціонерне товариство, закон, локальний акт, корпоративний акт, статут.

У статті розкриваються питання співвідношення дії положень локального корпоративного акта – статуту та закону. Робиться висновок, що статут є локальним правовим актом, який має відповідати закону. У разі внесення змін до спеціального закону вони мають бути відображені у статуті, а до приведення його положень у відповідність із нормами закону мають застосовуватися норми закону, які регулюють такі відносини.

В статье раскрываются вопросы соотношения действия положений локального корпоративного акта – устава и закона. Делается вывод, что устав является локальным правовым актом, который должен соответствовать закону. В случае внесения изменений в специальный закон они должны быть отражены в уставе, а до приведения его положений в соответствие с нормами закона должны применяться нормы закона, регулирующие такие отношения.

The article reveals the issues of the correlation of the provisions of the local corporate act – the statute and the law. It is concluded that the charter is a local legal act, which must comply with the law. In the case of amendments to a special law they should be reflected in the statute, and to bring its provisions into line with the rules of the law, the rules of law that regulate such relations should be applied.

Література

1. Джуринський О.В. Джерела господарського права України: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2016. 200 с.
2. Руденко М.П. Локальне регулювання внутрішньогосподарських відносин: сутність та принципи. Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія Право. Випуск 38. Том 1. 2016. С. 108–111.
3. Тичкова О.Ю. Локальні корпоративні акти у цивільно-правовому регулюванні: автореферат дис. канд. наук: 12.00.03 2009. 16 с.
4. Яковлев В.Ф. Избранные труды. Т. 2: Гражданское право: История и современность. Кн. 1. Москва: Статут, 2012. 976 с.
5. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 року. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
6. Господарський процесуальний кодекс України № 1798-XII від 06.11.1991 року. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
7. Закон України «Про акціонерні товариства» № 514-VI від 17.09. 2008 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514-17>.
8. Закон України «Про господарські товариства» № 1576-XII від 19.09.1991 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1576-12>.
9. Указ Президента України № 503/97 від 10.06.1997 року «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/503/97>.
10. Лист Міністерства юстиції України № 758-0-2-08-19 від 26.12.2008 року «Щодо практики застосування норм права у випадку колізії». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08>.

УДК 340

Г. Попов,

доктор юридичних наук,
проректор – директор
Науково-дослідного інституту
Національної академії прокуратури України

О. Гладун,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
начальник відділу науково-методичного забезпечення участі прокурорів
у кримінальному провадженні
Науково-дослідного інституту
Національної академії прокуратури України

НАУКОВИЙ ПОГЛЯД НА ПРОЕКТ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ВИЩИЙ АНТИКОРУПЦІЙНИЙ СУД»

1 березня Верховною Радою України прийнято в першому читанні проект Закону України «Про Вищий антикорупційний суд», реєстр. № 7440 від 22.12.2017 р., що був внесений на розгляд Президентом України. З огляду на особливу актуальність цього питання, що не потребує додаткового підтвердження, вважаємо за необхідне висловити і свої міркування на зазначену проблему. З цією метою проаналізовано положення вказаного законопроекту на предмет їх відповідності рекомендаціям Європейської комісії за демократію через право (Венеціанська комісія), що викладені у висновку від 9 жовтня 2017 р. № 896/2017 (CDL-AD(2017)020), а також вимогам чинного на тепер Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Правовий статус Громадської ради міжнародних експертів

Участь міжнародних експертів у добірї суддів можлива, але «з урахуванням принципу суверенітету України» (п. 49 Висновку Венеціанської комісії). Тимчасово міжнародним організаціям та донорам, які активно надають підтримку антикорупційним програмам в Україні, слід відігравати вирішальну роль у органі, який компетентний у виборі спеціалістів з питань протидії корупції (п. 73 Висновку Венеціанської комісії).

Статтею 9 проекту Закону № 7440 передбачено порядок створення та повноваження Громадської ради міжнародних експертів. Проте визначальну роль у цьому аспекті відіграє Вища кваліфікаційна комісія суддів України, що є державним органом суддівського врядування, який на постійній основі діє у системі правосуддя України (ч. 1 ст. 92 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Так, Громадська рада міжнародних експертів *утворюється* строком на шість років *Вищою кваліфікаційною комісією суддів України* для сприяння їй у підготовці рішень з питань призначення на посади суддів Вищого антикорупційного суду та є її *допоміжним органом* (ч. 1 ст. 9 проекту Закону).

Громадська рада міжнародних експертів складається з членів у кількості не більше семи, які *призначаються Вищою кваліфікаційною комісією суддів України* виключно на підставі пропозицій міжнародних організацій, з якими Україна співпрацює у сфері запобігання та протидії корупції відповідно до міжнародних договорів України (ч. 2 ст. 9 проекту Закону). При цьому згідно з ч. 4 ст. 8 проекту Закону Громадська рада доброчесності, що утворена і здійснює діяльність відповідно до Закону України «Про судоустрій і

статус суддів», на час діяльності Громадської ради міжнародних експертів не залучається до встановлення відповідності кандидатів на посади суддів Вищого антикорупційного суду передбаченим законом критеріям для цілей кваліфікаційного оцінювання.

Таким чином, діяльність Громадської ради міжнародних експертів, що утворюється національним органом суддівського врядування – Вищою кваліфікаційною комісією суддів України як її допоміжна інституція, не може підірвати принцип суверенітету України та не порушує виключних повноважень Вищої кваліфікаційної комісії суддів України щодо проведення добору кандидатів для призначення на посаду судді (п. 2 ч. 1 ст. 93 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Формою участі Громадської ради міжнародних експертів у доборі суддів Вищого антикорупційного суду є надання Вищої кваліфікаційній комісії суддів України інформації щодо кандидатів на посади суддів Вищого антикорупційного суду (п. 2 ч. 9 ст. 9 проекту Закону) та у відповідних випадках – вмотивованого висновку про невідповідність кандидата на посаду судді Вищого антикорупційного суду необхідним критеріям (п. 3 ч. 9 ст. 9 проекту Закону). При цьому рішення Громадської ради міжнародних експертів про надання такого висновку приймається двома третинами, а з інших питань – більшістю голосів від складу Громадської ради (ч. 12 ст. 9 проекту Закону).

Відповідно до ч. 5 ст. 8 проекту Закону, якщо Громадська рада міжнародних експертів у своєму вмотивованому висновку встановила, що кандидат на посаду судді Вищого антикорупційного суду не відповідає зазначеним у частині четвертій цієї статті критеріям, то Вища кваліфікаційна комісія суддів України може ухвалити рішення про підтвердження здатності такого кандидата на посаду судді здійснювати правосуддя у Вищому антикорупційному суді лише у разі якщо таке рішення підтримано не менше ніж одинад-

цятьма її членами. Таким чином, для подолання негативного висновку Громадської ради необхідна кваліфікована більшість голосів (2/3 від загального складу) Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, до складу якої згідно зі ст. 94 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» обираються (призначаються) шістнадцять членів. Слід звернути увагу, що вказане є винятком із загального правила, адже зазвичай рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України ухвалюється більшістю від установленого цим Законом складу Комісії (ст. 101 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Разом з тим низка питань щодо організації функціонування Громадської ради міжнародних експертів залишаються суперечливими або взагалі не вирішені у проекті Закону. Так, зокрема, вказівка на тимчасовий характер цієї ради (утворення строком на шість років) є зайвою та не узгоджується з іншими положеннями законопроекту. Слід також звернути увагу, що чинна на сьогодні Громадська рада доброчесності відповідно до ст. 87 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» створена на постійній, а не тимчасовій основі.

Запропонована редакція ч. 1 ст. 9 проекту Закону встановлює лише граничну чисельність членів Громадської ради міжнародних експертів – не більше семи осіб. При цьому не визначено, за яких умов Громадська рада вважається правомочною, тобто якою є мінімальна необхідна кількість призначених членів ради.

Наявність доступу до відкритих державних реєстрів не гарантує ефективності виконання завдань, покладених на Громадську раду міжнародних експертів, зокрема щодо збирання, перевірки та аналізу інформації щодо кандидатів на посади суддів Вищого антикорупційного суду (п. 1 ч. 9 ст. 9 проекту Закону). З цієї метою необхідно передбачити повноваження членів Ради щодо отримання інформації з інших джерел, зокрема,

організаційно-матеріального забезпечення Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду. Так, згідно з ч. 2 ст. 14 проекту Закону видатки на утримання Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду визначаються у Державному бюджеті України окремим рядком. Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду та судові палати Вищого антикорупційного суду для здійснення правосуддя в першій інстанції не можуть розміщуватися в одному будинку (ч. 2 ст. 15 проекту Закону). В апараті Вищого антикорупційного суду утворюється самостійний структурний підрозділ для організаційного забезпечення роботи Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду (ч. 2 ст. 16 проекту Закону). Голова Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду обирається в порядку та здійснює повноваження, що передбачені Законом України «Про судоустрій і статус суддів» (ч. 4 ст. 6 проекту Закону). Не може бути обрано слідчим суддею суддю Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду (ч. 3 ст. 5 проекту Закону).

Натомість у законопроекті *не передбачено особливості конкурсного добору* суддів в Апеляційну палату Вищого антикорупційного суду, а також додаткові (підвищені) *кваліфікаційні вимоги до таких кандидатів*. Так, згідно з ч. 1 ст. 28 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддею апеляційного суду може бути особа, яка, наприклад, має стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років.

Лише в ч. 6 ст. 8 проекту Закону визначено додаткові критерії, що враховуються, коли кандидати на зайняття посади судді Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду посіли однакові позиції за рейтингом.

Кваліфікаційні вимоги до суддів

Спеціальні правила для антикорупційних судів та суддів (включаючи їх призначення та статус), які відрізняються від загальних положень, визначених Законом України «Про судоустрій

та статус суддів», мають бути обмежені до необхідного рівня для забезпечення ефективної роботи (п. 72 Висновку Венеціанської комісії).

У ст. 127 Конституції закріплено, що для суддів спеціалізованих судів відповідно до закону можуть бути встановлені *інші вимоги щодо освіти та стажу професійної діяльності*. Згідно з ч. 2 ст. 33 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддею Вищого антикорупційного суду може бути особа, яка відповідає вимогам до кандидатів на посаду судді, за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердила здатність здійснювати правосуддя у Вищому антикорупційному суді, а також відповідає іншим вимогам, встановленим законом.

Окрема стаття 7 проекту Закону присвячена *спеціальним вимогам до суддів* Вищого антикорупційного суду. Аналіз її положень дає підстави для висновку про те, що *окремі кваліфікаційні вимоги до цих суддів є необґрунтовано завищеними*, деякі вимоги *не відповідають принципу правової визначеності, що є складовою частиною верховенства права*.

Так, зокрема, у ч. 2 ст. 7 проекту Закону передбачено віковий ценз *не нижче тридцяти п'яти років для судді* Вищого антикорупційного суду. Натомість у ч. 1 ст. 127 Конституції України встановлено, що на посаду судді може бути призначений громадянин України, *не молодший тридцяти* та не старший шістдесяти п'яти років. Проектом також передбачено, що для призначення на посаду судді особа має відповідати одній із таких вимог:

- 1) має стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років;
- 2) має науковий ступінь у сфері права та стаж наукової роботи у сфері права щонайменше сім років;
- 3) має досвід професійної діяльності адвоката, зокрема щодо здійснення представництва в суді та/або захисту від кримінального обвинувачення щонайменше сім років;
- 4) має сукупний стаж (досвід) зазначеної у пунктах 1–3 цієї частини робо-

чисельність апаратів вищих спеціалізованих судів затверджується Державною судовою адміністрацією України за погодженням з головою суду в межах видатків на утримання відповідного суду. Однак у Законі України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» не передбачено видатків на забезпечення діяльності Вищого антикорупційного суду. Таким чином, реалізація вказаного положення наразі унеможливлена.

Крім того, у ч. 2. ст. 5 проекту Закону передбачено, що для здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальних провадженнях, віднесених до підслідності Вищого антикорупційного суду, з числа суддів цього суду обираються

слідчі судді *строком на один рік без права переобрання слідчим суддею два роки поспіль.*

По-перше, слід зауважити, що кримінальні провадження не можуть бути підслідні Вищому антикорупційного суду. Натомість вони йому підсудні.

По-друге, обмеження щодо строку повноважень слідчих суддів Вищого антикорупційного суду суперечить положенням ч. 7 ст. 21 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», згідно з якими слідчі судді (суддя) обираються зборами суддів цього суду за пропозицією голови суду або за пропозицією будь-якого судді цього суду, якщо пропозиція голови суду не була підтримана, на *строк не більше трьох років і можуть бути переобрані повторно.*

думка про те, що європейські санкційні механізми потребують удосконалення [4, с. 173].

Другий етап (1980–1992) характеризується підвищенням ролі інституцій ЄЕС, що діяли в рамках спільної торговельної політики. Прийняті інституціями ЄС рішення стають обов'язковими для держав-членів, а накладення цими інститутами економічних санкцій – незалежним від рішень Ради Безпеки ООН. Про початок цього етапу можна говорити із виданням 13 жовтня 1981 року так званої Доповіді про європейське політичне співробітництво (Лондонської доповіді) [14]. Нею було запропоновано впорядкувати механізми реагування ЄЕС на міжнародні кризи через механізм Політичного комітету міністрів держав-учасниць.

Третій етап розпочався в 1992 році із підписанням Маастрихтського договору, статтею 228а якого передбачалася можливість переривання економічних відносин з однією чи декількома третіми країнами в рамках спільної зовнішньої політики та політики безпеки, при чому Союз мав виступати з єдиних позицій. Перелік підстав для застосування санкцій при цьому суттєво розширювався порівняно зі Статутом ООН, який допускає використання санкцій лише в разі виникнення загроз міжнародному миру та безпеці. Новостворений ЄС передбачив для себе можливість застосовувати санкції в разі порушень прав людини, загроз демократії, для стимулювання руху держав до вільного ринку, захисту власних ділових інтересів [15, р. 96]. З еволюцією європейських інституцій та особливо у зв'язку з війною в колишній Югославії у ЄС дійшли висновку про недостатню ефективність власних санкційних інструментів через непрозору процедуру прийняття рішень та через несприятливі гуманітарні наслідки їх застосування [4, с. 177]. Починається рух від всеохоплюючих до цільових санкцій.

Нарешті четвертий етап пов'язаний із набранням чинності Лісабонським договором у 2009 році, в якому були

остаточно прописані основні принципи Союзу, заради захисту яких можливе застосування санкцій [3, с. 243].

Необхідно відзначити, що протягом тривалого часу в праві ЄС поняття «санкції» чи «обмежувальні заходи» не використовувалися. Йшлося про торговельні обмеження, створення списків товарів, що не підлягають продажу, торговельні ембарго тощо. Першим документом, де вжито саме термін «санкції», стало, як здається, Керівництво з імплементації та оцінки обмежувальних заходів (санкцій) у рамках спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС, що було ухвалене Комісією в 2003 році [12]. У ньому зазначалося таке: «Бажано, аби заходи, що здійснюються, стосувалися так близько, наскільки можливо, відповідальних за політику чи дії, що призвели до рішення ЄС застосувати запобіжні заходи, а також брали до уваги гуманітарні наслідки, що вони можуть потягнути. Отже, заходи є «цільовими заходами» у майже всіх випадках, тобто обмежувальними заходами, які не зачіпають всіх транзакцій певної категорії з третьою країною, але лише ту частину таких транзакцій, яка стосується добре визначеної категорії фізичних чи юридичних осіб. Цільові заходи підвищують ефективність заходів та мінімізують їхні гуманітарні наслідки. Приклади включають фінансові обмеження, замороження фондів та обмеження в'їзду». У продовженні документ визначив види можливих санкцій, серед яких – ембарго на постачання зброї, ембарго на постачання обладнання, що може використовуватися для внутрішніх репресій, інші обмеження експорту, обмеження імпорту, заборона польотів, обмеження в'їзду.

Подальший розвиток Керівництво набуло в 2004 році, коли Рада ЄС визначила свою загальну політику щодо санкцій, прийнявши документ під назвою «Базові принципи застосування обмежувальних заходів (санкцій)», розроблений Комітетом з питань політики та безпеки [6]. Ним було закріплено

рішучість ЄС застосовувати санкції як інструмент зовнішньої політики та встановлено основні стратегічні засади їх застосування.

У документі відзначалося, що санкції застосовуються у співробітництві з ООН, однак вказувалося і на те, що Союз може вдатися до санкцій у рамках спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Що ще важливіше, Принцип 3 давав змогу накладати санкції ЄС автономно як частину заходів у боротьбі з тероризмом, розповсюдженням зброї масового ураження, а також як обмежувальний захід для підтримки поваги до прав людини, демократії та верховенства права. Згідно з Принципом Союз «здійснюватиме їх відповідно до власної спільної зовнішньої політики та політики безпеки».

У 2005 році було прийнято нову редакцію Керівництва 2003 року [13]. На відміну від попередньої у цій редакції основний упор зроблено на впровадженні механізмів ЄС з реалізації санкцій. Зокрема, було визначено компетенцію основних органів ЄС у впровадженні санкцій та механізм їх впровадження на європейському та національному рівнях.

Як уже відзначалося, вирішальним для становлення європейського санкційного інструментарію став Лісабонський договір. Ним було визначено принципи діяльності Союзу на міжнародній арені. У Договорі про функціонування Європейського Союзу статтю 301 Лісабонським договором було замінено статтею 215, в якій, зокрема, було вказано таке: «Якщо рішення, ухвалені відповідно до Глави 2 Розділу V Договору про Європейський Союз, передбачає припинення або обмеження, частково або повністю, економічних та фінансових відносин з однією або більше третіми країнами Рада, діючи кваліфікованою більшістю за спільною пропозицією Верховного представника Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки та Комісії, ухвалює необхідні заходи. Рада інформує про це Європейський парламент. Якщо це

передбачено рішенням, ухваленим відповідно до Глави 2 Розділу V Договору про Європейський Союз, Рада може ухвалити обмежувальні заходи щодо фізичних або юридичних осіб та груп або недержавних організацій згідно з процедурою, зазначеною у частині 1» [2]. Таким чином, вперше на договірному рівні було встановлено, що санкційна політика ЄС може стосуватися не тільки держав, але й фізичних та юридичних осіб, інакше кажучи, було закріплено можливість використання цільового підходу до впровадження санкцій.

Імплементатії цих положень Лісабонського договору в аспекті санкцій має сприяти Керівництво з імплементатії та оцінки обмежувальних заходів (санкцій) у рамках Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС [7], яке стало продовженням та подальшим розвитком Базових принципів 2004 року. Цей більш деталізований документ визначає низку принципів, що мають спрямовувати дії інституцій ЄС та держав-членів у формулюванні та імплементатії санкцій. Також ним створено єдиний набір стандартних дефініцій, що можуть використовуватися в правових актах.

Ще одним документом, що регулює використання санкцій Європейським Союзом, є Методичні рекомендації для ефективної імплементатії обмежувальних заходів (Best practices for the effective implementation of restrictive measures) [8]. Слід відзначити, що Рекомендації не несуть зобов'язального характеру. Вони вважаються рекомендаціями, що не мають обов'язкової юридичної сили.

Прийняті наприкінці 2016 року Рекомендації визначили такі ключові методичні питання використання санкцій, як порядок ідентифікації фізичних та юридичних осіб, проти яких спрямовані санкції, питання помилок у визначенні таких осіб, видалення осіб із санкційних списків, фінансові питання обмежувальних заходів. Серед таких фінансових питань можна виділити адміністрування

заморожування активів, застосовування інформації компетентними особами, вплив на фінансові фонди, виключення із санкцій окремих осіб тощо.

Таким чином, станом на тепер склалася єдина система правового регулювання інституту санкцій у праві Європейського Союзу. Ця система еволюціонувала від всеохоплюючих санкцій до сучасних цільових санкцій. Водночас необхідно констатувати відсутність єдиного загальнозобов'язуючого документа високого рівня, що регулював би поведінку держав-членів ЄС у питанні санкцій. Ця проблематика врегульована численними актами (рекомендаціями, керівництвами) невисокого рівня, що робить систему гнучкою та здатною пристосовуватися до конкретних ситуацій.

Ключові слова: Європейський Союз, санкції, цільові санкції, санкції в праві Європейського Союзу.

Стаття присвячена генезі та сучасному стану правового регулювання інституту санкцій у праві Європейського Союзу. Розглядаються стадії становлення правового регулювання інституту санкцій. Досліджуються основні документи, що регулюють питання використання санкцій нині. Робиться висновок про відсутність єдиного загальнозобов'язуючого документа та регулювання інституту санкцій у праві ЄС на рівні окремих нормативних актів.

Стаття посвячена генезису і сучасному стану правового регулювання інституту санкцій в праві Європейського Союзу. Рассматриваются стадии становления правового регулирования института санкций. Исследуются основные документы, которые регулируют вопрос использования санкций в настоящее время. Делается вывод об отсутствии единого общеобязывающего документа и регулировании института санкций в праве ЕС на

уровне отдельных нормативно-правовых актов.

The article deals with the genesis and contemporary state of legal regulation of the institute of sanctions in the law of the European Union. It further reviews the stages of development of legal regulation of the institute of sanctions. Main documents regulating the use of the institute of sanctions at present are considered. It is concluded that there are no general document, and the regulation of the institute of sanctions in the EU law takes place on the level of separate acts.

Література

1. Договор о Европейском Союзе от 07.02.1992. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_029/ed19920207.
2. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/C 83/01). URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_b06.
3. Саргсян А.М. Эволюция нормативно-правовой базы применения экономических санкций на пространстве Европейского Союза. Вестник Московского университета. 2011. № 3. С. 236–249.
4. Седляр Ю.О. Міжнародні санкції у світовій політиці: теорія і практика: монографія. Миколаїв: Чорноморський державний університет ім. П. Могили, 2013. 412 с.
5. Anthonius W. de Vries, Clara Portela and Borja Guijarro-Usobiaga, Improving the Effectiveness of Sanctions: A Checklist for the EU, CEPS Special Report No. 95 / November 2014.
6. Council document 10198/1/04 Basic Principles on the Use of Restrictive Measures (Sanctions), 7 June 2004. URL: <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&j=ST%2010198%202004%20REV%201>.
7. Council document 11205/12 Guidelines on implementation and evaluation of restrictive measures (sanctions) in the framework of the EU Common Foreign and Security Policy, 13 April 2013. URL: <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&j=ST%209068%202013%20INIT>.
8. Council document 15530/16 Best practices for the effective implementation of

- restrictive measures, 14 December 2016. URL: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15530-2016-INIT/en/pdf>.*
9. Davis J. *The Regulation of Arms and Dual-use Exports: Germany, Sweden and the UK*. Oxford: Oxford University Press, 2002. 360 p.
10. Gestry M. *Sanctions imposed by the European Union: legal and institutional aspects. International Conference on Coercive Diplomacy, Sanctions and International Law, Rome, 13 February 2015*. 26 p.
11. Ginsberg R. *The EU in International Politics: Baptism by Fire*. Lanham: Littlefield, 2001. 305 p.
12. *Guidelines on implementation and evaluation of restrictive measures (sanctions) in the framework of the EU Common Foreign and Security Policy, Brussels, 3 December 2003. URL: <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2015579%202003%20INIT>.*
13. *Guidelines on implementation and evaluation of restrictive measures (sanctions) in the framework of the EU Common Foreign and Security Policy, Brussels, 2 December 2005. URL: <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2015114%202005%20INIT>.*
14. *Report on European Political Cooperation (London, 13 October 1981). URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2002/1/18/869a63a6-4c28-4e42-8c41-e7d2415cd7dc/publishable_en.pdf.*
15. Wallensteen P. *International Sanctions: Lessons from the 1990s* / A. De Vries, H. Hazelzet (ed.). New York: Frank Cass, 2005. 247 p.

researching the legal aspects of providing electronic financial services in foreign countries is topical.

The aim of the article is to research the foreign experience of economic-legal regulation of electronic financial services in order to implement positive practices into Ukrainian legal system.

Electronic financial services may be defined as such financial services that are provided with the use of information and communication, computer systems, electronic communication systems and other technological means, for example, via the Internet, bank machines, etc. The most popular among consumers types of electronic financial services are e-banking, e-payments, e-insurance, e-trading and e-fundraising [2].

The main problems, related to the introduction e-commerce systems, which include electronic financial services in Ukraine, are the following: traditions of cash payments at the consumer market; insufficient level of infrastructure development to be able to use the e-commerce, including electronic financial services; lack of mechanisms for guaranteeing the safety of electronic financial operations; imperfection of normative-legal regulation; restrained attitude of market participants to ensuring transparency of their business; lack of widespread use of electronic money [3, p. 412].

It should be mentioned, that the provision of electronic financial services is based on the establishment of appropriate software and technology complexes by financial institutions. Such complexes should provide the reliability of information systems; the high level of information security; the possibility of standardization and certification of financial products, including the ones provided with the use of information and communications systems; the possibility of integration and information interaction with products and projects of the financial institution and the consumers [3, p. 413].

Foreign countries also used to face similar problems, when they started to introduce e-commerce. But nowadays a lot of countries have well-developed electronic financial services markets.

Thus, the growth of electronic financial services market is the fastest in Spain, Italy, Germany, France and the United Kingdom. At the same time, very high level of the development of such market has been achieved in Belgium, Netherlands, Sweden, Denmark and Norway.

In the United States of America the situation is similar. There are up to 15 million Americans who work online. In the North America electronic financial services, especially banking Internet services, are progressively used for transfers, orders and foreign loans. At the same time the efficiency of banking payment operations increases, while the time and effort spent for opening an account, accessing to it, obtaining information about its state and making payments is substantially reduced [4, p. 52].

Today almost fifty American banks that belong to the largest ones (including "Bank One", "First Union", "Wells Fargo") provide Internet services. At the same time such banks, as "Security First Netbank" (SFNB) carry out payment operations exclusively through the Internet, without having physical representations. Their services are provided with the usage of different Web-forms, with the help of which payment, savings, urgent and card accounts are opened and closed, loans are provided and serviced.

The importance of financial sphere for the whole state causes the necessity of its state control. Thus, the Federal Financial Institutions Examination Council (the FFIEC) was established in the United States of America with the aim of prescribing uniform principles and standards for the federal examination of different financial institutions and developing recommendations for the promotion of uniformity in the supervision of such institutions. The FFIEC has developed the Guidance on Electronic Financial Services and Consumer Compliance (the Guidance), which is a very significant document, although it is not an Official Staff Commentary and does not protect institutions that fulfil this Guidance from civil liability for violations under a variety of statutes addressed [5].

cial services to a consumer without his prior consent to this, and the non-receipt of the consumer's response shall not be considered as his consent;

4. The restriction of some types of activities, such as the use of automated voice communication systems that perform non-personally-owned calls, e-mail (spam) and other types of distant communication without the prior consent of the consumer to their use;

5. The obligation of the member states to apply sanctions to distance financial services providers that violate the requirements of the Directive. Thus, the consumer's right to terminate an agreement with the supplier without paying for the latter, as well as the imposition of fines may be provided with this purpose;

6. The application of judicial and non-judicial means of satisfaction of claims of consumers, whose legal rights were violated [6].

Thus, the analysis of foreign experience of regulating the provision of electronic financial services allows develop general recommendations, the observance of which will contribute to improving the legal regulation of this area in Ukraine.

Ukrainian financial institutions, including banks, need to create and implement an appropriate strategy for the development of new financial services channels in order to enter the new markets of electronic financial services. Such strategy should be based on the development and implementation of complex projects, which may be classified into three types according to their functional features and customer orientation [3, p. 414].

The first type of complex projects includes creation of a corporate information and reference system, which should be posted on the Internet on a special webserver of the financial institution and gradually transformed into a "supermarket" of electronic financial services, that are provided with the usage of the Internet. It is very important to create a special instruction for the consumers that would explain in detail how to use the system. The typical content of such instruction should be established by the profile state body.

The second type of complex projects provides the development of the subsystem of provision of electronic financial services with its subsequent integration into the corporate payment system of the financial institution. Such system requires a very high level of technological and personnel provision.

The last type of complex projects includes development and implementation of e-business systems and gradual involvement of a wide range of consumers in this sphere. This stage requires a lot of work and may be successfully achieved only, if the financial institutions work properly and are stable enough.

It would be reasonable to develop a typical strategy for the development of new electronic financial services channels at the legislative level, which would not be mandatory, but would serve as a standard for financial institutions, especially small and new ones at the market. Additionally, the official Internet sites of state bodies may also contain information useful to financial institutions.

It should be mentioned, that in the national legislation of Ukraine there are no special rules regulating the issue of protecting the rights of consumers of electronic financial services. Therefore, it is necessary to amend the national legal acts with the aim to eliminate this gap. As a model for rulemaking, it is expedient to use the European experience of resolving this issue, since the above-mentioned provisions of the Directive 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council of 23 September 2002 seem to be quite detailed, systematic and effective.

To sum up, it should be mentioned, that the introduction of Internet technologies at the financial services market, including banking, has led to significant changes in this sphere, increased financial globalization and reduced transaction costs. The usage of the Internet helps to strengthen financial globalization both in the process of the activity of traditional banks, which use modern technologies as a component of their ordinary activity, as well as those banks that operate exclusively in the virtu-

оскільки за логікою воно передбачало нове судове провадження у справі про скоєння того ж самого злочину. Тому конституційне визначення принципу виключення подвійної відповідальності залишається не просто неповним: напевно, без напрацювань загального права воно взагалі не мало би змоги бути застосованим. Крім того, специфіка дворівневого американського права вносила свій вклад і в актуальність проблеми подвійної відповідальності. Виникали колізії юрисдикції штатів за дією законодавства щодо кола осіб, у просторі та часі. У багатьох випадках одне й те саме діяння підпадало під кримінально-правові заборони в законодавстві одразу деяких штатів, така сама проблема виникала і як результат конкуренції локального та федерального законодавства.

У 1833 році Верховний Суд США постановив, що правило про виключення подвійної відповідальності не застосовувалося стосовно штатів [2, с. 243]. Звичайно, йшлося не про притягнення штатів до кримінальної відповідальності, а про вирішення суперечок, в яких штат виступав однією із сторін. Проте у позаминулому столітті Верховний Суд нечасто звертався у своїй практиці до питання подвійної відповідальності за одне й те ж саме діяння, хоча в ХХ столітті ситуація дещо змінилася. У 1969 році Суд видав нове рішення, за яким правило виключення подвійної відповідальності мало застосовуватися до штатів включно, оскільки воно було конкретизовано в Чотирнадцятій поправці до Конституції США. У 1975 році Верховний Суд розглянув справу Джорджа Уїлсона, який раніше був визнаний винним у фінансових махінаціях одним із районних судів у Пенсильванії [3, с. 332]. Точніше: журі присяжних визнало Уїлсона винним відповідно до пунктів обвинувачення, але суддя відмовився постановити вирок, мотивувавши своє процесуальне рішення грубими порушеннями процедури, яка мала місце з боку учасників процесу. Сторона обвинувачення подала скаргу,

однак окружний суд (федеральний суд апеляційної інстанції – *авт.*) послався на неприпустимість повторного притягнення до кримінальної відповідальності і в задоволенні скарги відмовив. Справа дійшла до Верховного Суду США в порядку *certiorari*, який підійшов до розв'язання суперечки іншим чином. Суд «дослідив історію принципу виключення подвійної відповідальності в англійському та американському праві» та дійшов висновку, що «ідея такого принципу була спрямована проти множинності обвинувачень за фактом скоєння одного злочину, тому право на апеляційне оскарження не мало бути обмеженим за умови, що не йдеться про початок нового судового процесу» [3, с. 358].

Три роки потому у справі *United States v. Scott*, 437 U.S. 82 (1978) Верховний Суд продемонстрував дещо інший погляд на принцип заборони повторного притягнення до відповідальності за один і той самий злочин. Джон Скотт був звинувачений у розповсюдженні наркотиків. Він неодноразово звертався із клопотанням скасувати звинувачення проти нього на підставі порушення процесуальних правил. У результаті після надання доказів суд задовольнив його клопотання, втім воно було оскаржено представниками обвинувачення. У рішенні, що значною мірою спиралося на нещодавно вирішену справу Верховного Суду *United States v. Jenkins*, Апеляційний суд Шостого округу ухвалив, що апеляція державних органів порушує принцип виключення подвійної відповідальності і відмовив у задоволенні клопотання. Справа дійшла до Верховного Суду США, який задовольнив *certiorari* і прийняв її до розгляду. Суд визначив, що затягування судового слідства та провокація процесуальних порушень цілком відповідали певній стратегії захисту підсудних, коли вони намагалися досягти бажаного результату шляхом створення перешкоди для повторного притягнення до відповідальності: «...Щоб уникнути повторного судово-

го переслідування в разі відсутності виправдувального чи обвинувального вироку підсудні вдаються до хитрощів, сподіваючись на припинення судом розгляду справи за іншими обставинами. Продовження переслідування таких осіб не заплямовує репутації держави, якщо підсудні ще не визнані судом невинуватими або якщо ж вони самі наполягають на продовженні судового процесу». Суд зазначив, що «органи державної влади виявили бажання представити нові докази, щоб довести провину підсудного перед присяжними. Втім підсудний вимагав припинення переслідування за відсутністю факту доведення його вини, тобто без вирішення питання про його винуватість чи невинуватість». Верховний Суд США рішуче провів межу між таким сценарієм та фактом наявності вердикту присяжних про невинуватість чи виправдувальним вироком суду у зв'язку із браком доказів, які насправді не можуть бути оскаржені відповідно до принципу виключення подвійної відповідальності. У разі постановлення виправдувального вироку питання про його правильність не може бути поставлено за будь-яких обставин [4, с. 82]. Не має значення, чи був він законним, чи не припустилися сторони процесу помилок та ін. Принцип виключення подвійної відповідальності в такому разі не знає винятків.

Аналіз судової практики підтверджує, що *double jeopardy clause* має не лише характер принципу як певної декларації, вимогам якої мають слідувати в процесі правозастосування, але є цілковито самодостатнім – так би мовити «принципом прямої дії». Одночасно це і конституційна гарантія, і принцип права, і безпосередньо чинна норма. Цей принцип має певні ознаки чи властивості, які можна визначити, виходячи із розглянутої практики Верховного Суду США. Так, можна говорити про *абсолютність* цього положення, адже воно, безумовно, застосовується в усіх випадках, коли суд приймає пряме чи опосередковане процесуальне рішення про визнання невинуватості. У такому

разі подальше переслідування є неможливим, незважаючи на будь-які факти з приводу скоєння злочину, які можуть стати відомими пізніше. Крім того, абсолютний характер принципу проявляється не лише у випадках визнання підсудного невинуватим, а також і за інших процесуальних обставин. Показовою є справа *Smalis v. Pennsylvania*. Підсудні були власниками приміщення, яке згоріло за загадкових обставин, причому загинули дві особи, які в ньому мешкали. Підсудні погодилися на процес без участі присяжних, а наприкінці судового слухання заявили про недостатність доказів їхньої вини. Суд задовольнив їхнє клопотання, погодившись, що докази були недостатні для визнання їх винними «поза можливими сумнівами» [5, с. 140–142]. Апеляція сторони обвинувачення була відхилена Вищим судом штату, адже він побачив виправдання в припиненні справи судом першої інстанції та послався на неприпустимість подвійної відповідальності. Однак Вищий суд штату переглянув своє ж рішення, визначивши, що суддя виправдує підсудного, ґрунтуючись на фактичних обставинах справи, тобто по суті обвинувачення у скоєнні злочину. Суд зазначив, що, розглядаючи клопотання про недостатність доказів, суддя не зважає докази, що підтверджують винність чи невинуватість підсудного, а лише вирішує, чи є достатньою така сукупність доказів для засудження поза можливими сумнівами. Таким чином, клопотання підсудного стосувалося лише юридичних питань, але не було пов'язане із фактичним вирішенням справи по суті, тобто рішення суду не ставило крапку у питанні про винність підсудного. Тому суд визначив, що припинення судового переслідування на зазначених вище підставах не є виправданням і не виключає продовження судового переслідування на підставі принципу виключення подвійної відповідальності.

Далі справа була прийнята до продовження Верховним Судом США, який скасував рішення Вищого суду

Пенсильванії. Він постановив, що «подаючи клопотання, підсудний бажає отримати рішення, що юридично доказів його винності недостатньо для постановлення обвинувального вироку та вини у скоєнні злочину» [5, с. 143]. Суд обґрунтував своє рішення справою Scott, яка ясно демонструвала, що «до виправдання підсудного дорівнюється і рішення про недостатність доказів його винності».

У справі *Smith v. Massachusetts* Верховний Суд ще раз довів непорушність своєї позиції у справі *Scott*. Сміт був обвинувачений у скоєнні декількох злочинів, зокрема в незаконному володінні вогнепальною зброєю. Одним із пунктів обвинувачення у скоєнні цього злочину було носіння зброї, завдовжки меншої, ніж шістнадцять дюймів. Під час процесу цей пункт обвинувачення доводився лише показаннями однієї особи, яка стверджувала, що зброєю був пістолет типу «револьвер». Наприкінці процесу підсудний заявив, що наданих доказів у незаконному носінні пістолета було недостатньо для доведення його вини, що сторона обвинувачення не впоралася із задачею цей факт довести. Суддя погодилася з аргументами, але потім прийняла позицію сторони обвинувачення, яка навела приклад аналогічної справи, в якій особу було засуджено на підставі показань єдиного свідка, та включила обвинувачення у незаконному носінні зброї до питань, поставлених перед присяжними [6, с. 380]. У підсумку Сміта було засуджено за всіма трьома епізодами обвинувачення. Проте він подав апеляцію, в якій заявив про порушення принципу не притягнення до відповідальності повторно. Апеляційний суд штату відмовив у задоволенні заяви, мотивуючи рішення тим, що факт змінення суддею її рішення про достатність доказів для поставлення присяжним запитання про винність підсудного жодним чином не містить жодної характеристики повторного притягнення до відповідальності. Верховний Суд штату також відмовив у перегляді справи.

Втім Верховний Суд США прийняв скаргу засудженого та переглянув справу, вирок у який він змінив [7, с. 466]. Було зазначено, оскільки суддя один раз винесла процесуальне рішення про недостатність доказів для обвинувачення, то Сміта було фактично виправдано. Суд відмовився прийняти до уваги факти, що первинне рішення судді було спонтанним та необґрунтованим. Юридичне значення мав лише той факт, що обвинуваченого було визнано невинуватим у інкримінованому злочині, з того моменту він потрапляв під захист принципу виключення подвійної відповідальності.

Цікавим є і факт, що принцип виключення повторної відповідальності має і таку властивість, як *перспективну дію, зумовлену причинністю*, адже поширюється на всі епізоди інкримінованого злочинного діяння: якщо особу було виправдано за одним обвинуваченням, то обвинувачення в інших релевантних злочинних епізодах виключається. Показовою була справа *Ashe v. Swenson*. Декілька озброєних чоловіків пограбували шістьох карткових гравців. Еша та ще трьох осіб було обвинувачено у пограбуванні одного з цих гравців. Втім доказів його вини у скоєнні злочину бракувало, тому його захист базувався на доведенні факту, що підзахисний участі у цьому пограбуванні не брав. У результаті Еша було виправдано присяжними за фактом цього обвинувачення. Втім прокурор висунув Ешу нові обвинувачення – у пограбуванні іншого гравця. Справа дійшла до Верховного Суду США, який скасував обвинувальний вирок стосовно Еша та вказав, що присяжні чітко надали негативну відповідь на запитання: чи був Еш серед грабіжників. Таким чином, це питання було остаточно визначено у прив'язці до одного злочинного епізоду, але завдяки юридичній конструкції формулювання відповіді присяжних притягнення до відповідальності за інші епізоди, в яких підсудний таки брав участь, було унеможливлено [8, с. 299].

Верховний Суд США навіть застосував визначені ним керівні ідеї щодо питань призначення смертної кари. Принцип виключення подвійної відповідальності не гарантує особі, яка оскаржує свій вирок та вимагає нового розгляду, призначення більш м'якого покарання в новому процесі, натомість покарання може виявитися і значно суворішим [9, с. 430]. Втім зі смертною карою ситуація є дещо іншою. В усіх без винятку штатах (після рішення Верховного Суду у справі *Furmann*) законодавство встановлює спеціальну процедуру, відповідно до якої присяжні мають визнати не лише вину особи у скоєнні злочину, а також визнати можливість застосування до особи смертної кари. Якщо журі відмовляється від призначення смертної кари, то за можливого перегляду справи засуджений підпадає під захист принципу виключення подвійної відповідальності. Якщо присяжні чи суддя знаходять, що підсудного не можна засудити до смертної кари його певною мірою «виправдовують» від застосування цього покарання, тому держава в особі її органів обвинувачення більше не може намагатися добитися призначення смертної кари для цієї особи в межах визначеної справи. При цьому не має значення навіть помилка чи неправильне застосування законодавства. Якщо ж не було факту визнання неможливості призначення смертної кари підсудному, то за перегляду справи таке покарання може бути призначено. Таким чином, рішення Верховного Суду США у справі *Scott* стало знаковим та вирішальним стосовно застосування принципу виключення подвійної відповідальності. За ідеєю Верховного Суду будь-яке процесуальне рішення суду чи присяжних, в якому безпосередньо чи опосередковано визнається невинуватість підсудного, є підставою для виникнення в нього імунітету від переслідування за тим самим обвинуваченням.

Факт заплутаності американського кримінального та кримінально-процесуального права є добре відомий для фа-

хівців. У ньому існує безліч юридичних «псевдопрогалін», які надають засудженим можливості вимагати перегляду своїх справ безліч разів. Зокрема, вони можуть подавати петиції *habeas corpus* до федеральних судів у разі вичерпання всіх можливостей для захисту в судах штатів. Цікавою видається справа *Schlup v. Delo*, в якій Верховний Суд США уточнив межі застосування принципу виключення подвійної відповідальності. Так, засуджений, який оскаржує обвинувальний вирок, має продемонструвати, що, виходячи із доказів у справі, кожний розумний присяжний мав би визнати його невинуватим. При цьому суд, який переглядає справу, не має обмежуватися лише доказами, які були наявними під час первинного розгляду справи, він може опрацьовувати й інші докази, зокрема і ті, що за загальним правилом не можуть вважатися прийнятними [10, с. 298]. Але зміст формулювання «кожний розумний присяжний» створює суттєві перешкоди на шляху оскарження вироку в порядку *habeas corpus*, а саме формулювання також не відрізняється прозорістю. На практиці перспектива успіху є лише у справах, де сторона обвинувачення надала надто слабкі докази, або ж сторона захисту знайшла нові докази невинуватості, які на момент попереднього розгляду справи доступними не були. Якщо суд знайде можливим задовольнити клопотання засудженого, то визнання його невинуватим виключає новий розгляд справи, що цілковито відповідає принципу виключення подвійної відповідальності. На аналогічних підставах була вирішена Верховним Судом США і справа *Sawyer v. Whitley*. Засуджений до смертної кари Соєр подав клопотання *habeas corpus*, в якому добивався перегляду справи в частині призначення покарання, мотивуючи тим, що з огляду на ступінь тяжкості злочину та його індивідуальну характеристику він не заслуговував на таке суворе покарання [11, с. 333]. Суд визнав, що клопотання засудженого може бути задоволено, якщо засудже-

УДК 341

A. Zaporozhchenko,PhD, Associated Professor at European Union and Comparative Law Department
National University "Odessa Academy of Law"

HEALTH CARE AND THE EU: THE LAW AND POLICY PATCHWORK

Governments of European welfare states face an uncomfortable predicament. To transfer their welfare-state obligations to the EU level would jeopardize the political basis of their legitimacy. However, since at least the mid of 1980s the processes of European integration, to which those governments are irreversibly committed, have become increasingly pervasive¹. As a result, European integration creates a problem-solving gap in that "member governments have lost more control over national welfare policies, in the face of the pressures of integrated markets, than the EU has gained de facto in transferred authority" [11], substantial though the latter may be.

At face value, health care seems to be a case in point to illustrate this predicament. Indeed, with some limited exceptions the European Union has no legal competence to adopt EU law in the field of health care², this being a matter

of national competence according to the EU's founding or "constitutional" document, the EC Treaty (to be replaced by the Treaty of Lisbon (Treaty of Lisbon, above n. 3.) once it has been ratified by all the Member States. Unsurprisingly, both Member States and EU institutions are heavily bound in their ability and willingness (on account of national interests, political sensitivities and the huge diversity of health care systems in an EU of 27) to issue legislation in this area. Those who are (politically) responsible for health care at the domestic level are faced with a second problem: since the very beginnings of what is now the European Union, other areas of EU law have had unintended effects in health care contexts. The second section of this chapter provides an overview of the main examples of this phenomenon. It involves several areas of EU law. Their effects on health care in the Member States form a

¹ See F. Scharpf, 'A new social contract? Negative and positive integration in the political economy of European welfare states', European University Institute Working Paper RSC 96/44 (1996); R. Dehousse, 'Integration v regulation? On the dynamics of regulation in the European Community', *Journal of Common Market Studies* 30 (1992), 383–402; G. Majone, 'The European Community between social policy and social regulation', *Journal of Common Market Studies* 31 (1993), 153–70; F. Scharpf, 'The European social model: coping with the challenges of diversity', *Journal of Common Market Studies* 40 (2002), 645–70; C. Offe, 'The European model of "social" capitalism: can it survive European integration?', *Journal of Political Philosophy* 11 (2003), 437–69; M. Ferrera, *The boundaries of welfare: European integration and the new spatial politics of social protection* (Oxford: Oxford University Press, 2005); L. Moreno and B. Palier, 'The Europeanisation of welfare: paradigm shifts and social policy reforms', in P. Taylor-Gooby (ed.), *Ideas and welfare state reform in Western Europe* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005), pp. 145–71. S. Leibfried, 'Social policy. Left to judges and the markets?', in H. Wallace, W. Wallace and M. Pollack (eds.), *Policy-making in the European Union* (Oxford: Oxford University Press, 2005), p. 243.

² Article 152(5) EC. See, for instance, Case 238/82, Duphar [1984] ECR 523, para. 16; Joined Cases C-159/91 and 160/91, Poucet and Pistre [1993] ECR I-637, para. 6; Case C-70/95, Sodemare [1997] ECR I-3395, para. 27; Case C-120/95, Decker v. Caisse de Maladie des Employés Privés [1998] ECR 1831, para. 21; Case C-158/96, Kohll v. Union des Caisses de Maladie [1998] ECR I-1931, para. 17; Case C-157/99, Geraets-Smits and Peerbooms [2001] ECR I-5473, para. 44. See also Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union, OJ 2008 No. C115/1, which, if the Treaty of Lisbon of 17 December 2007, OJ 2007 No. C306/1, is ratified, confirms in a new Title I, Article 6, that the EU has competence to carry out actions to support, coordinate or supplement national actions in the fields of 'protection and improvement of human health'.

mission) in the creation of distinctly normative elements, including non-binding measures such as mutually agreed objectives, indicators and benchmarks, or mandatory reporting mechanisms, which are often embedded in participatory, non-hierarchical and iterative procedures.

Health care law, policy and governance in the EU can thus be understood through a metaphor of a double patchwork. Various parts of long-standing EU law have effects in health care policy settings. The EU institutions, as well as the Member States, have themselves responded to this phenomenon, again using a variety of different policy domains and discourses as their platform. It is our contention that, so far, these patchworks have largely developed in parallel (with governance processes being developed rather defensively in an attempt to soften the consequences of law), but that law and soft modes of health governance are becoming increasingly interwoven, thereby opening the door for hybrid EU policy instruments.

Health is and will continue to be an area within which the competence of the EU institutions is highly constrained. This has been reconfirmed by the Treaty of Lisbon⁵. At the same time, however, health is no longer a “non-topic” for the EU, and neither the EU institutions, nor the governments of the Member States, can now retreat from that position, for how could the EU not be “for” health and health care?

We have described EU health care law, policy and governance as a double patchwork. The limitations of: (a) the political incapacity to adopt “positive” legislation; (b) a longstanding but increasing impact of EU law on national health care systems; and (c) a divided policy space, have triggered “political spillovers pushing consecutive rounds of EU policy initiatives, pressed for by domestic policy-makers, to deal with the unintended consequences”

[10]. More particularly, those responsible for health care at the national levels have responded, feeding into the EU’s use of the ‘governance tool kit’ in health care fields. No less than five sets of actors, which we have labelled as “public health”, “social affairs”, “internal market”, “enterprise” and “economic”, have crowded the EU health care governance space and have established different (as opposed to integrated) and largely uncoordinated responses, all of which, at least, have the potential to have an impact at the domestic level. So far, law and governance have existed largely in parallel, with governance processes “in the shadow” of legislation. We have seen that, within each of these sets of players, the European Commission, often from a very early stage, set the terms of the debate, including in processes such as the patient mobility processes and the OMC. In other words, governance does not seem to significantly destabilize the independent agency, or even hegemony, of the Commission as the lynch pin of Community law and policy-making. However, there are strong indications now that the different health care processes are “up and running”, the Commission’s internal divisions may allow the Council and national governments to reassert control. One should recall in this context that, under the United Kingdom Presidency, the Council (daringly) asked for ‘more leadership’ in the European health care debate. A clear message addressed to the Commission, it seems. And one key actor is quite skeptical: DG Social Affairs has the legal instruments (legal base), but it does not have the legitimate constituency at national level. DG SANCO has privileged relationships with national actors, but it does not have the legal instruments. Result: we have to find a compromise, but for the moment it is a real conflict, a battle for power. Of which we do not see the end yet.

⁵ See Article 168(7), Treaty on the Functioning of the European Union: ‘Union action shall respect the responsibilities of the Member States for the definition of their health policy and for the organization and delivery of health services and medical care. The responsibilities of the Member States shall include the management of health services and medical care and the allocation of the resources assigned to them’.

cial inclusion” [1], of which the health care OMC is now one particular strand. Consequently, there is no reason why in the near future certain elements of the health care OMC would not be taken into account by the Commission, de jure or de facto, to determine whether expenditure is eligible for assistance under the Fund.

What will happen in the future? Most importantly, EU health law and governance will be increasingly interlinked. At first glance, it would seem that we are unlikely to see significant additions to the legislative landscape, in terms of EU law that directly treats the provision of health care in the internal market or competition law. Even if the Commission’s proposal for a directive on health care services in the internal market does emerge, it will not significantly change the current position. However, this may be too hasty a conclusion, since support for further legislation may be spurred by the information and new understandings generated through the learning mechanisms of governance procedures, such as the OMC, other forms of policy coordination, and information generation and dissemination drawing on EU funding opportunities. Furthermore, legislation in other fields of EU law that indirectly affects health care systems will continue to be adopted, but the “health care mainstreaming” obligation, which will be further embedded in the Treaty following the Lisbon amendments [2], will be applied more seriously due to the increased visibility of health in the Commission’s vista, and because of Member States’ increased willingness to discuss health care at the EU level, at least in the context of governance processes. Finally, consistent with the “constitutional asymmetry” thesis, the “negative integration” and destabilizing dynamic of litigation before the Court will continue. But this will only be at the margins and arguably, because the Court is no more blind to governance measures than it is to legislation – and proposed legislation – it will increasingly be inspired by the outcomes of the governance process in its judgements (e.g., perhaps, when interpreting “undue delays”, “solidarity” or a

definition of “public interest” in the context of cross-border health care services; or an agreed list of justifications for non-discriminatory restrictions on the free movement to provide services, freedom of establishment or free movement of persons).

Non-hierarchical, networked methods of governance, based on shared learning, information collection and dissemination, benchmarking, and so on, are likely to continue to be important, since the EU is likely to continue to use information, influence and incentives, rather than hierarchical law-making and regulation in health care fields. The challenges of non-hierarchical governance that apply in any field will apply in the health care governance arena. How will the relevant actors be included, each with an “equal voice” at the table? At present, EU health care governance remains largely a “closed shop” of high level civil servants, EU officials and experts, and many governance practices are particularly poorly integrated into domestic policy processes. Consequently, (European and domestic) parliamentary overview remains poorly developed. What about Member States where human capacity is scarce, so participation in these processes is more limited than in those better endowed with human capacity? How will the processes be protected from “capture” by powerful interests, be they in the pharmaceutical, tobacco or private health insurance industries? These questions are not only questions for non-hierarchical governance structures – they apply equally in the context of more traditional hierarchical law-making and regulatory processes. Some empirical evidence of longer-standing governance processes suggests that they are being used as an increasingly important trigger for ambitious domestic welfare state reform [8]. It seems that Frank Vandenbroucke was right when he said: “Open co-ordination can and should be a creative process, because it will enable us to translate the much discussed but often unspecified “European social model” into a tangible set of agreed objectives, to be entrenched in European

co-operation. <...> Efficient EU co-operation can help identify and prepare the legislative work [at] both a national and EU level” [7]. The synergies offered by such an integration of law and governance provide the EU with an opportunity to take health care policy forward, while balancing the interests of the internal market and competition, alongside those of “social Europe”.

In the final analysis, neither positive nor negative integration in the classical senses will be the dominant mode for EU law or policymaking in the health care context. Rather, we can expect an interaction, or set of interactions, between legislative and governance processes. Although the story we tell in this chapter may be read to imply that the law and policy patchwork is becoming increasingly “joined up”, for all the reasons explained here, it will never become a single all-encompassing woven tapestry.

References

1. Article 4(3), European Parliament and Council Regulation 1081/2006/EC, above n. 22, p. 16.

2. Article 9, Treaty on the Functioning of the European Union.

3. Council Directive 89/105/EEC relating to the transparency of measures regulating the prices of medicinal products for human use and their inclusion in the scope of national health insurance systems, OJ 1989 No. L40/8. Interview with member of High Level Group, September 2007. European Parliament and Council Directive 95/46/EC on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, OJ 1995 No. L281/31.

4. Trubek D. and Trubek L., ‘New governance and legal regulation: complementarity, rivalry or transformation’, Columbia Journal of European Law 13 (2007), p. 539-564.

5. European Parliament and Council Directive 95/46/EC on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, OJ 1995 No. L281/31.

6. European Parliament and Council Regulation 1784/1999/EC on the European Social Fund, OJ 1999 No. L213/5. More particularly, the Regulation stipulated in Article 1 that ‘the Fund shall contribute to the actions undertaken in pursuance of the European Employment Strategy and the Annual Guidelines on Employment’.

7. F. Vandenbroucke, ‘European integration and national health care systems: a challenge for social policy’, Speech at the Ghent Conference on ‘European Integration and National Health Care Systems: a Challenge for Social Policy’, Ghent, 7-8 December 2001, p. 5.

8. Hamel M.-P. and B. Vanhercke, ‘The OMC and domestic social policymaking in Belgium and France: window dressing, one-way impact, or reciprocal influence?’, in M. Heidenreich and J. Zeitlin (eds.), Changing European employment and welfare regimes: the influence of the open method of coordination on national labour market and social welfare reforms (London: Routledge, 2009).

9. Herve T. and Trubek L., ‘Freedom to provide health care services within the EU: an opportunity for hybrid governance’, Columbia Journal of European Law 13 (2007), p. 623-49.

10. Hemerijck, Revisiting productive welfare, above n.90, p. 25.

11. Leibfried S., ‘Social policy. Left to judges and the markets?’, in H. Wallace, W. Wallace and M. Pollack (eds.), Policy-making in the European Union. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 243.

УДК 340.15(477.74-250Д)«1800-1919»:(378.147:348:2-74)

Н. Єфремова,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАПОЧАТКУВАННЯ ВИКЛАДАННЯ КАНОНІЧНОГО ПРАВА ЯК ЮРИДИЧНОЇ ДИСЦИПЛІНИ У НОВОРОСІЙСЬКОМУ ІМПЕРАТОРСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ В ОДЕСІ

З недавніх часів у загальноосвітніх закладах України факультативно почали вводити предмети, пов'язані із вивченням канонічного права православної церкви. Це пов'язано із виданням 15 травня 2010 р. наказу № 273 Вищої атестаційної комісії України, згідно з яким Богослов'я було внесене до переліку спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукового ступеня і присвоєння вчених звань. Така практика існувала ще з ХІХ ст., коли Закон Божий був обов'язковим предметом практично в усіх світських навчальних закладах Російської імперії. Згідно з чинним тоді законодавством правом на викладання цього предмета в університетах володіли виключно священнослужителі, що мали вищу духовну освіту.

У часи середньовіччя православна і римо-католицька церкви дотримувались концепції, згідно з якою канонічне право не належало до світського, отже, виходило, що воно не може бути віднесене до будь-якої його гілки. Тільки з часів Реформації з'явилися спроби вписати церковне право у систему світського права. У ХІХ ст. погляди вчених почали розходитись, внаслідок чого священник М.П. Альбов писав: «Следовало только желать, чтобы наука церковного права полу-

чила <...> более строгую юридическую конструкцию» [1].

Торкаючись питання історії викладання канонічного права в Росії, доцільно також нагадати деякі аспекти з історії розвитку канонічного права загалом. Думка про необхідність його викладання в Росії вперше була висловлена за царювання Федора Олексійовича Романова (1676–1682) у проекті Статуту Московської слов'яно-греко-латинської академії. Проте цей статут так і не був прийнятий. До цієї самої проблеми звернувся Феофілакт, у миру Федір Леонтійович Лопатинський, який визначив засади світського і канонічного права, проте і його проект не був включений до системи освіти.

Отже, на відміну від Європи в Російській імперії канонічне право як наука з'являється набагато пізніше. Одна зі згадок про його викладання пов'язана з 1798 р., коли Св. Синод повелів викладати Кормчу у всіх Духовних академіях [2]. Цікавим фактом в історії вищої юридичної освіти в Європі є і те, що юристам аж до останньої третини ХVІІІ ст. надавався науковий ступень доктора обох прав (Dr juris utriusque), тобто цивільного та канонічного.

З 1808 р. у Російській імперії було започатковано реформування духовних шкіл та поставлено завдання зібрати й

систематизувати джерела церковного права. Однак викладання й вивчення церковних законів у цей період носили переважно прикладний характер, без здійснення ґрунтовних наукових узагальнень. 1835 рік став важливим у розвитку науки «Історія Православної церкви». З того часу в університетах передбачалось подавати і ази церковного права на юридичних факультетах [3]. Тоді викладання мало переважно богословський характер, що істотно ускладнювало інтеграцію канонічного права до системи юридичних наук. Тож, на думку сучасних істориків права, 1835 рік можна вважати часом запровадження вивчення канонічного права в світських університетах імперії.

Слід погодитись із думкою дослідниці І.А. Бальжик, яка вважає, що на розвиток церковного права в Російській імперії як навчальної дисципліни, так і науки вплинув процес систематизації права в державі, активно розпочатий за царювання Миколи I. Отже, хоча зведення законів Російської імперії не систематизувало церковне право, воно закономірно сприяло визначенню необхідності систематизації цієї галузі [4]. Вже під час кодифікації російського права у 1830–1840-х рр. були систематизовані всі постанови, що стосуються церковного управління, починаючи із запровадження синодальної системи.

Наукове осмислення канонічного права почалося в той момент, коли, власне, формувалися основні ознаки правової системи Російської імперії. Це, з одного боку, полегшувало завдання, тому що давало змогу переглянути різні варіанти, але з іншого – змушувало звертатися до зарубіжного досвіду, шукати оптимальні шляхи поєднання сформованої традиції із розвитком юридизації суспільних відносин. Розвиток науки канонічного права був також пов'язаний із поширенням у Російській імперії ідей історичної школи права [5], що робило неминучим звернення до церковного права як історично усталеної частини правової системи країни.

Ці обставини вплинули і на перегляд викладання канонічного права як самостійної дисципліни. Таким чином, його було включено до системи навчання не тільки богословів, а і юристів у Російській імперії. Однак після прийняття Статуту 1835 р. в університетах почали виникати певні труднощі. Згідно з офіційними настановами до складу богословського університетського курсу було включено, окрім богослов'я, елементи церковної загальної та російської історії, а для студентів юридичного факультету ще й елементи церковного законодавства. Однак у той час матеріали церковної історії та церковного законодавства викладались в університетах у рамках єдиного курсу дисципліни богослов'я, отже, їх не можна було назвати повноцінними університетськими дисциплінами. На це було звернено увагу під час обговорення в 1862–1863 рр. нового загальноуніверситетського Статуту [6], після чого було запропоновано заснувати для викладання церковної історії і церковного законодавства окремі кафедри.

Доцільно також нагадати, що вивчення церковних законів як самостійної дисципліни було запроваджено і в духовних академіях та семінаріях згідно з Визначенням Святішого Синоду від 10 травня 1840 р. Вірогідно, саме ця подія надихнула архімандрита Гаврилу (Воскресенського) спробувати визначити систему церковного права та дати короткий нарис його історії. Своє бачення він показав у праці «Поняття про церковне право та його історія» (1844 р.) [7].

Варто зазначити, що на початку 1860-х рр. з ініціативи М.І. Пирогова в суспільстві відбулася дискусія щодо доцільності обов'язкового викладання богослов'я у світських вищих навчальних закладах. Він пропонував замінити цю дисципліну на церковну історію та закріпити її викладання виключно на історико-філологічних факультетах, а для юридичних факультетів лишити виключно канонічне право [8]. Однак ці погляди не співпадали ані з думкою

вищого духовенства в імперії другої половини XIX ст., ані з політикою царського уряду в галузі освіти. Тож зауваження й пропозиції М.І. Пирогова щодо викладання богослов'я в університетах було проігноровано [9].

У процесі розроблення нового статуту для університетів імперії вперше було чітко виділено три рівні богослов'я як дисципліни викладання:

1. Релігійного, морального, культурного фундаменту системи людського знання у цілому;

2. Вивчення спеціальних областей гуманітарних наук: церковної історії, церковної словесності, церковного права, релігійної філософії;

3. Самостійної галузі науки з власною структурою, принципами, методами і перспективами дослідження [10].

Таким чином, з прийняттям нового загальноуніверситетського Статуту в червні 1863 р. при університетах мали бути засновані дві окремі кафедри – церковної історії, що мала увійти до складу історико-філологічного факультету, та церковного законодавства, яка передбачалась на юридичних факультетах [11]. Але на практиці становлення нових кафедр здійснювалося вкрай повільно. Професор богослов'я Московського університету протоієрей М.О. Сергієвський, направлений у 1865 р. для інспектування богословських кафедр в університетах імперії, відзначав, що через два роки після прийняття нового Статуту положення богословських наук все ще потребує затвердження в університетському середовищі [12]. Для підвищення їх авторитету ним було запропоновано низку заходів, але справа рухалась повільно, тож окремі з таких кафедр певний час лишались вакантними. Тож не є дивним, що в умовах, коли не існувало чіткої позиції навіть у питанні про те, в чиєму підпорядкуванні перебуває затвердження кандидатів на зайняття вакансій на цих кафедрах, їх відкриття відкладалося. Крім того, фінансування цих кафедр за новим Статутом

передбачалося лише з 1867 р. Також не вистачало відповідних професорсько-педагогічних кадрів та навчальної літератури [13].

На час відкриття в 1865 р. університету в Одесі там фактично діяла тільки одна кафедра – богослов'я, яка не входила до жодного з факультетів. Вивчаючи листування юридичного факультету з Радою Новоросійського університету в лютому 1866 р., ми знайшли цікаві матеріали, які свідчать про той факт, що «<...> хоча до Устава 1863 года особой кафедры Церковного законовещения на Юридическом факультете не полагалось, но тем не менее Церковное законовещение было предметом факультетского преподавания и составляло один из необходимых для приобретения 1-й ученой степени предметов факультетского испытания...» [13]. Тож студенти юридичного факультету вивчали цю дисципліну з початку діяльності факультету ще до створення окремої кафедри при університеті.

На початковому етапі розвитку, між 1866 та 1867 роками, на юридичному факультеті було засновано кафедру канонічного права, яку слід розглядати як похідну від кафедри богослов'я. Стосовно заснування нової кафедри збереглося небагато інформації. Так, нам пощастило відшукати згадки про проблеми щодо заміщення кафедри канонічного права в листі юридичного факультету до Ради Новоросійського університету від 26 листопада 1866 р. [13]. У ньому зазначалось, що запропонований для факультету кандидат на заміщення цієї кафедри – магістр Казанської Духовної академії К.А. Орлов не погодився на їхню пропозицію. Тож вакансія на заміщення цієї кафедри в Новоросійському університеті, як і в більшості інших юридичних факультетів імперії, у 1866 р. лишалась вільною.

Першим завідувачем цієї кафедри в Новоросійському університеті став екстраординарний професор Казанського Імператорського університету Олексій Степанович Павлов [14]. Згідно з наказом Міністра Народної освіти Росій-

ської імперії №2 від 31 січня 1870 р. його було переведено на кафедру канонічного права в Новоросійському університеті із затвердженням у званні ординарного професора з 9 вересня 1869 р. [15].

Обґрунтування вимог щодо кваліфікації викладачів канонічного права наводить І.А. Бальжик, аналізуючи лист Ради Новоросійського університету № 52 від 17.01.1873 р. до Міністра Народної освіти: «Относительно кафедры церковного законовещения: Церковное законовещение, по существу своему, прежде всего есть наука юридическая, для разработки и изложения которой необходимо такое же отношение к ее материалам, какое усвоено вообще разработке и изложению наук юридических. Для приведения материалов церковного законовещения к научному юридическому значению необходимы юридические приемы, юридический способ доказательства, юридический метод изложения. Но находясь по существу своему в ряду наук юридических, церковное законовещение в то же время состоит в связи с наукою богословскою, и при разработке и изложении ею должны быть принимаемы в основание догматы вероучения и истины нравоучения православной церкви. Посему преподаватель церковного права должен быть юрист, получивший общее юридическое образование, но обладающий вместе с тем достаточными для науки церковного законовещения познаниями в богословской науке и приобретший специальные ученые степени по юридическому факультету. Что касается степени познания в богословской науке, то преподавателю необходимо знать те пункты православного вероучения и нравоучения, которые соприкасаются с предметами церковного законовещения и знать настолько, чтобы понимать догматическое и нравственное значение этих пунктов, быть в состоянии отличать догматы вероучения и истины нравоучения от юридических положений и не смешивать

право с верою и нравственностью. Наконец условия требуемые от лиц, желающих занять кафедру церковного законовещения, должны быть приурочены к требованиям, изложенным в университетском уставе относительно преподавателей по всем другим кафедрам» [16].

Стосовно навчально-методичного забезпечення студентів юридичного факультету Новоросійського університету зазначимо, що на початковому етапі діяльності кафедри у навчальному процесі, імовірно за все, спиралися на працю професора Київського університету Святого Володимира протоієрея Іоанна Скворцова – «Записки по церковному законовещенью» (1848 р.). Сучасні вчені вважають її першим систематичним викладенням курсу церковного права без історичного нарису, яке значно сприяло трансформації духовно-богословської традиції у світсько-філософську та популяризувало на російських теренах окремі ідеї німецької класичної філософії.

У 60-х роках XIX ст. Св. Синод доручив переробити цю працю як посібник для всіх вищих навчальних закладів [17]. У ній І.М. Скворцов зазначив: «Церковное законовещенье он всегда признавал и признает нужным для всякого просвещенного христианина, особенно сына православной церкви, которая составляет дух и жизнь нашего отечества» [18]. Праці І.М. Скворцова окреслили шлях розвитку викладання і наукового дослідження церковного права на багато років уперед. Його безперечною заслугою є створення однієї з перших у Російській імперії програми викладання церковного законознавства у ВНЗ, яка стала орієнтиром для багатьох наступних поколінь освітян і науковців, що працювали у царині церковного права в Україні та поза її межами. Ще однією з можливих праць, що використовували в навчальному процесі на юридичних факультетах імперії в 60-х роках XIX ст., була робота єпископа Іоанна (Соколова) «Опыт курса церковного законовещения» 1851 р. [19].

У Російській імперії Статут 1863 р. відкрив нові можливості для розвитку канонічного права як науки і навчальної дисципліни. На юридичних факультетах відкривались спеціальні кафедри, а викладання переводилось з богословської в юридичну площину, що визначило появу фундаментальних досліджень з центральних розділів канонічного права.

Саме тоді розгорнулася гостра полеміка щодо галузевої приналежності канонічного права. Так, у Російській імперії склалася власна концепція, згідно з якою воно було віднесено до публічного. Так, наприклад, такі російські юристи, як професор М.Ф. Рождественський [20] і професор М.К. Ренненкампф відносили канонічне право до державного права. Як відзначав М.К. Ренненкампф, канонічне і військове право відносяться до державного права, тому що «<...> внешняя организация церкви (насколько она определяется правом) и порядок военный составляют существенную принадлежность государственной жизни, а между тем не успели развиться (если исключить неоправданные притязания средневековых юристов) в особые самостоятельные ветви публичного права <...> Церковная организация и управление <...> получают юридическое значение только вследствие признания их государством» [21].

Схожої точки зору дотримувався М.С. Суворов, який писав: «В церковном праве нет надобности различать публичное и частное право, потому что все вообще церковное право носит публичный характер» [22]. Таким чином, визначаючи місце церковного права в правовій системі, російські дослідники до 1919 р. добре знали зарубіжні концепції, але з огляду на сформовану історично «симфонію влади» в Росії, а також особливий статус Російської православної церкви в Російській імперії, запропонували власну теорію, що не мала аналогів у католицькому і протестантському світі. Згідно з нею церковне право відноситься до публічного

права. Отже, за сформованою в Російській імперії традиції канонічне право включало в себе як церковні канони, так і державне законодавство у справах церкви [23].

Нагальною потребою в освітній сфері тих часів була підготовка наукових кадрів, здатних досліджувати церковно-юридичні явища не тільки з богословської або історичної, але, головним чином, з юридичної точки зору. І такі учені незабаром з'явилися. Назвемо лише деякі найвідоміші імена професорів канонічного права, які працювали в Імператорському Новоросійському університеті, – це О.С. Павлов, О.М. Кудрявцев, О.І. Алмазов, О.П. Доброклонський, О. І. Покровський. Багато хто з них вів плідну науково-дослідну та публіцистичну діяльність, присвячуючи свої роботи різним сферам релігійної та громадської діяльності, і всі вони внесли вагомий внесок у розвиток вітчизняного релігієзнавства та канонічного права.

Тут також доцільно нагадати, що в період 1905–1917 років у науці «Церковне право» йшла боротьба двох напрямів. Представники старого напрямку (І.С. Бердников, П.А. Лашкар'єв, М.Є. Красножон та інші) присвячували свої роботи новим проблемам (співвідношення церкви і держави, свобода совісті та ін.). У цілому вони відстоювали традиційну для церковного права точку зору про необхідність збереження основних державних підвалин, зокрема стосовно церкви. Дослідники нового напрямку, наприклад, Н.А. Заозерський, Є.Н. Темниковський та інші, вивчали церковне законодавство зарубіжних країн та боролися за відносну незалежність церкви від держави через скликання Помісного собору Російської православної церкви, що неминуче мало спричинити серйозні зміни в церковному праві Російської імперії.

Але з приходом до влади більшовиків всі кафедри богослов'я було ліквідовано ще до ліквідації університетів, а більшість фахівців канонічного права та церковної історії – репресовано.

Ключові слова: викладання церковного права, юридична освіта, Новоросійський імператорський університет, кафедра церковного права.

Стаття присвячена розгляду питань, пов'язаних із введнням до навчальної програми юридичного факультету Новоросійського імператорського університету нової дисципліни – «Церковне право». Ця подія була зумовлена низкою істотних трансформацій як в галузі освітньої реформи, так і в сфері систематизації законодавства в Російській імперії. У цій статті також відстоюється ідея стосовно того, що розвиток науки церковного права безпосередньо пов'язаний із поширенням у імперії ідеї історичної школи права, що сприяло зверненню до церковного права як до історично зумовленої частини правової системи держави.

Стаття посвящена рассмотрению вопросов, связанных с введением в учебную программу юридического факультета Новороссийского императорского университета новой дисциплины – «Церковное право». Данное событие было обусловлено рядом существенных трансформаций как в области образовательной реформы, так и в области систематизации законодательства в Российской империи. В данной статье также отстаивается идея, что развитие науки церковного права непосредственно связано с распространением в империи идеи исторической школы права, что способствовало обращению к церковному праву, как к исторически обусловленной части правовой системы государства.

The article considers the issues related to the introduction into the curriculum of the law faculty of Novorossiysk Imperial University a new discipline – “Canon Law”. The event was due to a number of significant transformations in the field of educational reform and

in the systematization of legislation in the Russian Empire. This article also defended the idea of the fact that the development of the science of canon law is directly connected with the spread of the empire ideas of the historical school of law, which contributed to the treatment canon law, as a historically conditioned part of the legal system of the state.

Література

1. Альбов М.П. Краткий курс лекций по церковному праву. СПб.: Типография В.С. Балашева, 1882. 260 с.
2. Цыпин В.А. Каноническое право. М.: Изд-во Стретенского монастыря, 2009. 864 с.
3. Высочайше утвержденный 26 июля 1835 г. Обиций устав Императорских Российских Университетов. ПСЗ II. Т. X. № 8337. СПб., 1836. § 14. С. 843.
4. Бальжик І.А. Церковне право як юридична дисципліна у вітчизняній правовій традиції. Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. Випуск № 48. Одеса: Юридична література, 2009 С. 62–67.
5. Акчурина Н.В. Историческое направление в русском правоведении XIX века: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Саратов, 2000. 324 с.
6. Диакон Олег Герасимов. История церкви в системе научных дисциплин в российских университетах XIX в. Актуальные проблемы новейшей истории Русской Церкви. Труды XVIII Ежегодной Богословской конференции Православного Свято-Тихоновского Гуманитарного университета. М. Изд-во ПСТГУ, 2008. Т. 1. С. 353–358.
7. Дорская А.А. Церковное право в системе юридического образования России конца XVIII – начала XX вв. Правоведение. 2005. № 3. С. 213–228.
8. Дианова Н.Н. Профессор Михаил Карпович Павловский (к 150-летию Одесского национального университета имени И.И. Мечникова). НАДДНІПРЯНСЬКА УКРАЇНА: історичні процеси, події, постаті. Збірник наукових праць. 2014 р. Вип. 12. Дніпропетровськ РВВ ДНУ. С. 159–168.
9. Дианова Н.М. Внесок вищого православного духовенства Південної України у розвиток історичної науки і освіти (кінець XVIII – початок XX ст.): моногр. Одеса: Фенікс, 2012. 319 с.
10. Сухова Н.Ю. Церковная история как богословская дисциплина в контексте исто-

рического образования в синодальный период. Вестник ПСТГУ. История, История Русской Православной Церкви. 2012. Вып. 4. С. 23–39.

11. Общий устав Императорских Российских университетов от 18 июня 1863 года. Журнал Министерства народного просвещения. 1863. Ч. 119. С. 23–63.

12. Сергиевский Н.А., прот. О лучшем устройстве кафедры богословия в наших университетах. Православное обозрение. 1865. № 10. С. 197–198.

13. ДАОО. Ф. 45. Оп. 11. Спр. 25. О ходатайстве ф-в историко-филологического и юридического о замещении кафедр церковной истории и церковного законоведения магистрами духовных академий. Арк. 3–16 зв.

14. Професори Одеського (Новоросійського) університету: біографічний словник: у 4 т. Одеса: Астропринт, 2000. Том 2. С. 156–158.

15. Санктпетербургсія Снатскія въдомости. 13.02.1870. № 13.

16. Бальжик І.А. Відносини держави і церкви: «симфонія влад»: дисертація на здобуття наук. ступ. к.ю.н. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Одеська національна юридична академія, Одеса, 2007. 167 с.

17. Аскоченский В.И. История Киевской Духовной академии, по преобразовании её в 1819 году. СПб.: в тип. Эдуарда Веймара, 1863. 282 с.

18. Черкас А. Скворцов Иоанн Михайлович. Русский биографический словарь в 25 томах. Т. XVIII. Сабанеевъ – Смысловъ / Под ред. С.Ф. Платонова, С.В. Рождественского. СПб.: Тип. В. Демакова, 1904. 673 с.

19. Опыт курса церковного законоведения. Архимандрит Иоанн (Соколов): В 2-х т. СПб.: в типографии Фишера, 1851. Т.1: 514 стр., т. 2: 592 стр.

20. Рождественский Н.Ф. Энциклопедия законоведения. СПб.: Типография Э. Праца, 1863. С. 176–177.

21. Ренненкампф Н.К. Очерки юридической энциклопедии. Киев: Университетская типография, 1868.

22. Суворов Н.С. Учебник церковного права. М.: А.А. Карцев, 1913. 535 с.

23. Дорская А.А. Дискуссия о месте церковного права в правовой системе: сравнительный анализ зарубежных и российских доктрин XIX – начала XX в. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки, 2014, № 4. С. 25–32.

УДК 347.95.03(477.83/.86:436)«185/191»

Х. Думич,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри теорії права та прав людини
Українського католицького університету

ЗАКІНЧЕННЯ РОЗГЛЯДУ СПРАВИ ТА УХВАЛЕННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ ЗА АВСТРІЙСЬКИМ ЦИВІЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ 1895 Р.

Одним із важливих етапів розвитку австрійського цивільно-процесуального права було прийняття австрійського Цивільно-процесуального кодексу 1895 р., що діяв на території Галичини та Буковини як складових частин Австрійської імперії, а з 1867 р. і Австро-Угорської монархії. Важливим аспектом під час його аналізу є з'ясування питання завершення розгляду справи та винесення судом судового рішення, яке вирішувало спір між сторонами. Актуальність цього питання пов'язана зі значимістю історико-правового досвіду для сучасного правотворення, оскільки врахування помилок минулого є гарантією запобігання їх у майбутньому, що є важливим в умовах реформування законодавства незалежної України.

Питання закінчення розгляду справи та ухвалення судового рішення у Галичині за австрійським Цивільно-процесуальним кодексом 1895 р. були предметом наукового інтересу деяких польських, українських, австрійських та російських учених, зокрема: І. Бойко, Е. Васьковського, С. Дністрянського, П. Едер, К. Левицького, Б. Тищик, А. Яковліва, W. Godlewski, J. Trutter та ін.

Метою статті є детальний аналіз історико-правової літератури та подальша характеристика сутності останньої частини судового засідання в цивільно-процесуальному праві як винесення судового рішення. Винесення судом судового рішення є одним із важливих елементів реалізації особою права на звернення до суду, а також вирішення спору між сторонами.

Австрійський Цивільно-процесуальний кодекс 1895 р. чітко визначає порядок розгляду справ, винесення судового рішення та виконання всіх його складників у строгій послідовності, що сприяло найповнішій реалізації мети процесу. А саме захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних та юридичних осіб. Судові рішення були кінцевим і найважливішим актом цивільного процесу, тому що містили відповідь суду по суті спірної справи і встановлювали справедливість.

Якщо справа на основі судового розгляду і перевірки доказів вважалася вирішеною, суд виносив рішення (§ 390) [1, s. 745]. Під судовим рішенням у загальному розумінні того слова розумілося будь-яке судове рішення, незважаючи на його юридичну силу і значення; у вузькому і більш вживаному значенні – вирішення судом спірної справи по суті, кінцевий момент судового процесу. Варто звернути також увагу на те, що судові рішення не наділялися силою закону [2, с. 9]. Рішення могло бути остаточним (кінцевим), коли задоволено всі домагання позову, або ж частковим – коли задоволена лише частина домагань (§ 391) [1, s. 764].

Винесеним судом рішенням мали розв'язати всі вимоги, висунуті по суті справи, за винятком тих, стосовно яких уже були оголошені відповідні рішення раніше, або ж ті, які скеровувалися в окреме провадження. Зміст рішення мав відповідати позовному домаганням і суд не мав права присудити того, що

від нього не вимагалось (§ 404–405) [1, s. 774–776]. Щоправда, згідно з § 1418 Цивільного кодексу суд міг присудити на майбутнє сплату аліментів [3, s. 27]. У декількох справах, об'єднаних згідно з нормами § 187 для спільного розгляду, виносилося єдине рішення. Винятком могло бути розмежування однієї справи на декілька окремих проваджень або ж ситуація, коли по одному з таких проваджень уже ухвалено окреме рішення (§ 404) [1, s. 774].

Для означення робочих рішень (розпоряджень) судів, які діяли у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст., вживався термін «судова постанова». До прикладу, у чинному Цивільному процесуальному кодексі України розрізняють судові рішення у таких формах: 1) ухвали; 2) рішення; 3) постанови; 4) судові накази. Процедурні питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду, а також в інших випадках, передбачених Кодексом, вирішуються судом шляхом постановлення ухвал (ст. 258) [4, с. 114]. За Цивільним процесуальним кодексом 1895 р. суд повідомляв сторонам свої постанови і розпорядження, якщо це відбувалося поза засіданням, у письмовій формі. Після підписання резолюції суддя не мав права змінювати своєї думки. За потреби писані постанови відправлялися сторонам на адресу їхнього проживання (або їхніх представників). Якщо не існувало можливості вручити чи переслати постанову стороні, котра не вказала своєї адреси, така постанова залишалася у судовій канцелярії і сторона не могла вживати відмовку про те, що не змогла її отримати [5, с. 315–316]. Це, на мою думку, позбавляло від можливих зловживань з боку незацікавлених у набутті чинності судового рішення.

Письмові ухвали суд видавав лише тоді, коли одна сторона чи обидві сто-

рони були відсутні під час її усного оголошення або ж коли суд вирішив таким чином оповістити своє рішення (§ 426) [1, s. 812–813]. Нині в Україні ухвала суду, що викладається окремим документом, складається із: 1) вступної частини із зазначенням дати і місця її постановлення; найменування суду, прізвища та ініціалів судді (суддів); імен (найменувань) учасників справи; 2) описової частини із зазначенням суті клопотання та імені (найменування) особи, яка його заявила, чи іншого питання, що вирішується ухвалою; 3) мотивувальної частини із зазначенням мотивів, з яких суд дійшов висновків, і закону, яким керувався суд, постановляючи ухвалу; 4) резолютивної частини із зазначенням: висновків суду; строку і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження (ст. 260 Цивільного процесуального кодексу України) [4, с. 115]. Фактично форма рішення як за австрійським Цивільним процесуальним кодексом 1895 р., так і за Цивільним процесуальним кодексом України 2018 р. була досить подібною.

Відповідь, яку суд давав у своєму рішенні, була висновком суду на підставі встановлених фактів та чинних юридичних норм, зокрема Цивільного процесуального кодексу 1895 р. Рішення формувалося шляхом логічного методу дедукції, коли на основі окремих доказів висувалися висновкові положення. Перший крок у цьому напрямі – *встановлення фактичних обставин справи* – проводився на основі процесуальних правил щодо вивчення доказової бази, встановлення фактів шляхом запитань і відповідей на них, відокремлення спірних фактів від неспірних, виведення фактів з пояснень та заяв сторін. Другий крок полягав у *встановленні відповідності норм цивільно-процесуального права до виявлених раніше фактів*. Причому обов'язком суду було не просто знайти відповідну норму закону, але й з'ясувати її точний зміст і силу [6, с. 51–52]. Встановлення точного змісту закону суд здійснював шляхом його тлумачен-

ня, виявляючи зв'язок певної норми до інших частин цивільного законодавства та права загалом. Визначивши точний зміст закону, суд використовував абстрактну формулу норми закону до конкретного спірного випадку, наповнюючи її предметним змістом. Унаслідок такої логічної операції суд утворював, по суті, нову норму, пристосовану до конкретного спірного випадку [7, с. 24]. Звісно, винайдена судом нова чи спеціальна норма не повинна була суперечити загальній нормі закону [6, с. 52].

Рішення у справі могли винести тільки ті судді, котрі брали участь у засіданні, під час якого відбувалися словесні дебати, що передували остаточній ухвалі. Якщо до винесення рішення відбувалася зміна головуючого чи когось із суддів, то словесні дебати згідно з Цивільним процесуальним кодексом необхідно було повторити перед новим складом суду на основі позову, наданих доказів і протоколу попереднього засідання (§ 412) [1, с. 791]. У складних цивільних справах, що розглядалися декількома суддями, головуючий мав право призначити основного доповідача (§ 413) [1, с. 791–792].

Нарада суддів і голосування відбувалися таємно у нарадчій кімнаті. Приступаючи після закінчення всіх процесуальних актів до підготовки рішення, суд, щоби мати можливість спокійно обміркувати отриману інформацію від сторін справи, свідків, експертів, переходив в іншу кімнату (нарадчу кімнату), доступ до якої стороннім був заборонений. Принцип гласності не поширювався на цю стадію судочинства. Під час перебування в нарадчій кімнаті суддя (судді) не мав права розглядати інші судові справи і розголошувати хід обговорення та ухвалення рішення [8, с. 77].

Колегіально обговорюючи обставини спірної справи, головуючий звертав увагу на предмет позову, формулював спірні запитання на підставі вимог позивача і заперечень відповідача. Рішення суду ухвалювалося більшістю голосів, а кожен присутній суддя мав

право подати у письмовій формі свою окрему думку, яка не завжди збігалася з думкою більшості [6, с. 53]. Під час ухвалення рішення суд вирішував питання, пов'язані з тим, чи мали місце обставини, якими обґрунтовувалися вимоги і заперечення, та якими доказами вони підтверджувалися; чи були інші фактичні дані (пропущення строку позовної давності тощо), які мали значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження; які правовідносини сторін впливали зі встановлених обставин; яка правова норма підлягала застосуванню до цих правовідносин; чи потрібно було позов задовольнити або в позові відмовити; як розподілити між сторонами судові витрати; чи були підстави допустити негайне виконання судового рішення; чи були підстави для скасування заходів забезпечення позову (аналогічно і в чинному Цивільному процесуальному кодексі України, ст. 264) [4, с. 117].

Рішення ухвалювалося на основі усного розгляду, по можливості – одразу після закінчення судових дебатів (це, як видається, було найбільш оптимальним). Одночасно з рішенням необхідно було проголосити й підстави, на основі яких це рішення ухвалене. Рішення оголошувалося навіть у ситуації, коли сторони були відсутніми при цьому. Якщо судові рішення уже цілком було викладене письмово, суд міг обмежитися усним зачитуванням лише результативної частини. За потреби чіткого визначення судових витрат, проголошення рішення могло бути відкладеним до підготовки письмового варіанта рішення. Копія такого рішення надавалася кожній зі сторін процесу (§ 414) [1, с. 792].

Судове рішення складалося з трьох частин: 1) зазначення домагання і покриття коштів на процес; 2) змісту процесу; 3) обґрунтування рішення із посиланням на доказову базу (§ 417) [1, с. 795–796]. Проте, якщо в якійсь частині судового рішення була виявлена певна неточність, кожна зі сторін володіла правом протягом восьми днів

з часу оголошення рішення запропонувати відповідні уточнення (§ 424) [1, s. 807–808]. Очевидні писарські чи арифметичні неточності суд виправляв без додаткового процесу, натомість змістове доповнення могло бути ухваленим на основі нового усного розгляду з тими ж сторонами процесу (§ 423) [1, s. 807].

Рішення, оприлюднене у присутності обох сторін, вважалося оголошеним з часу озвучення. Крім результативної частини, суд зобов'язувався навести докази, на підставі яких ухвалено рішення [9, с. 146]. Якщо обидві сторони були присутніми під час оголошення рішення, то копія рішення надавалася їм лише у тому разі, якщо вони цього вимагали; у всіх інших випадках копія рішення надавалася сторонам згідно з розпорядженням судді (§ 452) [1, s. 851]. Під час оголошення рішення сторони отримували попередження, що рішення може бути оскаржене лише на основі пунктів 1–7 § 447, і це попередження мало містити також письмовий виклад рішення [1, s. 841–842].

Під час формулювання рішення судді брали до уваги всі представлені сторонами документи і докази, викладені сторонами усно та письмово. Проте, зважаючи на принцип змагальності, суд не мав права доповнювати зібраний сторонами фактичний матеріал, а зобов'язувався обмежитися розглядом й оцінкою тих даних, які були подані і доведені сторонами (*iudex secundum allegata et probata iudicare debet*). Одночасно згідно з принципом диспозитивності суд не мав права присуджувати те, чого позивач не вимагав, або більше того, що він вимагав (*ne eat iudex ultra petita partium*) [5, с. 367]. Підготовлене рішення складалося з двох редакцій: короткої – резолюції та повної – власне рішення. Резолюцію готував головуючий на засіданні, після чого її підписували судді, котрі брали участь у розгляді. Відтак головуючий оголошував резолюцію у присутності зацікавлених осіб. Якщо справа вважалася складною і потребувала більше

часу для обмірковування, то суд мав право відкласти оголошення резолюції на інший день. Рішення в остаточній редакції містило коротке резюме позовного прохання, вимоги позивача й заперечення відповідача, докази та їх оцінку, аргументацію думки, якої дійшов суд та посилення на відповідні норми цивільного законодавства, які суд прийняв до уваги, резолюцію у справі [6, с. 53].

Судовий процес, який уже закінчився ухваленням рішення (навіть неправосильним), допускалося відновити скаргою, якщо вона ґрунтувалася на: 1) виявленні факту підробки документів (доказів); 2) раптового зізнання свідка або експерта; 3) виявленні злочинних дій судді; 4) якщо несподівано були виявлені нові обставини справи, які мали вплив на її вирішення (§ 531) [1, s. 988]. За таких умов скаргу про відновлення процесу (як і скаргу про неважливість) вносили до суду, який розглядав цю справу. Як першу, так і другу скарги потрібно було подати не пізніше місяця (§ 534) [1, s. 994–995].

Для поновлення процесу необхідно було подати інформацію про: 1) попереднє рішення; 2) аргументовану причину поновлення; 3) обставини, які свідчать про те, що скаргу внесено у законний спосіб; 4) зазначення того, чого домагається позовна сторона. Суд, до якого було внесено скаргу про відновлення процесу, зобов'язувався, передусім, прийняти ухвалу про допустимість відновлення процесу, а вже потім вирішити справу, якщо цього домогалася сторона. Якщо ж вирішення справи передбачалося в суді нижчої інстанції, то він мав скерувати відповідному адресату. Проте варто звернути увагу, що австрійське цивільно-процесуальне право у разі подання скарги про відновлення процесу не зупиняло виконання вже ухваленого рішення. Щоправда, суд міг дозволити затримати виконання такого рішення (§ 547) [1, s. 1007].

Цивільно-процесуальне право встановлювало 14 днів на виконання судо-

вого рішення, відштовхуючись з дати набуття його чинності (§ 409) [1, s. 780]. Відзначимо, що подібний термін виконання рішень був встановлений у цивільно-процесуальному праві інших європейських країн. Рішення, на яке не була вчасно подана апеляція, ставало правосильним (§ 411) [1, s. 782–785]. Судові рішення, що набрали законної сили, вважалися обов'язковими як для фізичних і юридичних осіб, так і для всіх органів державної влади у Галичині. Чинний Цивільний процесуальний кодекс аналогічно визначає: «Судові рішення, що набрали законної сили, обов'язкові для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України... Невиконання судового рішення є підставою для відповідальності, встановленої законом» (ст. 18) [4, с. 11–12]. У нинішніх суспільно-політичних обставинах така норма є важливою для зміцнення правового суспільства в Україні.

Австрійське цивільно-процесуальне право передбачало можливість оскаржувати винесене судом першої інстанції рішення у цивільній справі (§ 461) [1, s. 867]. Кодекс 1895 р. передбачав три способи оскарження судових рішень: *апеляцію* (спосіб оскарження рішень у цивільних справах перших інстанцій); *касацію* (спосіб оскарження рішень у цивільних справах других інстанцій); *рекурс* (спосіб оскарження судових ухвал у цивільних справах) [9, с. 149]. Вищий крайовий суд у Львові мав право розглядати апеляції та рекурси щодо судових рішень і ухвал крайових та окружних судів [10, арк. 10–13].

Передбачений термін апеляційного оскарження в австрійському цивільному судочинстві складав 14 днів з часу отримання сторонами процесу письмових примірників судового рішення, а в дріб'язкових справах – від дня оголошення судового рішення в залі суду (§ 464) [1, s. 871].

Отже, винесення судового рішення завершувало цивільний процес у спір-

ній справі й унеможливлювало подальші процесуальні дії, метою яких могло бути продовження спору й розгляду справи. Судове рішення формально усувало можливість нового процесу між сторонами щодо того самого предмета спору й у тому полягала його правова сила. Встановлення істини у цивільних справах і гарантування виконання судового рішення слугувало засобом захищеності прав та інтересів особи. Судове рішення не тільки вирішувало спір між сторонами, але й визнавало за однією зі сторін правоту.

Ключові слова: цивільно-процесуальне право, рішення суду, Австрійська монархія, австрійський Цивільний процесуальний кодекс 1895 р., Галичина.

Стаття присвячена розкриттю сутності та змісту судового рішення як акта реалізації судової влади в цивільних справах у Галичині другої половини XIX ст. – на початку XX ст. Значну увагу зосереджено на характеристиці судового рішення, а саме змісті, структурі, порядку його винесення за австрійським Цивільним процесуальним кодексом 1895 р. Зроблено висновок, що судове рішення вирішувало спір між сторонами, але й за ними залишалось право клопотати перед судами вищих інстанцій про перегляд рішення суду.

Статья посвящена раскрытию сущности и содержания судебного решения как акта реализации судебной власти по гражданским делам в Галиции второй половины XIX в. – в начале XX в. Значительное внимание уделяется характеристике судебного решения, а именно содержанию, структуре, порядку его вынесения по австрийскому Гражданскому процессуальному кодексу 1895 года. Сделан вывод, что судебное решение решало спор между сторонами, но за ними оставалось право ходатайствовать перед судами высших инстанций о пересмотре решения суда.

The article is devoted to the disclosure of the essence and content of the court decision as an act of realization of judicial power in civil cases in Galicia in the second half of the XIX century – at the beginning of the XX century. Considerable attention is paid to the characteristics of the court decision, namely, the content, structure, and procedure for its passing by the Austrian Civil Procedure Code of 1895. It is concluded that the court decision resolved the dispute between the parties, but also left them the right to petition the higher courts for a review of the decision the court.

Література

1. Neumann G. V. *Commentar zu den Civilprozessgesetzen vom 1. August 1895 / Von G. Neumann. Wien: Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 1898. 1323 s.*
2. Дністрянський С. Цивільне право. Відень: Накл. автора, 1919. Т. 1. 1063 с.
3. *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie. Teil 1–3. Wien: k. k. Hof- und Staats-Druckerey, 1811. 760 s.*
4. Цивільний процесуальний кодекс України: станом на 1 березня 2018 року. К.: Алерта, 2018. 240 с.
5. Васьковський Е. Курс гражданского процесса. Т. I. Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия. М.: Издание Бр. Башмаковых, 1913. 572 с.
6. Яковлів А. Цивільний процес: курс лекцій. Регенсбург; Мюнхен Укр. тех.-господар. ін-т, 1948. 79 с.
7. Trutter J. *Das sterreichische Civilprocessrecht in systematischer Darstellung. Wien: Verlag von Moritz Perles, 1897. 680 s.*
8. Godlewski W. *Austryackie prawo procesowe cywilne. Podrcznik systematyczny dla nauki i praktyki. Lwuw: Nakladem K. S. Jakubowskiego, 1900. 516 s.*
9. Левицький К. Про новий процес цивільний в Австрії. Студія критична. Часопись правнича. Розвідки правничі секції історично-філософїчної Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1896. Рочн. VI. С. 105–179.

І. Долматов,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАСАДИ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ І КАРДИНАЛЬНІ ПРАВА ШЛЯХТИ В АРТИКУЛАХ ГЕНРІХА ВАЛУА 1573 Р.

Різноманітні проблеми виникнення, еволюції і занепаду Речі Посполитої, а також функціонування владних інституцій цієї східноєвропейської країни неодноразово висвітлювалися як українською, так і польською історіографіями. Більшість дослідників внутрішнього устрою Польсько-Литовської держави схиляються до думки, що за характерними політико-правовими ознаками вона була федеративною шляхетською республікою з оригінальною системою управління, що дістала назву змішаної станово-представницької монархії (Monarchia Mixta).

Протягом тривалого часу, починаючи від Люблінської унії 1569 р. і закінчуючи Третім поділом Польщі 1795 р., королівська державна влада, польсько-литовське сеймове законодавство й адміністративно-територіальний устрій Корони Польської поширювалися майже на всі українські етнографічні землі, а саме на Лівобережну Україну – з 1569 до 1648 рр., Правобережжя – з 1569 до 1648 рр. і з 1699 до 1795 рр. і територію Західної України – включаючи період з середини першої половини XV ст. й закінчуючи 1792 р.

У 1573 р. на виборчому з'їзді у Варшаві було підписано два документи: Pacta conventa (договірні статті, що визначали зобов'язання нового короля перед виборцями) і Articuly henrykowski (Артикули генриціанські, в 21 статті яких викладалися засади польської державності, порушувати які король не мав права) [3, с. 104]. Згодом кожний наступний король підписував власні Pacta

conventa, але Артикули генриціанські (від імені Генріха Валуа, який вперше підписав ці два документи) залишалися без змін протягом майже двох сторіч. Саме ці статті закріпили право шляхти на виступ проти короля в разі порушення ним її традиційних прав і свобод.

Новітня бібліографія по темі наводиться в працях польських, литовських, українських дослідників – Ю. Бардаха, Г. Віснера, Я. Тазбіра, В. Чаплинського, І. Мацішевського, А. Рахуба, Г. Люлевіча, Г. Блашіка, К. Петкевича, А. Крігсайсена, А. Сухені-Грабовської, Т. Зелінської, Н. Яковенко, Е. Гудавічюс, З. Кяупи та ін.

Мета статті полягає в тому, щоб висвітлити процес формування артикулів Генріха Валуа 1573 р. та їхні особливості.

Основи державного устрою та системи управління Речі Посполитої заклали рішення об'єднавчого польсько-литовського сейму 1569 р., що відбувся у Любліні. Згідно з рішеннями сейму Польща та Литва зливалися в єдину федеративну державу. На її чолі стояв спільний володар – польський король і великий литовський князь в одній особі. Єдиним був і законодавчий орган – сейм. Разом із тим як поляки, так і литовці продовжували мати свої окремі закони, власну державну адміністрацію, військо, суд, скарбницю тощо. Натомість на територію України-Русі, більша частина якої перед тим входила до складу Великого князівства Литовського, поширювалися політико-правові норми Корони Польської. Це було зроблено в односторон-

ньому порядку королем Сигізмундом II, який впродовж діяльності сейму 1569 р. видав кілька універсалів про інкорпорацію Волині, Підляшшя, Брацлавщини та Київщини до складу Польщі.

Як дослідив історик М. Коялович, король приєднав Підляшшя, Волинь, Поділля і Київщину «своєю владою і позбавив посад і маєтностей тих осіб, що не побажали приєднатися до Польщі» [5, с. 55].

А польський учений Ю. Геровський зазначив, що саме дуалістичний характер Речі Посполитої, який полягав у вищійній польської та литовської шляхти порівняно з руською (українською та білоруською) елітою, заклав великі суперечності в тогочасних суспільно-політичних відносинах і викликав сепаратистські тенденції в Україні протягом наступних років [2].

Крім рішень, що ухвалювалися на Люблінському сеймі 1569 р., основи державного устрою Речі Посполитої до кінця XVIII ст. визначали так звані Генріхові артикули (статті) та Пакта Конвента (Pacta Conventa), які були укладені 1573 р. між королем Генріхом Валуа та польсько-литовською шляхтою. По суті вони значно обмежували владу короля й коригували форму правління Польської-Литовської держави в напрямі так званої шляхетської демократії. Ухвалені на той час зобов'язання монарха, власне, стали законодавчим актом, що на тривалий час, включно до 1795 р., визначали державний і політичний устрій країни.

Артикули генриціанські підписані Манлуком, послом новообраного польського короля Генріха Валуа, на виборчому сеймі у Варшаві 1572 р. Згідно із законом і звичаєм це ті ж Pacta Conventa, які підписували і попередники Генріха, але за своїм змістом вони значно від них різняться. Тут дуже сильно виступає принцип не спадковості, а вибіркової королівської влади, яка до того ж дуже обмежується різними умовами, як, наприклад, тим, щоб завжди король як радників мав при собі 16 сенаторів, кожні два роки повинен скли-

кати сейм і давати четверту частину доходів з королівських земель на утримання постійного війська; оскільки ця частина називалася «кварта», то і військо отримало назву «кварцяне військо» [6, с. 103]. З тих пір мало-помалу знищується в Польщі традиція спадковості королівської влади, отже, вже через сто років жоден син Яна Собеського не міг потрапити на престол.

Тому, зокрема, Генріхові артикули передбачали таке:

- вільні вибори короля;
 - обов'язкове скликання королем один раз на два роки вального сейму;
 - тривалість засідань сейму Речі Посполитої не мала перевищувати шести тижнів;
 - король мав право скликати посполите рушення лише за згодою сейму;
 - тільки за погодженням із сеймовою шляхтою король мав накладати нові податки та мита;
 - зовнішня політика королівського уряду, зокрема оголошення війни чи миру, мала проводитися за погодженням із сенатом;
 - при королі засновувалася дорадчо-контрольна рада з 16 сенаторів, які визначалися сеймом кожні два роки;
 - король мав виконувати положення акта Варшавської конфедерації 1573 р. й особливо дотримуватися пункту щодо проголошення релігійної віротерпимості;
 - за рахунок прибутків зі своїх маєтностей король зобов'язувався утримувати кварцяне військо;
 - король мав також оплачувати витрати шляхти за участь у посполитому рушенні за межами Речі Посполитої.
- Якби король не дотримувався цих положень, то шляхта мала право відмовляти йому в покорі (так зване право рокошу). Крім того, вступаючи на трон, Генріх Валуа підписав ще один документ під назвою «Пакта Конвента», який складався з 11 пунктів і конкретизував права та обов'язки нового монарха Речі Посполитої.
- Державно-політичний устрій нової союзної держави, що складалася з Ко-

під час військових дій король міг дарувати шляхетство за важливі державні та лицарські заслуги. Селянин чи міщанин легально в кращому разі міг розраховувати на перехід у розряд служивих людей. Так, 1569 р. Іван Кіркор на прохання великого литовського гетьмана Григорія Ходкевича за свої військові заслуги (захопив багато полонених «за Смоленськом на Словажи») отримав 12 служб пустовщини у волості могилевського замку і статус панцирного боярина. «А до того теж знаючи про те, що і в інших справах може бути потрібен, – писав Ходкевич у своєму поданні, – бо був у багатьох сторонніх землях і знає різні мови – турецьку, татарську, болгарську, сербську і волоську» [6, с. 257].

Інший рідкісний випадок пов'язаний зі справою про образу польського короля і великого князя литовського в 1561 р. Як свідчать документи, якийсь Тростяньський Войтович Томас Пухловіч прибив на воротах віденського замку лист з якоюсь загрозою «Здоров'ю нашому господарчому». Зловмисник був пізніше пізнаний за його зовнішністю господарським комірником хлопцем Зеніцею Федором Мартиновичем Миленьким. Пильний підданий удостоївся шляхетських вольностей і герба, описаного і розмальованого («вималеваного») в привілеї – «олени роги в дубі» [6, с. 265].

Зростаюча «герметичність» шляхетської верстви вимагала особливих заходів щодо зарубіжних претендентів. Процедура визнання шляхетства РП за кордонним шляхтичем, «громадянство», спочатку здійснювалася королем на сеймах, а з 1641 р. стала винятковою функцією останніх.

Війни середини XVII ст. привели до значного зростання нобілітації, що викликало серед «природженої» шляхти прагнення до їх повної заборони. До цього справа не дійшла, але побічним продуктом подібного невдоволення стало введення в «Пакту конвенту» з 1669 р. «скартабелята» – неповного шляхетства із заборонаю до третього покоління відправляти державні і посполські посади.

Постійною лазівкою для проникнення в привілейований стан залишалися судові процеси по справах про образу шляхти, «висновки шляхетства», які іноді вдавалося виграти за допомогою досить піддатливих або зацікавлених свідків, пред'явленні далеко не безперечних документів, включаючи посилення на опубліковані геральдичні видання, акти на різні земельні угоди і шляхетські посади. Образа повноправного шляхтича прирівнювалося до тяжких злочинів, каралася високими штрафами та іншими, правда, рідко застосовуваними, заходами (урізування язика). Особливо зачіпало шляхту зарахування її до простого люду, смердів і хлопів.

Однією з характерних ознак станової консолідації і шляхетської рівності стала відміна аристократичних і спадкових титулів (князів, баронів, графів), крім тих з них, що були даровані раніше і допущені Люблінською унією. Шляхта болісно ставилася до всяких спроб зовнішнього розмежування стану.

Іншою зовнішньою ознакою шляхетської рівності стало прийняте в світських і сеймових колах звернення один до одного – «пане браце», перетворення шляхетської садиби, палацу, будинку на недоступне для влади володіння. Тоді ж зародилася і прислів'я – «шляхтич на загородзе рівний воеводі» (загорода – шляхетський двір за межами великого населеного пункту. Загородкова – проста, нерідко зовсім бідна шляхта) [4, с. 75].

Звичайно, правова рівність була далекою від фактичної: в судових документах і актах Метрики збереглося чимало скарг дрібної і середньої шляхти на панів і магнатів (порушення володінь, наїзди, примус до відправлення нешляхетських повинностей, побиття, «тягання за борода» та ін.). Навіть досвідчена в судових позовах шляхта нерідко потрапляла в складні перипетії.

Далеко не у всіх країнах звичайний парафіяльний священик міг викликати в суд вищого представника духовної ієрархії (справа Воложинського попа з митрополитом Іоною, 1570 р.). Ще більші судові складнощі виникали в зв'язку із замахом на життя або вбивством

«Артикули» Генріха Валуа 1573 року, які проголошували тут дворянську республіку на чолі з королем. Згідно з «Артикулами» короля обирали. Він відмовлявся від принципу успадкування влади і зобов'язувався найважливіші питання внутрішньої та зовнішньої політики вирішувати з урахуванням думки сенату, кожні два роки скликати сейм. За «Артикулами» в разі порушення королем прав і привілеїв шляхти остання мала право відмовитись від покори королю.

Відповідно до Люблінської унії вищим законодавчим органом республіки був Вальний сейм, до складу якого входили король, сенат і посольська еліта.

Король головував на засіданнях сейму. До сенату входили вищі посадові особи Речі Посполитої. Сенатори не брали участі у голосуванні, вони лише висловлювали свою думку з того чи іншого питання. Визначальну роль у прийнятті сеймових рішень відіграла посольська еліта. До неї входило 170 депутатів-послів від земської шляхти. Як правило, посольська еліта збиралася за кілька тижнів до відкриття сейму. Депутати в посольську еліту вибиралися на шляхетських повітових сеймиках, перед якими вони і звітували після закінчення роботи сейму.

Свої рішення Вальний сейм оформляв постановами, які називалися конституціями. Центральне управління в Речі Посполитій здійснювали король і низка посадових осіб. Так, королівським двором відав коронний або великий маршалок, королівською канцелярією – канцлер, скарбницею Корони – коронний підскарбій, військом Корони – коронний гетьман.

Ключові слова: артикули, статті, сеймове законодавство, король, шляхта, Річ Посполита, Генріх Валуа.

У статті висвітлюються теоретичні аспекти становлення та розвитку Артикулів Генріха Валуа 1573 р. Підкреслено, що вони складені

вперше як установка, що окреслювала обсяг і компетенцію королівської влади; зумовлювали взаємозобов'язання пана і підданих – шляхти.

В статтє освещаются теоретические аспекты становления и развития Артикулов Генриха Валуа 1573 г. Подчеркнуто, что они составлены впервые как установка, которая очерчивала объем и компетенцию королевской власти; обусловливали взаимобязательство господина и подданных – шляхты.

The article deals with the theoretical aspects of becoming and development of the Articles of Henry Valya 1573. It was underlined that they were made first as setting that outlined a volume and competence of royal power; stipulated the obligation of mister and nationals – gentry.

Література

1. Захарченко П., Вікторов І. Суспільно-політичний лад і право на землях України у складі Великого князівства Литовського. Хронологія подій. Історія України. 2002. № 33–34. С. 2–12.

2. Історія держави і права України: особливості державно-правового розвитку України (XVI – середина XVII ст.). К., 1998.

3. Одінцова Г. Теорія та історія державного управління: навч. посіб. / Г. Одінцова, В. Дзюндзюк, Н. Мельтюхова. К.: Професіонал, 2008. 288 с.

4. Правовий звичай як джерело українського права IX – початок XIX ст. / За ред. І.Б. Усенка. К., 2006.

5. Тищик Б., Вівчаренко Б. Суспільно-політичний лад і право України у складі Речі Посполитої та Литовської держави. Львів, 1996.

6. Хрестоматія по Всеобщей истории государства и права: учебное пособие / ред. З.М. Черниловский; сост. В.Н. Садилов. М.: Гардарики, 1996. 413 с.

7. Швидько Г.К. Історія держави і права України: навч.-метод. посіб. для студ. юрид. ф-ту. М-во освіти і науки України; Нац. гірн. ун-т. Д.: НГУ, 2014. 72 с.

різнявся підвищеною схильністю до втечі. Цим документом закріплювалося повне безправ'я людей і депортованих народів.

Наступним заходом щодо посилення покарання за втечу спецпереселенців був наказ Міністерства внутрішніх справ СРСР і Генеральної прокуратури СРСР від 22 грудня 1948 р. «Про порядок притягнення до кримінальної відповідальності виселенців за втечу з місця поселення і ухилення від суспільно корисних робіт». Відповідно до цього наказу закріплювалося навечно переселення осіб, виселених у віддалені райони Радянського Союзу в період Великої Вітчизняної війни. З виходом цих законодавчих актів спецпереселенці отримали нове статусне найменування «виселенці»; з кожного виселенця співробітник МВС брав розписку про ознайомлення з указами Президії ВР СРСР від 26 листопада 1948 р і 9 жовтня 1951 року. З 2,3 млн осіб, що перебували в цей час на спецпоселенні, до категорії «виселенці» відносилось більше 1, 8 млн, або 80% [9, с.124].

До того ж після 11 березня 1952 року, коли був прийнятий Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про направлення на спецпоселення засуджених, котрі відбули покарання, члени сімей котрих перебувають на спецпоселенні», склад контингенту поповнився за рахунок репресованих етнічних і соціальних груп, які до того часу відбували своє покарання у виправно-трудових таборах ГУЛАГу. До цього часу об'єктивно назріли передумови для хоча б часткової реабілітації депортованих народів. Суперечливість їх цивільного та соціального статусів ставала дедалі очевиднішою [10, с. 6].

Зазначені законодавчі акти 1940 – початку 1950-х рр. явно суперечили Конституції СРСР (1936 р.) і були порушенням міжнародно-правових актів, які гарантували права і свободи людини, а також суперечили офіційно проголошеним радянською державою принципам національної політики.

За підсумками проведених репресивних заходів переселенці переводилися на спецпоселення навечно без права повернення до місць проживання, а за самовільний виїзд, який розцінювався як втеча, передбачалася міра покарання в 20 років каторжних робіт.

Виселення кримськотатарського народу було проведено по всій Республіці Крим, спираючись тільки на національну приналежність. У результаті виселення кримськотатарський народ втратив рідну землю; освітні установи з рідною для них мовою, пам'ятники національної культури, театри, національні ансамблі, засоби масової інформації, які включають газети, видавництва, радіомовлення тощо рідною мовою; також були знищені кладовища і могили предків; вилучені національні музеї; бібліотеки на рідній мові; і найважливіше – мечеті і медресе. Була сфальсифікована історія народності кримських татар, перейменовані міста, села, вулиці. В результаті проведених заходів було знищено генофонд, підірвана національна незалежність і заплямована честь кримськотатарського народу.

У 1954 р. Н.С. Хрущов передає півострів Крим під юрисдикцію Української РСР. Оскільки Українська РСР входила до складу СРСР, то всі акти, прийняті вищими органами влади СРСР, поширювалися і на неї і, відповідно, на Крим.

Переломним періодом у житті кримських татар можна вважати прийняття Указу Президії Верховної Ради СРСР від 28 квітня 1956 р. № 135/42 «Про зняття обмежень щодо спецпереселенців кримських татар, балкарців, турок – громадян СРСР, курдів, хемшилів і членів їхніх сімей, виселених у період Великої Вітчизняної війни» [11]. Цей указ був спрямований на зняття з обліку спецпоселень і звільнення з-під адміністративного нагляду кримських татар і членів їхніх сімей без права повернення в місця виселення і повернення конфіскованого майна.

Це було першим кроком до реабілітації кримськотатарського населення.

Після зняття обмежень як спецпереселенців кримських татар вони неодноразово робили спроби домогтися дозволу на повернення до Криму і отримання автономії, але їм було відмовлено, оскільки вважалося, що Кримська область заселена в порядку планового заселення, а кримським татарам краще створити автономію на території Узбецької РСР.

Отже, варто зробити висновок, що спецпереселенці кримські татари були наділені родовим правовим статусом, котрий мав більше обмежень та обов'язків, ніж прав та гарантій. Також акції з примусового переселення, вжиті в 1940–1950-х рр. у СРСР, спровокували створення нормативно-правової бази, що суперечила основним положенням Конституції СРСР. Було виявлено повну зневагу до прав як окремої особистості, так і цілих народів. Аналіз законотворчого процесу радянської держави щодо депортованих народів у 1940–1950-х рр. дає змогу зробити висновок, що грубе порушення прав і свобод людини в Радянському Союзі стало можливим в умовах тоталітарного режиму, який утвердився в суспільстві у зазначений період.

Ключові слова: кримські татари, спецпереселенці, радянська влада, виселенці, правове становище.

У статті досліджено основні підходи в історичному розрізі до правової категорії «правовий статус». Проведено аналіз правових документів того часу, що встановлювали права, обов'язки, які існували у спецпереселенців як в особливій категорії осіб. Описано законодавчі обмеження спецпереселенців кримських татар у радянський період. Проаналізовано особливий контроль, що був встановлений щодо спецпереселенців кримських татар, досліджено контрольні-наглядні органи, що призначалися законодавством щодо спецпереселенців кримських татар.

В статье исследованы основные подходы в историческом разрезе к правовой категории «правовое положение». Проведен анализ правовых документов того времени, которые устанавливали права, обязанности, существовавшие у спецпереселенцев как у особой категории лиц. Описаны законодательные ограничения спецпереселенцев крымских татар в советский период. Проанализирован особый контроль, который устанавливался по отношению к спецпереселенцам крымским татарам, исследованы контрольно-надзорные органы, которые создавались законодательством по отношению к спецпереселенцам.

The main approaches in the historical section to the legal category “legal status” are investigated. The analysis of the legal documents of the time, which established the rights, duties that existed in special settlers as a special category of persons. The legislative restrictions of Crimean Tatars' special settlers during the Soviet period are described. The special control, which was established concerning the special immigrants of the Crimean Tatars was analyzed, and the supervisory bodies, which were established by law, were investigated with regard to the special settlers of the Crimean Tatars.

Література

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 664 с.
2. Сафронов В.М. Правовое положение личности в СССР: материалы в помощь лектору. М.: Знание, 1971. 59 с.
3. Пхаладзе Б.В. Юридические формы правового положения личности в советском обществе. Тбилиси, 1969. 86 с.
4. Правовое положение советских граждан / Лепешкин А.И.; Редкол.: Калининцев Ф.И., Кравцов Б.П., Недавний А.Л. М.: Мысль, 1966. 56 с.
5. Ромашов Р.А. Некоторые проблемные аспекты понимания правосубъектности индивидуального и коллективного лица.

- Правовой статус и правосубъектность лица: теория, история, компаративистика: Материалы VIII Междунар. научно-теоретич. конф. Санкт-Петербург, 14–15 декабря 2007 г.: В 2 ч. Ч. 1. СПб., 2007. С. 3–15.*
6. Зорченко Е.А. *Теория государства и права: пособие* / Е.А. Зорченко, Н.А. Поляцук, Н.М. Юрашевич; под общ. ред. Н.М. Юрашевич. Минск: Акад. упр. при Президенте Респ. Беларусь. Минск, 2012. 308 с.
7. *Постановление СНК №35 от 8 января 1945 «О правовом положении спецпереселенцев»* / ГАРФ. Ф. Р-5446. Оп. 47а. Д. 3205. Л. 13–14
8. *Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий: в 2-х ч. / сост. Г.Ф. Весновской, В.А. Щепанова. Курск: ГУИПП Курск, 1999. 352 с.*
9. Полян П. *Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР. М.: ОГИ. Мемориал, 2001. 328 с.*
10. Лиджиева И.В. *Правовой режим спецпереселенцев в 40–50-е гг. XX в. Вестник КИГИ РАН. М., 2013. № 3. С. 34–40.*
11. *Указ Президиума Верховного Совета СССР от 28 апреля 1956 г. № 135/42 «О снятии ограничений по спецпоселению крымских татар, балкарцев, турок – граждан СССР, курдов, хемшилов и членов их семей, выселенных в период Великой Отечественной войны». Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий. Ч. I. Курск: ГУИПП. Курск, 1999. 198 с.*

О. Іляшко,
кандидат юридичних наук,
директор Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

АНЕКСОВАНІ ТЕРИТОРІЇ У СВІТІ У ХХ СТ. КРИЗЬ ПРИЗМУ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ

Протягом останніх років послаблена дієвість принципів територіальної цілісності та непорушності державних кордонів. Це пояснюється багатьма чинниками, як-от: посиленням тенденцій до дезінтеграції держав через реалізацію права народів на самовизначення; відродженням доктрин, зокрема, гуманітарної інтервенції; зовнішніх військових інтервенцій, що завдали значного удару територіальному суверенітету; процесами глобалізації, що в окремих випадках призвели до руйнування зв'язків держави і народу, внаслідок чого проявлялися тенденції до етнонаціоналізму та радикалізації націоналістичних рухів [1, с. 64].

Аналіз подій, що відбуваються в Україні протягом останніх років, дає підстави зробити висновок не тільки про недосконалість сучасних принципів міжнародного права, а й про нездатність самих держав, міжнародних організацій і наднаціональних утворень та світової спільноти загалом своєчасно й адекватно реагувати на агресивні дії її членів, зокрема притягати до відповідальності за вчинення актів агресії чи анексії, порушення інших правових норм і принципів тощо.

Багатий світовий досвід демонструє велику кількість таких прикладів в історії людства. Недаремно склалась народна мудрість, за якою «хто не знає свого минулого, той не матиме майбутнього...». А ще важливіше – робити висновки, особливо стосовно негативного досвіду, щоб не допускати відповідних помилок надалі.

Питання анексованих територій, на жаль, достатньою мірою не вивчено як

у вітчизняній науковій літературі, так і в зарубіжній. Хоча, як зазначалось вище, прикладів існує багато. Поодинокі дослідження здійснювались представниками історичної і географічної науки, юристи ж рідше звертались до порушеної проблематики. Це стосується питань війни і миру, території держав і державних кордонів, поствоєнного врегулювання конфліктів і так далі (роботи Г. Гроція, Л. Дюгі, Г. Еллінека, С. Бабуріна, М. Баймуратова, В. Березенка, М. Дамірлі, В. Єнгібаряна, О. Задорожнього, Л. Волової, Б. Клименка, А. Мостиського, С. Дністрянського, Н. Камінської, А. Порка, Н. Пронюк, Ю. Скуратова, І. Трайніна, Т. Цимбалістого та інших).

Їх аналіз засвідчує потребу продовження історичних, теоретичних, міжнародно-правових, кримінально-правових та інших досліджень у цьому напрямі.

Тому *метою цієї статті* є вивчення прикладів анексованих територій у світовій історії протягом ХХ ст., порівняння їх з окупованими територіями, визначення юридичних наслідків за таку протиправну зміну статусу державних територій.

Людству відомі різноманітні приклади анексування територій, причинами котрих стали різні обставини, проте в результаті всі вони мали схожі наслідки і тенденції розвитку. На нашу думку, з метою уникнення термінологічної невизначеності слід розмежувати такі категорії, як анексія, військова / воєнна окупація (окупація в стані війни, післявоєнна окупація) та окупація в мирний час.

Анексія (лат. *annexio* – приєднання) – насильницьке приєднання території однієї держави до території іншої. Військова окупація (від лат. *Occupatio* – захоплення) – це тимчасове захоплення збройними силами однієї держави території іншої без набуття суверенітету над нею [2]. Режим і правові норми воєнної окупації визначені спеціальними міжнародними угодами, прийнятими на IV Гаазькій конференції 1907 р., а також Женевськими конвенціями 1949 р. і протоколами до них від 1977 р. Згідно з цими міжнародними документами воєнна окупація є тимчасовим зайняттям збройними силами однієї держави території іншої держави з прийняттям на себе найважливіших функцій управління.

Режим і правові норми післявоєнної окупації встановлюються, як правило, спеціальними міжнародними угодами зацікавлених держав конкретно для цієї країни або території з метою виконання умов мирного договору – наприклад, у разі накладення контрибуції. Окупація може бути не пов'язана з війною та застосована в умовах мирного часу. Режим і правові норми неворожої (англ. *non-belligerent* – невоюючий) окупації в умовах мирного часу, як і у випадку з післявоєнною, встановлюються особливими міждержавними угодами [2-4].

До Першої світової війни анексія була поширеною практикою набуття нових територій, яка чітко узгоджувалася з політикою колоніалізму й експансіонізму великих з геополітичної точки зору держав. Тоді анексія вважалася законним способом зміни правового статусу території, яка ставала об'єктом агресії з боку сильнішої держави. На зламі XIX–XX ст. з прийняттям Гаазьких конвенцій виникли обмеження щодо *jus bello*, вплинувши на анексію. Тому набуло актуальності детальне вивчення історичного досвіду анексованих територій.

Анексія США Гавайських островів (1900). До кінця XVIII ст. від трьохсоттисячного полінезійського населен-

ня Гавайських островів через занесені з континенту хвороби залишалось лише близько 30 тис. осіб. Це призвело до масового завезення робітників-іммігрантів з країн Південно-Східної Азії та Європи. У 1893 р. група осіб американського походження за підтримки флоту США здійснила державний переворот і повалила королеву Ліліуокалані, а через рік була проголошена маріонеткова Республіка Гаваї. У 1898 р. США анексували Гаваї і в 1900 надали їм статус самокерованої території, а згодом 1959 р. Гавайські острови отримали статус 50-го штату США [5].

Анексія Австро-Угорщиною Боснії і Герцеговини (1908). Боснійський конфлікт викликаний анексією 7 жовтня 1908 р. Австро-Угорщиною Боснії і Герцеговини (на той час провінції, населеної сербами і хорватами, що знаходилась під окупацією Австро-Угорщини на підставі рішень Берлінського конгресу 1878). Захопленням цих провінцій, які залишилися до жовтня 1908 р. під номінальним суверенітетом турецького султана, правлячі кола Австро-Угорщини прагнули завдати удару по зростаючому національно-визвольному руху південнослов'янських народів монархії Габсбургів. Боснійській кризі передувала домовленість, на основі якої царський уряд Росії обіцяв не заперечувати проти анексії Австро-Угорщиною Боснії і Герцеговини в обмін на підтримку висунутого Росією плану відкриття чорноморських проток для проходу російських військових кораблів.

Туреччина після безуспішно протесту проти анексії за угодою з Австро-Угорщиною 1909 р. відмовилася від свого суверенітету над Боснією та Герцеговиною за компенсацію в 2,5 млн фунтів стерлінгів і очищення австрійськими військами Новопазарського санджака [6]. Сербія, яка розглядала Боснію і Герцеговину як частину майбутньої югославської держави, різко протестувала проти анексії, сподіваючись в першу чергу на допомогу Росії. Царський уряд, що не зумів через протидію Англії та Франції здійснити опера-

цію в Бухлау в частині, що стосується проток, висловив невдоволення односторонніми діями Австро-Угорщини. Однак Росія, ослаблена в результаті поразки в Російсько-японській війні (1904–1905), прагнула врегулювати Боснійську кризу дипломатичним шляхом. З цією метою царський уряд скликав конференцію держав, що приєднались до Берлінського трактату 1878 р. 22 березня 1909 р. Водночас німецький уряд в ультимативній формі зажадав від російського уряду негайного визнання анексії Боснії і Герцеговини, що було прийнято. 31 березня 1909 р. уряд Сербії також заявив про визнання анексії Боснії та Герцеговини і про припинення антиавстрійської агітації всередині країни. У квітні 1909 анексія була визнана Англією та Францією. Загалом Боснійська криза призвела як до загострення відносин між Австро-Угорщиною та Сербією, так і поглиблення протиріч між Антантою і Троїстим союзом, ставши одним із етапів на шляху до Першої світової війни.

Анексія Японією Кореї (1910). Договір про приєднання Кореї до Японії був підписаний 22 серпня 1910 р. представниками Корейської та Японської імперій. З цього часу Корея перейшла під управління Японії, а на підставі положень згаданого договору «Його Величність Імператор Кореї повністю і безстроково передає Його Величності Імператору Японії всі суверенні права на управління Кореєю» [7]. Договір 1910 р. фактично припинив свою дію в 1945 р. після поразки Японії у Другій світовій війні і був офіційно анульований японо-південно-корейською угодою 1965 р.

Анексія та окупація Великобританією Єгипту (1914). У зв'язку з початком Першої світової війни Великобританія 18 грудня 1914 р. оголосила Єгипет своїм протекторатом. Скинутого британцями Аббаса II Хільмі-пашу (1892–1914) змінив Хусейн Каміль (1914–1917), який прийняв титул султана. Законодавчі збори було розпущено і в країні було оголошено

військовий стан, встановлена військова цензура, а з єгиптян утворено «трудо-ві корпуси». Зросли видатки на утримання збільшених контингентів британських військ, чисельність яких до 1916 р. досягла 500 тисяч. Військова кон'юнктура дозволила єгипетській буржуазії, головним чином торгово-лихварській, і поміщикам накопичити значні капітали завдяки поставкам армії і спекуляції продуктами харчування. Відбувався потужний підйом національно-визвольного руху, і в кінці 1918 р. кампанія зі збору підписів під вимогою націоналістичної організації «Вафд» про надання незалежності Єгипту вилася в потужні антибританські повстання. У 1918–1919 рр. у Каїрі, Олександрії та Порт-Саїді були створені перші соціалістичні групи, які об'єдналися в Соціалістичну партію Єгипту (з 1922 року – Комуністична партія). Розмах національно-визвольної боротьби змусив Великобританію на початку 1922 р. скасувати протекторат і проголосити незалежність Єгипту. Султан Фуад I був проголошений королем, проте Великобританія зберегла права «на оборону Єгипту», на охорону імперських шляхів, що проходять через Єгипет, на «співуправління Суданом». В Єгипті залишалися британські окупаційні війська, радники, верховний комісар, зберігалися панівні економічні позиції британського капіталу [8].

Анексія Великобританією Кіпру, що належав Туреччині (1914). Як відомо, з 1570 р. 60-тисячна турецька армія захопила Кіпр, грецьких і вірменських християн, і фактично до 1914 р. Кіпр входив до складу Османської імперії. Тим самим зв'язки Кіпру з Європою були перервані, тоді як грецька православна церква повернула собі незалежність. З відкриттям Суецького каналу 1869 р. стратегічне значення Кіпру зросло, адже Велика Британія могла контролювати морський шлях в Індію. Згодом було підписано таємну угоду Великої Британії з Туреччиною про передачу правління острова, 1925 р. Кіпр був оголошений колонією британської корони.

Лише 1960 р. в результаті чотирирічної визвольної війни Кіпр став незалежною республікою. Проте у справі Кіпру постійно втручалися Велика Британія, Туреччина і Греція, відповідно у 1963–1964 і 1967 рр. на острові почались міжобщинні зіткнення між греками-кіпріотами і турками-кіпріотами. Проти законного уряду Кіпру в липні 1974 року грецькою військовою хунтою був організований переворот, що дало Туреччині привід для вторгнення на острів. При цьому під час конфлікту і османського завоювання загинуло, втекло або було захоплено у рабство майже все венеціанське населення острова, а також багато греків – близько 56 000 осіб, а для відшкодування втрат султан наказав поселити на Кіпрі 20 000 мусульман. Так на острові з'явилися перші турки-кіпріоти [9–10].

Анексія Бессарабії Румунією (1918). До 1918 р. Бессарабія входила до складу Російської Імперії, і приєднання не було визнано Радянським урядом. На картах, які випускав СРСР, цю територію позначали, як окуповану Румунією. Бессарабія перебувала у складі Румунії протягом 22 років з 27 березня (9 квітня) 1918 р., коли Сфатул Церій (Рада Краї) Молдавської Демократичної Республіки проголосував за приєднання, до 28 червня 1940 р., коли після нот Радянського уряду про передачу Бессарабії Радянському Союзу на її територію була введена РККА.

Анексія Італією Південного Тіролю (1919). Після Першої світової війни Південний Тіроль за Сен-Жерменським мирним договором був приєднаний до Італії. До цього він входив до складу Австрії, будучи частиною коронної землі Тіроль. В італійському Тіролі на той момент 86% місцевих жителів говорили німецькою мовою. 24 квітня 1921 року італійськими фашистами було скоєно напад на святковий парад в столиці провінції. Під час антинімецької кампанії були перейменовані на італійський лад всі населені пункти Південного Тіролю, за винятком Лани. За законом 1927 р. визнавалися лише італійські дипломи.

Союз фашистської Італії та нацистської Німеччини поставив німецькомовне населення на грань зникнення: пропонувалося або покинути батьківщину і переселитися в Третій рейх, або залишитися і піддатися італіанізації та асиміляції. Тому після 1938 р. 78 000 жителів покинули регіон [11].

Мирний договір 1947 року підтвердив кордон Італії з Австрією станом на 1919 рік. Німецькомовній меншині Південного Тіролю гарантувалося рівність прав з італомовним населенням, було створено автономний регіон Трентіно-Альто-Адідже, в якому Південний Тіроль є північною провінцією Больцано (Боцен). Після закінчення Другої світової війни створений «Комітет визволення Південного Тіролю», що характеризувався прагненням уникнути поранення або загибелі людей. 1961 р. ним проведений підрив опор ліній електропередач, який знеструмив провінцію («Вогняна ніч»), і світова громадськість дізналася про становище німецькомовної громади в Італії.

За угодами Італії та Австрії 1969 р. «регіон отримував права розширеної автономії, зростав вплив тирольців на національну політику в провінції, німецька мова отримувала відповідний статус, визнавалася німецька назва території – Південний Тіроль (Südtirol). Однак остаточно питання Південного Тіролю було врегульовано в 1992 р., коли Італія надала німецькомовним жителям регіону Трентіно-Альто-Адідже право здобувати освіту німецькою мовою, представництво в муніципальних органах влади і право звернення до Міжнародного суду ООН в Гаазі. Тоді ж австрійська влада оголосила ООН про припинення протиріч з Італією стосовно Південного Тіролю. Лише 2001 р. регіон отримав статус окремої німецькомовної провінції, розташованої на півночі Італії. Згідно Статусу регіону Трентіно-Альто-Адідже уряд гарантує збереження культурних і мовних відмінностей окремих етнічних груп, а також утворено регіональний парламент, що володіє законодавчою владою

на регіональному рівні, обирає президента, двох віце-президентів і міністрів автономії, до того ж протягом терміну повноважень обраного парламенту пост президента регіону по чергово мають займати представники німецької та італійської громади.

Окупація та анексія Туреччиною Західної Вірменії і частини Східної Вірменії (1920). Російські війська, зайнявши 1915–1916 рр. частину території Західної Вірменії (озеро Ван; міста Ван, Ерзурум, Трапезунд, Ерзінджан), після Жовтневого перевороту були змушені покинути її. Тоді вірменське населення регіону було знищено під час геноциду, а після закінчення війни мандат Вірменії перейшов до США: за Севрським мирним договором 1920 р. уряд Османської імперії, що перебував в окупованому Антантою Константинополі, визнав Вірменію як незалежну і вільну державу та відмовився від усіх прав на території, які відійшли до Вірменії. Але підписаний султанським урядом договір не був ратифікований Великими національними зборами Туреччини, і згодом кемалістська Туреччина, відмовившись від будь-яких поступок, відновила війну. За укладеними Московським та Карським договорами 1921 р. до Туреччини перейшли Карс, Ардаган, Сурмалінський повіт, а позиція турецької сторони щодо вірменського питання ще більше зміцнилася внаслідок Лозанської конференції 1923 р. [12].

Анексія Японією Маньчжурії (1931). У результаті японської інтервенції до Маньчжурії 1931–1932 рр. захоплено північно-східну територію Китаю японськими військами з подальшим відновленням маньчжурської династії Цин в новоствореній державі Маньчжоу-го [13].

Для Республіки Китай втрата Маньчжурії була тяжкою, адже на її теренах знаходилося майже 35% вугілля країни, 40–50% нафти і майже 80% залізної руди, 40% лісових ресурсів. 29 лютого 1932 в Мукдені було скликано Всеманьчжурське зібрання, на якому 1 березня оголосили про створення Маньчжурської держави. Згодом Кван-

тунська армія Японської імперії отримала право контролювати всі комунікації новоствореної держави за умови побудови нових. За угодою між Маньчжурською державою і Японською імперією офіційно Японія має особливі права і привілеї на території Маньчжурії, дозволено перебування Квантунської армії на її території та встановлено відповідальність за оборону нової країни [14].

8 серпня 1945 р. СРСР оголосив війну Японській імперії відповідно до угоди, прийнятої на Ялтинській конференції. Радянські війська вторглися на територію Маньчжурської держави з території МНР, здійснюючи операцію «Шторм». Імператор Пуї був захоплений радянськими військами та виданий комуністичному уряду Китаю, після чого його заарештували як військового злочинця разом з усіма іншими чиновниками Маньчжурії.

Анексія Італією Ефіопії (1936). Друга італо-ефіопська війна (Друга італо-абіссинська війна, Італо-ефіопська війна 1935–1941 рр.) – війна між Італійським королівством та Ефіопською імперією, підсумком якої стала анексія Ефіопії й проголошення разом з Еритреєю та Італійським Сомалі колонії Італійська Східна Африка. Ця війна демонструвала неспроможність Ліги Націй, членами якої були Італія та Ефіопія, в урегулюванні міжнародних конфліктів. 7 травня 1936 р. Італія анексувала Ефіопію, а 9 травня італійський король Віктор Еммануїл III був проголошений імператором Ефіопії. Ефіопія, Еритрея та Італійське Сомалі були об'єднані у Італійську Східну Африку.

30 червня на надзвичайній сесії Ліги Націй, присвяченій анексії Ефіопії, Хайле Селассіє виступив із закликом повернути Ефіопії незалежність, критикував міжнародне співтовариство за бездіяльність. 15 липня економічні санкції проти Італії було скасовано. Тим не менше, більшість країн світу не визнала приєднання Ефіопії до італійських володінь, як це зробила 25 липня 1936 р. Німеччина, а у 1938 році також Англія і Франція. Радянський Союз ка-

У наступних статтях ми проаналізуємо анексію Закарпаття Угорщиною (1938), Радянську анексію західноукраїнських земель (1939), анексію СРСР Тувинської Народної Республіки (1944).

Висновки. Аналізуючи зарубіжний досвід правового регулювання анексованих територій у світі у ХХ ст. крізь призму історичного досвіду, слід підкреслити відмінності анексованих територій та окупованих територій або територій, статус і режим яких змінено в інший спосіб. Спостерігається, що війни існували протягом тривалих років, починаючи з давніх часів, проте, як бачимо, досвід зарубіжних країн щодо правового регулювання анексованих територій у світі у ХХ ст. різниться. Як правило, права людини порушувалися на окупованих або анексованих територіях. Однак початок розквіту правового регулювання окупованих та анексованих територій якраз припадає на період розвитку прав людини на окупованих територіях в ХІХ та першій половині ХХ ст. та період розвитку прав людини на окупованих територіях з 90-х років ХХ ст. і до теперішнього часу. Юридичні наслідки за протиправну зміну статусу державних територій почали визначатися в міжнародних нормативних правових актах ще в ХІХ та першій половині ХХ ст.

Україна сьогодні застосовує зарубіжний досвід правового регулювання анексованих територій крізь призму історичного досвіду, адже події, що сталися в 2014 році на території Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей, вимагають від нашої держави не лише відновлення своєї територіальної цілісності, а й забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях.

Ключові слова: анексія, окупація, агресія, правовий режим, тимчасово окуповані території.

Розкрито основні приклади анексії територій зарубіжних держав

на різних континентах протягом ХХ століття. Підкреслено відмінності анексованих територій та окупованих територій або територій, статус і режим яких змінено в інший спосіб. Зроблено висновки на основі узагальнення зарубіжного відповідного досвіду для України.

Раскрыты основные примеры аннексии территорий зарубежных государств на разных континентах в течение ХХ века. Подчеркнуты различия аннексированных территорий и оккупированных территорий или территорий, статус и режим которых изменены другим способом. Сделаны выводы на основе обобщения зарубежного соответствующего опыта для Украины.

The main examples of the annexation of territories of foreign states on different continents during the twentieth century are discovered. The differences between annexed territories and occupied territories or territories, the status and mode of which have been changed in a different way, are underlined. The conclusions are drawn on the basis of generalization of foreign relevant experience for Ukraine.

Література:

1. Філяніна Л.А. Політико-правові аспекти принципів підтримання міжнародного миру та безпеки. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2014. № 1. С. 63–68.

2. Державна територія і державний кордон: навчальний посібник / Купрієнко Д.А., Дем'янюк Ю.А., Діденко О.В. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2014. 256 с.

3. Пронюк Н.В. Сучасне міжнародне право: навч. посібник. URL: http://pidruchniki.com/12920522/pravo/teritoriya_mizhnarodnomu_pravi

4. Баймуратов М.О. Международное публичное право: Учебник. К.: Истина, 2004. 552 с.

5. Заморська експансія США. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Заморська_експансія_США#Гавайські_острови File:JiriJiroutekHavelVaclav,Praha 2006.jpg.

6. Гончар В.М. Боснійська криза 1908–1909. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т./ Редкол.:Л. В. Губерський (голова) та ін. К: Знання України, 2004 Т.1. 760 с.
7. Договір о приєднанні Кореї к Японії. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Договір_о_приєднанні_Кореї_к_Японії.
8. Єгипет (протекторат). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Кіпр>.
9. Османський Кіпр. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Османський_Кіпр.
10. Больцано (провінція). URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.
11. Західна Вірменія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Західна_Вірменія
12. Шталь А.В. Малые войны 1920–1930-х годов. М.: АСТ, 2003. 544 с.
13. Маньчжурська держава. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Маньчжурська_держава.
14. Карта Ефіопської імперії початку 1930-их років. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Друга_італо-ефіопська_війна#Підсумок_війни.
15. Австрійський референдум про Аншлюс. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Австрійський_референдум_про_Аншлюс
16. Окупація Судетів. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Окупація_Судетів
17. Останні анексії у світовій історії. URL: <http://www.volynpost.com/news/30097-ostanni-aneksii-u-svitovij-istorii-foto>.
18. Польська кампанія (1939 URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Польська_кампанія_\(1939\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Польська_кампанія_(1939)).
19. Радянсько-фінська війна (1939–1940). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Радянсько-фінська_війна_\(1939–1940\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Радянсько-фінська_війна_(1939–1940))
20. Ченовет Е., Стефан М. Дж. Чому ненасильницький спротив ефективний. Стратегічна логіка громадянського конфлікту / Переклад С. Гіріка. К.: Видав. «Кліо», 2014. С.197–218.
21. Угорська окупація югославських земель.: https://uk.wikipedia.org/wiki/Угорська_окупація_югославських_земель.
22. Аннексії века: от Тибета до Кувейта.: <http://www.trust.ua/news/93063-anneksii-veka-ot-tibeta-do-kuvejta.html>.
23. Тибет – история оккупации Кумаем.: <http://ningma.org.ua/index.php/тибет-сегодня/114-4>.
24. Війна в Перській затоці: https://uk.wikipedia.org/wiki/Війна_в_Перській_затоці#Окупація_Кувейту.

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

УДК 340.137:341.36:351.86

В. Калетнік,
юрисконсульт
Громадської організації «Свідома Громадськість»

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ГІБРИДНА ВІЙНА» В КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ДОКУМЕНТАХ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Сучасний стан міжнародного миру під впливом невідомого росту інноваційних технологій, розвитку та гальмування економік різних суб'єктів міжнародного права, укріплення апаратів передачі інформаційних даних та інших новітніх засобів, підривається внаслідок виявлення нового явища – «гібридної війни». Проблема виникає в тому, як можна визначити місце гібридної війни в міжнародному праві, надто з урахуванням чинного права на війну і права війни. Усвідомлення наявності нового порогу небезпеки піднімає рівень оборони сторони, на яку звернено такі засоби.

Виділення цього нового поняття «гібридна війна» (або його пояснення) та внесення в акти законодавства України стало прерогативою не тільки наукового дослідження, а й обов'язковою ланкою роботи державного апарату в галузі захисту безпеки всіх сфер держави та підтримання безпеки. З огляду на нагальну потребу напрацювання способів і методів боротьби з цим явищем вивчення його сутності, ознак та складників набуває особливої актуальності. Для України, на жаль, шукане поняття становить життєво важливу актуальність, що зумовлює важливість його дослідження.

Важливі публікації з цієї теми були зроблені такими науковцями, як: Є.В. Магда, В.П. Горбулін, А.С. До-

рошкевич, В.А. Ліпкан, М.П. Требін, В.В. Власюк, Я.В. Карман, Н.М. Волошина, О.Ф. Приліпко, О.О. Місяць, Д.П. Музиченко, Ю.В. Пунда, В.М. Телелим, Ю.І. Радковець, відомими експертами світового рівня як М. Маклюєн, Ф. Гофман (США), а також Френк ван Каппен (Нідерланди) та інші.

Та незважаючи на значну кількість публікацій на тему гібридної війни та спроб міжнародної спільноти дати йому універсальне визначення, поняття «гібридна війна» залишається неконвенційним. Визначення цього поняття відсутнє і в актах законодавства України.

Метою статті є аналіз сучасних поглядів на поняття «гібридна війна» в контексті актуалізації норм внутрішнього національного законодавства України (в оборонній сфері) до вимог (викликів та загроз) сьогодення.

В одному із найбільш поширених на Заході тлумачень явища «гібридна війна» роз'яснюється, що цей тип протистояння являє собою «<...> комбінацію відкритих і таємних військових дій, провокацій і диверсій у сполученні із запереченням власної причетності до них, що ускладнює повноцінну відповідь на них». Авторитетний довідник "Military Balance" за 2015 р. тлумачить «гібридну війну» як «<...> використання воєнних і невоєнних інструментів в

інтегрованої кампанії, спрямованій на досягнення неочікуваності, захоплення ініціативи та отримання психологічних переваг, що використовують дипломатичні можливості; масштабні й блискавичні інформаційні, електронні і кібероперації; прикриття і приховування військових і розвідувальних дій у поєднанні з економічним тиском» [7].

За вдалим визначенням дослідника Франка ван Каппена, «<...> гібридна війна» – це змішування класичного типу війни із використанням нерегулярних військових формувань.

Держава, яка веде «гібридну війну», реалізує угоду з недержавними виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок із якими повністю заперечується. Ці виконавці можуть здійснювати такі речі, яких сама держава здійснювати не може... Усю «брудну роботу» можна перекласти на плечі недержавних формувань».

На думку польського автора Лукаша Вуйчика, головна риса нової війни в тому, що вона вестиметься не по-старому на полях битв або вулицях міст, а насамперед у головах людей. Парадоксальним чином мета такої війни – привести до ситуації, коли застосування фізичної сили стане просто зайвим, як це було в Криму. Потрібно, щоб люди самі зрадили свою державу і підтримали агресора [6].

Наразі щодо поняття «гібридна війна» можна лише зустріти невичерпний перелік складників цього явища.

Так, у Резолюції Європейського парламенту «Ситуація в Україні» вказано на такі елементи гібридної війни: інформаційна війна (зокрема, із застосуванням інструментів кібервійни), використання регулярних та нерегулярних військ, пропаганда, економічний тиск, енергетичний шантаж, дипломатична та політична дестабілізація [11].

Автори заключної доповіді Мюнхенської конференції з безпеки 2015 виділили подібний список елементів гібридної війни: використання регулярних військових сил, використання мілітарних сил спеціального реагування, ви-

користання нерегулярних озброєних формувань, підтримка місцевих заворушень, економічна війна, кібератаки, інформаційна війна і пропаганда, дипломатичний і політичний тиск [10].

Загалом, погоджуючись з наведеним переліком, зазначимо, що всі перелічені елементи можна віднести до одного із чотирьох секторів: мілітарного (військового), економічного, політичного, інформаційного (ідеологічного).

Тому гібридну війну характеризують як комплексне явище, яке загрожує безпеці суспільства у всіх сферах. Ефективних засобів боротьби з нею ще не сформовано, тому світовій спільноті слід активізувати роботу щодо розроблення нового міжнародного договору який би «осучаснив» норми міжнародного гуманітарного права відповідно до викликів та загроз сьогодення.

Кожна держава, стосовно якої здійснюються нестандартні методи ведення війни, повинна мати чітке розуміння процесів, які відбуваються, що дасть змогу розробити ефективну стратегію захисту територіальної цілісності та незалежності держави.

Принципово нова форма ведення бойових дій із застосуванням технологій гібридної війни потребує переорієнтації всього силового блоку України до ведення воєнних дій у нових умовах сучасного протистояння з агресором. Усе це вимагає адаптації чинної Воєнної доктрини України до нових реалій, оновлення й удосконалення Стратегії національної безпеки України та інших базових документів, які мають бути скориговані з урахуванням нинішньої воєнної та суспільно-політичної ситуації в країні. Корегування (внесення змін) має проводитись також і з огляду на кроки, які були здійснені щодо імплементації поняття «гібридність» в оборонному будівництві іноземних країн, які певним чином можуть слугувати прикладом для внесення цього поняття в акти законодавства України.

Так, у 2010 році Рахункова палата США (United States Government Accountability Office) за запитом Підко-

мітету з тероризму, нетрадиційних загроз і можливостей Комітету зі Збройних сил Палати представників провела дослідження щодо готовності збройних сил США діяти в умовах «гібридного ведення воєнних дій» [13] з боку противника. Було з'ясовано, що хоча термін «гібридний» використовується в деяких стратегічних документах збройних сил, поняття гібридної війни не включено до військових доктрин.

Командування всіх видів збройних сил вважало, що, оскільки концепція «гібридності» по суті дорівнює вже інкорпорованій концепції «повного спектра» ведення війни, додаткове визначення тільки обмежує можливі дії і несе загрозу неврахування важливих непередбачуваних факторів. Визнавалося, що гібридність має додаткові нюанси, але не тією мірою, щоб змінювати доктрини. На думку командування Корпусу морської піхоти, всі аспекти гібридності були вже повною мірою враховані, навіть без використання цього терміна, а командування Сил спеціальних операцій взагалі вважало, що термін «гібридність» не несе для них жодної новизни. Слід додати, що порівняно з визначенням Гоффмана дослідження Рахункової палати США додало до елементів гібридної війни кіберскладник.

Схожа ситуація склалася і в НАТО як на рівні організації у цілому, так і в окремих країнах-союзниках. Гібридність сучасних загроз і методів ведення війни враховується у стратегічних документах, але не до рівня імплементації специфічних методів, які б можна було визначити виключно як гібридні і ніякі інші. Так, британські військові замість терміна *hybrid* у визначенні нових методів ведення війни надають перевагу термінові *ambiguous*, який можна перекласти як «нечіткий», «невизначений». Але британський термін *ambiguous warfare* синонімічний американському *hybrid warfare* [12].

Уявлення про гібридні загрози вплинули на зміст Стратегічної концепції НАТО 2010 року, але без згадки термі-

на, і знайшли конкретне відображення у низці стратегічних документів, зокрема у «Загальній концепції військового внеску для протидії гібридним загрозам». Цей документ містить таке визначення: «Гібридні загрози – це такі загрози, які створюються противником, здатним до одночасного застосування звичайних і нетрадиційних засобів в адаптивний спосіб для досягнення своїх цілей» [9]. Тобто воно майже збігається із наведеними вище визначеннями Гюбера і Гоффмана. У грудні 2015 року Генсек НАТО Є. Столтенберг заявив про прийняття Альянсом нової стратегії щодо гібридної війни і підкреслив необхідність комплексного підходу до гібридних загроз, яку поєднують у собі різні види загроз [14].

Серед країн колишнього СРСР стосовно цього питання доцільно розглянути досвід Грузії, яка в 2008 році теж відчула на собі наслідки гібридної агресії, ставши жертвою російського окупаційного сценарію. Так, у травні 2017 року в Грузії був прийнятий новий концептуальний документ – Стратегічний оборонний огляд на 2017–2020 роки. Стратегічний оборонний огляд – одна зі стратегій, що розробляються на національному рівні в Грузії і займає важливе місце в довгостроковому плануванні оборонної політики країни в одному ряду з Концепцією національної безпеки, Оцінкою загроз національній безпеці та Національною воєнною стратегією. Головне місце в цьому документі займають військові загрози, які походять від РФ. Зокрема, основною загрозою безпеці Грузії названі «окуповані Росією території» і так звана «повзуча окупація». Ще однією загрозою з боку Російської Федерації Стратегічний оборонний огляд визначає гібридну війну. При цьому сам термін «гібридна війна» пояснюється як дії вороже налаштованої сторони, під час яких вона не вдається до класичної військової інтервенції, а веде з другою стороною боротьбу із використанням таємних військових операцій, дивер-

є уточнення засад формування та реалізації державної інформаційної політики, насамперед, щодо протидії руйнівному інформаційному впливу РФ в умовах розв'язаної нею гібридної війни, але поняття «гібридна війна» не розкривається [2].

З метою усунення зазначених прогалин у національному законодавстві, особливо в актах законодавства України, що стосуються оборонної сфери, потрібно здійснити перегляд та уточнення доктринальних положень щодо формування та реалізації воєнної політики України та ввести поняття «гібридна війна» до Воєнної доктрини України як основу для розроблення конкретних програм за складниками державної політики національної безпеки [1].

Так, 4 пункт першого розділу «Загальні положення» чинної Воєнної доктрини України необхідно розширити, давши визначення терміна «гібридна війна».

У такому разі доцільно доповнити перелік актуальних воєнних загроз для України, визначених у Воєнній доктрині України, загрозами з п. 1 другого розділу «Засади розвитку сектору безпеки і оборони» Концепції розвитку сектору безпеки й оборони України.

Концептуалізація поняття «гібридна війна» у політичному дискурсі та подальше закріплення його в національному законодавстві, особливо в актах законодавства України, що стосуються оборонної сфери, заповнить прогалини в системі керівних поглядів на причини виникнення, сутності і характеру сучасних воєнних конфліктів та унеможливить появу нових гібридних загроз та викликів для держави.

Подальші дослідження мають розкрити окремі елементи гібридної війни, особливості проведення операцій та механізми протидії гібридній війні, що дасть змогу розробити правильну та зрозумілу всім стратегію захисту територіальної цілісності та незалежності держави і реалізувати її на практиці.

Ключові слова: гібридна війна, елементи гібридної війни, доктринальні положення, національна безпека та оборона України.

Статтю присвячено аналізу сучасних поглядів на поняття «гібридна війна» в контексті актуалізації норм внутрішнього національного законодавства України (в оборонній сфері) до вимог сьогодення. На підставі проведеного аналізу наведено пропозиції щодо можливого вирішення окреслених правових прогалин у системі поглядів на причини виникнення, сутності і характеру сучасних воєнних конфліктів.

Обгрунтовано необхідність внесення змін у доктринальні положення щодо формування та реалізації воєнної політики, зокрема ввести поняття «гібридна війна» до Воєнної доктрини України як основу для розроблення конкретних програм за складниками державної політики національної безпеки.

Стаття посвячена аналізу сучасних поглядів на поняття «гібридна війна» в контексті актуалізації норм внутрішнього національного законодавства України (в оборонній сфері) к условиям современности. На основании проведенного анализа приведены предложения по возможному решению определенных правовых пробелов в системе взглядов на причины возникновения, сущности и характера современных военных конфликтов.

Обоснована необходимость внесения изменений в доктринальные положения по формированию и реализации военной политики, в частности, ввести понятие «гибридная война» в Военную доктрину Украины как основу для разработки конкретных программ по составляющим государственной политики национальной безопасности.

The article dedicated to modern approaches to a term “hybrid warfare” in the context of updating of domestic national legislation of Ukraine (in the defense sphere) according to the requirements of the present. Based on the analysis, possible solutions were offered to the abovementioned legislative gaps in the system of main views on the causes, essence and nature of contemporary military conflicts.

The necessity for amending the doctrinal provisions regarding the decision-making and implementation of military policy was justified, for instance, to introduce the concept of “hybrid warfare” into the Military Doctrine of Ukraine as the basis for the development of specific programs commensurate with the components of national security policy.

Література

1. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV / Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. Ст. 351.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25 лютого 2017 р. № 47/2017. / Офіційний вісник Президента України. 2017. № 5. Ст. 102.
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 04 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»: Указ Президента України від 14 березня 2016 р. № 92/2016. / Офіційний вісник Президента України. 2016. № 10. Ст. 195.
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 02 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: Указ Президента України від 24 вересня 2015 р. № 555/2015. / Офіційний вісник Президента України. 2015. № 22. Ст. 1291.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015. / Офіційний вісник Президента України. 2015. № 13. Ст. 874.
6. Лукаш Вуйчик. Украинская гибридная война. URL: <https://inosmi.ru/sngbaltia/20140515/220303215.html>
7. Пухов В. Миф о «гибридной войне». URL: http://nvo.ng.ru/realty/2015-05-29/1_war.html
8. Росія готує новий блицкриз проти Грузії? URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/08-07-Radkovets00/>
9. Bi-SC Input for a New Capstone Concept for the Military Contribution to Countering Hybrid Threats / IMSM-0533- 2010. September 29, 2010. P. 2. URL: https://www.act.nato.int/images/stories/events/2010/20100826_bi-sc_cht.pdf
10. “Collapsing Order, Reluctant Guardians?” Munich Security Report 2015 – URL: <http://www.eventanizer.com/MSR2015/MunichSecurityReport2015.pdf>
11. European Parliament resolution of 15 January 2015 on the situation in Ukraine (2014/2965(RSP)). URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/seance_pleniere/textes_adoptes/provisoire/2015/01-15/0011/P8_TA-PROV\(2015\)0011_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/seance_pleniere/textes_adoptes/provisoire/2015/01-15/0011/P8_TA-PROV(2015)0011_EN.pdf)
12. Giles, K. Russia’s ‘New’ Tools for Confronting the West Continuity and Innovation in Moscow’s Exercise of Power. Chatham House; the Royal Institute of International Affairs. London, March 2016. P. 7. URL: <http://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/publications/research/2016-03-21-russias-new-tools-giles.pdf>
13. Hybrid Warfare. United States Government Accountability Office. Washington, DC, USA, September 10, 2010. URL: <http://www.gao.gov/new.items/d101036r.pdf>
14. Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following the meeting of the North Atlantic Council in Foreign Ministers session. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_125362.htm?selectedLocale=enф

А. Бакала,

аспірант кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ВИДИ МІГРАЦІЇ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ

Міграція спостерігається протягом всієї історії людства, без неї неможлива експансія імперій. Взагалі слово «міграція» походить від латинського кореня *migro*, що значить «переходжу», «переселяюсь». Цей контекст формулювання терміна зберігається і нині в його загальному вигляді; міграція – це переміщення населення з місця постійного проживання на деякий час або назавжди.

Вперше поняття «міграція» вводить до наукового вжитку наприкінці XIX століття англійський вчений Е. Равенштейн (1834–1913) у роботі «Зако́ни міграції». Автор розглядає міграцію як безперервний процес, зумовлений взаємодією чотирьох основних груп чинників, що діють: у початковому місці проживання мігранта, на стадії його переміщення, в місці в'їзду, а також чинники особистого характеру [1].

Актуалізація проблематики міграційних процесів і значущість тих соціальних, економічних, нормативних, соціокультурних, демографічних, політичних змін, які вони привносять у життя країн і народів, вимагає поглибленого теоретичного аналізу. Міграційні процеси надзвичайно швидко перетворилися на глобальне явище, яке впливає на всі сторони життя світової спільноти, поступово формуючи її новий вигляд.

Метою статті є дослідження сучасного стану дефініції поняття «міграція», його сутності, видів, а також аналіз класифікації міграції. А також дослідження впливу глобалізації на феномен міграції.

Нині відсутня загальноприйнята дефініція поняття міжнародної міграції. Досить поширеним є визначення,

запропоноване В. Іонцевим, у межах якого міжнародна міграція описується на основі включення до неї практично всіх видів переміщень через державні кордони, зокрема туристичні поїздки й поїздки прикордонних працівників, яких ООН виключає з поняття міграції. Далі він зазначає, що «міжнародна міграція населення є територіальними (просторовими) переміщеннями людей через державні кордони, що пов'язані зі зміною місця проживання і громадянства, зумовлені різними чинниками (сімейними, національними, політичними й іншими) або з перебуванням у країні в'їзду, що має довгостроковий (понад 1 рік), сезонний і маятниковий характер, а також із циркулярними поїздками на роботу, відпочинок, лікування та ін. Основними відмінними ознаками міжнародної міграції населення порівняно з внутрішньою міграцією є: державний кордон, його перетин і відповідний державний контроль як за фактом самого пересування через кордон (і в країні виїзду, і особливо в країні в'їзду), так і за подальшим перебуванням у країні в'їзду» [2]. Таким чином, міжнародний мігрант – це особа, яка здійснює міждержавне територіальне пересування (міжнародну міграцію) з метою зміни місця проживання і роботи назавжди або на певний період, а міжнародна трудова міграція – це міграція, пов'язана з перетином державного кордону з метою продажу своєї робочої сили в країні в'їзду на певний термін.

Соціологічний словник визначає міграцію як «географічний рух індивідів або груп індивідів, тобто мобільність людей у вужчому або ширшому гео-

графічному просторі» [3] Схоже тлумачення міститься і в демографічному енциклопедичному словнику: «Міграція населення – переміщення людей (мігрантів) через кордони тих чи інших адміністративно-територіальних одиниць зі зміною місця проживання назавжди або на більш-менш тривалий час» [4]. Філософський словник соціальних термінів визначає міграцію як «соціально-економічний та демографічний процес – сукупність переміщень, що здійснюються людьми між країнами, районами, поселеннями» [5]. Економічна енциклопедія трактує міграцію як «переміщення людей, етносів, їхніх частин або окремих представників, пов'язане зі зміною постійного місця проживання або поверненням до нього» [6].

Міграція, безперечно, є складним явищем, що потребує плюралізму позицій щодо його трактування. Під міграцією населення О. Хомра розуміє «територіальні переміщення населення, пов'язані зі зміною проживання» [7]. Близьким до цього поняття є тлумачення українського дослідника Ю. Римаренка, який міграцією населення вважає «переміщення людей (мігрантів) через кордони тих або інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на тривалий час. Оскільки міграція населення складається з міграційних потоків, поняття міграції застосовують і в множині – міграції» [8].

Стосовно місця міжнародно-правового регулювання міграції в системі сучасного міжнародного права існують різні точки зору: від визнання існування міжнародного міграційного права як самостійної галузі права до визнання міжнародно-правового регулювання міграції комплексним правовим утворенням. Потрібно визнати, що хоча термін «міжнародне міграційне право» використовується досить широко, розкривається він, як правило, не через поняття галузі, а через визнання складної комбінації норм різноманітних галузей міжнародного права стосовно міграції. Втім більш коректним є відношення його до міжгалузевих комплексів, що

мають елементи міжнародно-правового захисту прав людини, права біженців, співробітництво у боротьбі зі злочинністю, регулювання економічної інтеграції. Такий самий підхід є актуальним щодо визначення місця правового регулювання міграції у внутрішньодержавному праві.

Форми міжнародної міграції можуть бути кваліфіковані за різними ознаками. За тривалістю: *безповоротна міграція* – переселення з однієї країни в іншу, найчастіше пов'язане зі зміною громадянства (еміграція, імміграція, шлюбна міграція); *постійна або довгострокова міграція* – міграція на тривалий термін, який законодавчо визначається міграційними актами в кожній країні по-різному (класифікація ООН визначає цей термін у 1 рік), має, як правило, трудовий або навчальний характер; *короткострокова міграція* – виїзд (в'їзд) в іншу країну на строк до 1 року (за класифікацією ООН) або інший термін, визначений національним законодавством з метою працевлаштування або будь-якою іншою економічною діяльністю в країні перебування, здійснюється на основі сезонної, маятникової й епізодичної міграції; *сезонна міграція* – тимчасовий виїзд (в'їзд) трудових мігрантів на сезонні (сільськогосподарські, будівельні) роботи; *маятникова міграція* – тимчасова трудова міграція, пов'язана зі щоденним або щотижневим переміщенням через державний кордон до місця роботи і поверненням до країни постійного проживання (прикордонні працівники). За рекомендацією ООН статистикою міжнародної міграції остання не враховується; *епізодична міграція* – тимчасовий виїзд в іншу країну з діловими, рекреаційними, туристичними та іншими цілями. Цей вид міграції включає поїздки на відпочинок, лікування, участь у спортивних змаганнях.

За причинами виокремлюють такі форми міграції: *вимушена міграція* – міграція, що має вимушений, раптовий характер, зумовлений загрозою для життя мігрантів у результаті стихійних

лих, військових дій або переслідувань за політичними мотивами, національними ознаками. Охоплює такі категорії мігрантів, як біженці, вимушені переселенці, особи, які шукають притулок; *добровільна міграція* – міграція, рішення про яку ухвалюється людиною вільно й добровільно, в основі її лежать економічні, психологічні та сімейні мотиви, може мати тимчасовий або постійний характер, часом здійснюється за підтримки держави (під час освоєння нових територій), а часто – на основі економічної, трудової або легальної міграції.

За напрямом переміщень людей виділяють три основні види міграції: *еміграція* – вимушена чи добровільна зміна місця проживання, виїзд за межі країни на постійне або тимчасове проживання; *імміграція* – в'їзд громадян інших держав у країну на довгострокове перебування або постійне проживання; *рееміграція* – повернення мігрантів на батьківщину, інколи – виїзд у третю країну.

За характеристикою правового статусу існує легальна і нелегальна міграція. Перша зазвичай підтверджується документально (відповідно до норм Міжнародної організації праці). Легальні мігранти перетинають міжнародні кордони на законних підставах, тобто мають візу на в'їзд на певний термін або, перебуваючи в інших країнах, подовжили термін її дії. Нелегальні мігранти, навпаки, перетинають державний кордон незаконно, тобто без офіційного дозволу, без візи на в'їзд. Наявність нелегальних мігрантів зумовлює існування комплексу економічних і особливо соціальних проблем у країні-реципієнті, які рано чи пізно потребуватимуть свого розв'язання засобами збалансованої імміграційної політики.

Нелегальна міграція має самостійний зв'язок з безпекою. По-перше, постає питання економічної безпеки, оскільки масова нелегальна міграція завжди економічно детермінована: якщо є попит на дешеву робочу силу мігрантів, значить, від буде задоволений. По-друге, нелегальна міграція є частиною зло-

чинності взагалі. Одним із аспектів злочинності, пов'язаних з міграцією, є злочинність іноземців та проти іноземців. Також є питання аспектів міграції і безпеки в сфері охорони здоров'я. Нездоровий рівень епідеміологічної захищеності населення держав походження і прийому, обмеженість доступу мігрантів, навіть законних, до сфери охорони здоров'я у державі перебування ведуть до особливої вразливості мігрантів перед низкою захворювань (туберкульоз, вірусний гепатит).

Питання нелегальної міграції становить чи не найбільший виклик для європейських країн у сфері регулювання міграційних процесів. За оцінками Єврокомісії, на території ЄС перебуває від 8 до 10 млн іноземців без урегульованого правового статусу. За даними європейської прикордонної агенції *Frontex*, під час спроби нелегального проникнення на територію ЄС у 2013 році затримано 107 тис. нелегальних мігрантів, тобто більше, ніж у попередній період (104,6 тис. затримань у 2009 році, 104 тис. – у 2010 році, 72,5 тис. – у 2012 році). Це пов'язане зі значною кількістю біженців із Сирії, які прямували до Європи у пошуках притулку, а також стабільно потужним нелегальним міграційним потоком з Близького Сходу та Північної Африки через Середземне море (здебільшого з портів Лівії та Єгипту). 353,9 тис. нелегальних мігрантів були виявлені правоохоронними органами всередині ЄС (441,2 тис. – у 2008 році). Найбільш численну групу серед затриманих нелегалів становили сирійці, тоді як чисельність традиційних лідерів нелегального перебування – марокканців, алжирців, афганців – скоротилася. 160,6 тис. виявлених на території ЄС нелегальних мігрантів повернулися на батьківщину, причому 52% – добровільно [9].

Поява складних і безперервних потоків людей, товарів та інформації, зумовлених глобалізаційними процесами, започаткувала нову еру міграції. Нині майже не залишилося країн, яких би не торкнулися міграційні процеси. За

Ключові слова: міграція, інтеграція, глобалізація, розвиток, безпека.

У статті досліджено сутність, поняття та види міграції у контексті сучасності. Проаналізовано різні точки зору стосовно дефініції поняття «міграція» в його різноманітті. Окремо була приділена увага сучасній нелегальній міграції та її впливу на міграційні процеси у Європейському Союзі.

В статті досліджена сутність, поняття і види міграції в контексті сучасності. Проаналізовані різні точки зору стосовно дефініції поняття «міграція» в його різноманітності. Особливу увагу приділено нелегальній міграції в сучасне час і її впливу на міграційні процеси в Європейському Союзі.

The article explores the essence, concepts and types of migration in the context of modernity. Different points of view concerning the definition of the concept of "migration" in its diversity are analyzed. Separate attention was paid to illegal migration at present and its impact on migration processes in the European Union.

Література

1. Николаевский В.М., Прохоренко Н.Е. Теоретико-методологические основы изучения миграции населения. *Вестник международного слов'янського університету*. 2009. Т. 12. № 1. С. 34–39.

2. Ионцев В.А. *Международная миграция населения: теория и история изучения*. М.: Диалог МГУ, 2001. 367 с.

3. Geist V. *Sociologicky slovník*. 1992. 580 p.

4. Демографический энциклопедический словарь / Под ред. Д.И. Валентей. М.: Советская энциклопедия, 1985. С. 345.

5. Філософський словник соціальних термінів. Харків: Р.И.Ф., 2005. С. 454.

6. *Економічна енциклопедія*. В 3 т. Т. 2 / Відпов. ред. С.В. Мочерний. К.: Академія, 2001. С. 385.

7. Хомра А.У. *Миграция населения: вопросы теории, методики исследования*. К.: Наукова думка, 1979. 148 с.

8. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): *Енциклопедія* / За ред. Ю. Римаренка. К.: Довіра, 1998. 912 с.

9. FRONTEX – the European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union. *EaP Panel on Migration and Asylum*. 24.11.2010. URL: <http://eapmigrationpanel.org/page18253.html> (дата звернення: 15.11.2016).

10. *Міжнародна економіка: навч. посіб.* / В.Є. Сахаров та ін. К.: Нац. акад. управл., 2008. URL: http://www.biglib.com/book/4_Mijnarodna_ekonomika.

11. Корчун М.О. *Міграційні процеси в Україні*. «Актуальні проблеми сучасної науки». Соціум. Наука. Культура. URL: <http://intkonf.org/korchun-mo-migratsiyni-protsezi-v-ukrayini>.

12. *Міжнародна міграція і розвиток*. Доповідь ГС ООН від 18 травня 2006 р. А/60/871/ П.82.

UDC 349.23

V. Slatvinska,

student of the 1-st year of the master's degree in educational and scientific program
Faculty of International Legal Relations
National University "Odessa Law Academy"

PROTECTION OF UKRAINIAN SEAFARERS' RIGHTS AT THE NATIONAL AND INTERNATIONAL LEVELS

The characteristics, occupation and profession of person, his or her location are, no doubt, absolutely not important, because the legal mechanism has no limitations, although it has its own set of means (methods and tactics) to provide the same opportunity for people to be protected, in spite of some factors, for example, distance from their place of residence. Besides, a ship is a subject to legal regulation even on the open seas, hence the seamen on it is also. Thus, a unique legal tool connects the society in a single legal field with universal signs and codes that ensure the same interpretation of legal norms despite the level of legal understanding. Therefore, the mechanism for protecting the rights of seafarers is the same in Ukraine (national legislation) and in the world (such international organizations, as IMO, ITF, SSD, etc.).

For the great majority of people, as a rule, human rights have intrinsic properties that are realized consistently and fully only, if there are certain guaranteeing factors in the system, where the state performs a key role.

In general, the protection of human rights is based on the international and state legal system. Furthermore, it is noticeable that knowledge of people of their rights and the possibilities for their protection, first and foremost plays an important role in the mechanism of people's rights protection. In addition, basically, the protection is a measure of security.

Definitely, every person obtains legal rights and obligations, and seafarers also. Moreover, their specific working and liv-

ing conditions at sea requires special protection, which they not always have.

The purpose of the article is to demonstrate the level of seafarer's rights protection in order to put empirical aspects into practice.

Some aspects of the administrative-legal regulation of maritime legal relations, material security, social protection are reflected in the works of scientists in the fields of the theory of state and law, constitutional law, labor law, maritime law, social security law, international law. In particular, S.S. Alekseyev, N.B. Bolotin, N.D. Hetmantseva, V.N. Gutsulyak, S.L. Efimov, V.V. Zhernakov, I.V. Zub, S.S. Karinsky, S.Ya. Kozak, A.C. Cocina, A.M. Kolodiya, S.O. Kuznetsova, L.I. Lazor, O.G. Murashina, A.M. Nomokonova, A.Yu. Oliinik, P.D. Orenenko, S.M. Prilipko, V.I. Prokopenko, O.S. Savich, O.V. Smirnov, N.M. Stakhovskaya, B.S. Stikynsky, Yu.O. Frytsky, G.I. Chanesheva, A.M. Shemyakin, et al.

Inter alia, the Marine Transport Workers' Trade Union of Ukraine held the informational lecture on "Protection of Ukrainian Seafarers' Rights: who is aware – is armed!" for the cadets of "National University Odessa Maritime Academy" 04/11/2016. This, anyway, assumes increased interest among marine specialists and vindicate the relevance of research.

The first thing needs to be said is that since the emergence of advanced navigation, the World Ocean always served as the main means of communication between people, the development of their trade and economic ties. In modern con-

ditions, especially the merchant marine fleet, carrying out the main a lot of international cargo transportation, is closely connected with all economic and structural changes in the world economy, with the development of individual countries and the continents, with the conjuncture of markets [1, p. 8]. On the other hand, we can observe that ad initio the sea is a source of increased danger, which also entails social danger, and sailors are a weak link in the system of state and social protection of Ukrainians, therefore, for frequent sailors, they are afraid to count on the help of the state. When a sailor falls into trouble (for instance, an arrest of a ship, pirate captivity), the state's assistance must be prompt and effective, as all hope – to the homeland. Sailors are serving in water spaces in

specific conditions of physical and mental stress associated with long-term divorce with the family, a sharp change in climatic and time zones, a special type of its implementation (watch method), emergency and emergency work, etc. [2]. It is noticeable that seafarers are recognized as a special category of worker [3], because seafarer activities are a special type of service that is carried out on a professional basis, subject to availability of appropriate education, vocational training, age, health status, certificates, diplomas and seamen's identity cards. Nevertheless, one should accept, that professional activity of seafarers is carried out in accordance with the Statute of service on sea-going vessels (Article 54 of the Code of Merchant Shipping of Ukraine) and is regulated by certain official duties, and is carried out by a clear marking and organization of watch keeping in order to ensure the safety of navigation [4].

The potential of Ukraine as a maritime state is largely determined by the presence of highly skilled specialists [5, c. 3]. Meanwhile, the attractiveness of Ukrainian sailors for foreign shipowners is determined by high professionalism, endurance, communication skills, ability to make non-standard solutions at a lower cost for their maintenance [6]. Never-

theless, this leads to their popularity as professionals. Meantime the government doesn't take measures to protect them. Indeed, since Ukraine is the leading and the largest supplier of skilled personnel in the maritime market, Ukrainian seamen doubtlessly need legal protection of their rights abroad [7, p. 14–16]. Furthermore, it should be noted that Ukraine is a party of 3 fundamental Conventions, regulating the international shipping regime, whereas the Convention on Labor in Maritime Navigation (Bill of Rights) has not been ratified by it, that's why Ukrainian seamen are deprived of the opportunity to enjoy the basic rights enshrined in Art. 4 of the Convention [8]. However, in spite of this, the mechanism of protection exists.

It is clear from these observations that seafarers' activities are primarily related to staying outside Ukrainian state. This confirms the idea that it is impossible to secure their rights without applying the provisions of international maritime law, which does Ukraine's accession to important international and legal documents and their implementation into national legislation.

In general the development of the world maritime shipping needs rational reaction of the state to protect its citizens, in particular, on the regulation of relations, that arise between Ukrainian sailors and foreign shipowners, the possibility of application to the disputed legal relations of the flag state of the ship, country of employment, the law of the country of registration of the employer – the shipowner, etc. [7, p. 8].

The peculiarities of the legal protection of seafarers as a means of domestic and international public and private law are determined by the complexity of their protection mechanisms.

In any case, it is important to mention that seafarers have the following rights: the right to life, freedom from forced labor, freedom from torture, cruel, inhuman or degrading treatment, freedom from discrimination, the right to a legal remedy and access to justice, freedom of association and the right to collective bargaining, the right to strike, the right

to an employment contract, the right to a free employment services and continuity employment, the right to identity documents and the shore life, the right to safe and healthy working conditions, the right to a fair wage, the right to acceptable working hours and holidays, the right to health and medical care, the right to social security and welfare, the right to repatriation [9, p. 53–77].

Consequently, seafarers use common, inherent to all citizens, labor, and special rights, which are fulfilled at the international and national (regional) levels. Like every human being, they entitled to fundamental human rights, whereas they additionally entitled an exclusive package of working and seafarers' rights, implemented by international organizations [10, p. 70]. So, the professional activity of sailors is regulated both by national and international norms, which are of a mandatory nature or are applied in the state in accordance with ratification. Therefore, sources of seafarers' rights are legislation of the flag state, the legislation of the port state, state of which sealers are citizens, individual and collective contracts of employment and international law.

Certainly, we are going to divide seafarer's rights into several groups – universal, labor and special.

So, universal rights are:

1. the right to life (is guaranteed by the article 3 of Universal Declaration of Human Rights (UDHR), article 6 of International Covenant on Civil and Political Rights (CCPR), article 2 (1) of American Convention on Human Rights (ACHR), article 2 of The Human Rights Act, article 27 of the Ukrainian Constitution);

2. freedom from torture, cruel, inhuman or degrading treatment are prohibited by the article 5 of UDHR, article 7 of CCPR, article 5 (2) of ACHR, article 3 European Convention on Human Rights (ECHR), article 3 of The Human Rights Act;

3. freedom from discrimination (article 14 of The Human Rights Act + ILO C110, ILO C111);

4. the right to a legal remedy and access to justice is guaranteed by the article 8 of UDHR, article 6 of ECHR, articles 8 and 25 of ACHR. For seafarers some of the most important constituent elements of their right to a fair trial are their rights to have free interpretation and translation services; to have their legal rights explained to them; to have legal representation during pre-trial proceedings as well as trial proceedings; and when cooperating in a no-blame investigation to have their communications with the investigators kept confidential;

5. freedom of association and the right to collective bargaining (article 11 of The Human Rights Act + ILO C87, ILO C98);

6. right to strike (article 22 of CCPR + ILO C87);

7. the right to health and medical care, social services and other forms of social protection (Art. 22 and 25 of the UDHR + ILO C73, ILO C16, ILO C164).

8. the right to social security and welfare (Art. 25 UDHR, Art. 12 (1) ESC + ILO C165, ILO C56)

Labor rights:

1) freedom from forced labor (article 4 of The Human Rights Act + ILO C29, ILO C105);

2) the right to an employment contract. The seafarer's right to a labor agreement is enshrined in the Seamen's Employment Agreement № 22, and the form of the contract is established by ITF-regulation at the international level, ILO C22;

3) the right to a free employment services and continuity employment (ILO C9, ILO C179, ILO C145);

4) the right to safe and healthy working conditions. The right to a safe and secure workplace that meets safety standards – in Ukrainian law it is the duty of the shipowner in accordance with l. Article 57 CMS, and at the international level, Part 1 of the paragraph 3 of the European Social Charter and Art. 23 of the Universal Declaration of Human Rights. The right to fair employment conditions is specified in part 1 of paragraph 2 of

the European Social Charter. Furthermore, ILO C147, ILO P147, ILO R155;

5) the right to reasonable working hours and holidays (Art. 7(d) CESC + ILO C47, ILO C146, STCW Convention);

6) the right to a fair wage (Art.23 UDHR + ILO R109, ILO R187, ILO C95).

Special rights:

a) the right to repatriation. Proceeding from the fact that the right to repatriation in the Ukrainian legislation is fixed only in Art. 55 and art. 42 Code of Merchant Shipping of Ukraine (CMS), and at the international level this issue is regulated by ILO Conventions № 23, 147 and 166, the provision on the repatriation of seafarers at the national level has not been fully reflected.

b) the right to identity documents and the shore life (ILO C108).

Expressively, we have got the full list of seafarer's rights. Eventually, the scope of attention of seafarers' rights varies according to the level of interpretation. Accordingly, it's important for practical understanding, how the mechanism of protection works.

It is vital to point that mechanism of protection consists of seafarer's rights, their obligations and interests, governmental rights, interests and obligations. This should play a major role for legislators, who frequently forgot about their duties.

Ukrainian seamen holding valid certificates are served by the court on domestic and foreign owners, who goes under the national and "comfortable" flags of other states [7, p. 14]. A number of key issues arise from this statement. For instance, application of special rules of international private law, norms of the flag state, operational complaint for violating seamen's rights.

The first thing that needs to be said is that Ukrainian flag is not the worst at the world marine working market. Moreover, the Ukrainian flag is attractive to foreign shipowners because of the access to the one of the largest legal markets of sailors' employment in the world and low requirements of Ukrainian legislation to

the level of staff remuneration at its high degree of professionalism.

The real problem is expressed in inactivity of state bodies. However, in accordance with international standards in Ukraine, a system of state authorities was formed that, in turn, called to solve the issues of ensuring the constitutional rights of sailors, as well as to prevent the occurrence of such negative phenomena as exposure in the pirate captivity. Furthermore, Article 3 of the Constitution of Ukraine proclaims that "person, his/her life and health, honor and dignity, inviolability and safety are recognized in Ukraine the highest social value <...> The affirmation and provision of rights and person's freedoms is the main responsibility of the state" [11].

One way of another, Ukraine should take care of the safety of Ukrainian sailors in preventive way, not post factum, when the tragedy has already happened.

It goes without saying, the contemporary level of protection of the rights of sailors at the national level is half-baked at this point. That's the way things are going.

Protection at international level is modern and effective contrary to the national level of seaman's rights protection. So, the best thing that Ukrainian legal bodies can do is start working and do their best because no pain, no gain.

The particularities of the legal protection of seamen's rights are complicated not only when seamen are on a ship under the flag of a state of nationality outside the territory of their own state (in the high seas, in inland sea waters and the territorial sea of a foreign state), which is explained by the lack of the ability to apply promptly to law enforcement and the judiciary the authorities of their own state, but above all in situations, where they are a foreign element in relation to the flag state of a ship, that is, when they are hired on a ship under the flag of a foreign state and, accordingly, subordinate to the labor law of this state.

Sailors, as well as other employees, have state and social guarantees that give them the right to free medical care,

compulsory insurance, social and household services, as well as measures to protect the state from violence and threats, for example, protection from pirate attacks exclusively for maritime service.

The legislation of Ukraine contains state and social guarantees, but there are almost no mechanisms for obtaining them, because they require global changes and improvements. Therefore, in relation to seafarers it is necessary to strengthen state guarantees and social security, while hiring them for service – by developing incentive programs and increasing the attractiveness of the maritime profession, establishing reliable medical care, compulsory state insurance and proper social and living conditions, providing information and education literature, the development of research projects on the study of long-term quarries at sea, etc., since the service on the navy could not function without the presence of the state and social protection of the rights and interests of seamen [5, p. 157]. Today it is very important to develop a seafarer's directory in which reflect the possible mechanisms of protection of their rights as most of the seamen are not aware and legally not competent, and to strengthen the state and social protection of seamen it is advisable to create centers for the protection of the rights of Ukrainian seamen, as with free and paid advice.

For instance, the Working Group on Legal Assistance to Seamen at the Legal Clinic of the National University "Odessa Law Academy" is constantly preparing expert opinions on topical issues related to the problematic aspects of work and the possibilities for effective protection of the rights and interests of seafarers. Lawyers are involved not only in the analysis of legislation and international agreements, but also in the provision of urgent assistance to each specific seaman, who has fallen into a difficult situation [12, p. 11]. Because of this, legislation is aimed at ensuring the safety of a seafarer and ensuring his immediate access to medical care on the shore and on board, creating financial guarantees

for seafarers from the consequences of illness, injury or death in connection with official activities, provision of safe and hygienic conditions on board the ship, providing seafarers with access to coastal facilities and services for the care of their health and well-being and taking measures to provide seafarers with access to social protection [13, p. 120].

Overall, the mechanism of seafarer's rights protection exists whereas it doesn't work because of the following reasons:

1) absence of governmental control over the implemented international agreements in the field of maritime law;

2) shook Ukraine's position on the world stage in the maritime labor market;

3) seafarers obtain set of rights, but they are not respected because they are violated;

4) seaman not always know their rights, don't get their individual contracts or signed their employment contract not carefully read before;

5) most Ukrainian seamen choose working under "comfortable flags", whereas the labor conditions not always correspond to minimum international standards;

6) in spite of a set of accidents with seafarers Ukrainian government does not prevent crime at sea;

7) Commissioner for Human Rights in marine sphere is well-known thanks to annual reports, while her practical performance is not so popular;

8) for today the process of legal aid rendering by legal services, governmental bodies and international organization is not properly worked out. As things stand now, thousands of Ukrainian seafarers are waiting for death sentences in foreign jails for fabricated cases.

That's why the problem of protecting the rights of seamen cannot be solved by the efforts of individual states and the effectiveness of taking measures depends on the combination of national means with international cooperation. Certainly, only close interconnection and control at all levels will help protect the rights of seafarers.

After all, the mechanism of seafarers' rights and Ukrainian seaman need the governmental control and support, modern minimal international standards.

Key words: protection of seafarers, international legal regulation, protection of labor rights of seafarers, International Labor Organization, international legal norms.

The article discusses some problematic aspects of seafarers' rights protection at national and international levels in Ukraine. The necessity of guarantee of marine specialists' rights by dint of legal instruments has been demonstrated. The package of seaman legal rights is investigated. The protection levels of seafarer's rights are illustrated. The mechanism of seafarer's rights protection has been illuminated.

У статті розглядаються деякі проблемні аспекти захисту прав моряків на національному та міжнародному рівнях в Україні. Була продемонстрована необхідність забезпечення прав морських фахівців за допомогою юридичних інструментів. Досліджено перелік юридичних прав моряків. Ілюструються рівні захисту прав моряків. Висвітлено механізм захисту прав моряків.

В статье рассматриваются некоторые проблемные аспекты защиты прав моряков на национальном и международном уровнях в Украине. Была продемонстрирована необходимость обеспечения прав морских специалистов с помощью юридических инструментов. Исследован перечень юридических прав моряков. Иллюстрируются уровни защиты прав моряков. Освещен механизм защиты прав моряков.

References

1. Бекашев Д.К. *Международно-правовое регулирование труда моряков и рыбаков*. М.: ВНИРО, 2004. 250 с.
2. Додин Е.В. *Правовой статус лиц, работающих на судах (Часть I. Удосто-*

верение личности моряка) / Е.В. Додин, С.А. Кузнецов. Библиотека журнала «Торговое мореплавание» (Серия: Правовое регулирование торгового мореплаводства). 1998. № 4 / II. 43с.

3. *Guidelines on Fair Treatment of Seafarers in the event of a Maritime Accident* [http://www.imo.org/en/KnowledgeCentre/IndexofIMOResolutions/Documents/A%20-%20Assembly/1056\(27\)-Rev-1.pdf](http://www.imo.org/en/KnowledgeCentre/IndexofIMOResolutions/Documents/A%20-%20Assembly/1056(27)-Rev-1.pdf)

4. Попов О.В. *Деякі аспекти організаційно-правових засад діяльності моряків в Україні*. Митна справа. 2006. № 4. С. 38–43.

5. Підпала І.В. *Адміністративно-правові засади проходження служби на морському торговельному транспорті: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11; наук. кер. д-р юрид. наук, проф. Є.В. Додін; Нац. ун-т кораблебудування ім. адм. Макарова*. Миколаїв, 2015. 203 с.

6. Гольбин Н. *Кто защитит права украинских моряков?* URL: <http://www.prozakon.com/node/1037>

7. Карпачова Н.І. *Стан дотримання та захисту прав моряків України: спец. доп. Уповноваж. Верховної Ради України з прав людини / К.: Омбудсман України, 2012. 207 с.*

8. *Конвенция Международной организации труда 2006 года о труде в морском судоходстве*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_519

9. *Seafarer's Rights* / Ed. By D. Fitzpatrick, M. Anderson, Oxford: Univ. press. 2005. 690 p.

10. *Seafarers' Rights in the Globalized Maritime Industry* / Desislava Nikolaeva Dimitrova, Roger Blanpain Kluwer. Law International, 2010. 150 p.

11. Конституція України, 1996 / Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, Ст. 141.

12. Ківалов С.В. *Захист прав українських моряків та відродження морської галузі – головний пріоритет розвитку України як морської держави*. Lex Portus: юрид. наук. журн. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред. ради), Б.А. Кормич (голов. ред.), І.В. Сафін (заст. голов. ред.), Т.В. Аверочкіна (наук. ред., відп. секр.) та ін.; НУ «ОЮА», ГО «МА Святий Миколай». Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. № 4. С. 7–21.

13. Савич О.С. *Деякі питання соціального захисту моряків*. Морське право: актуальні питання теорії та практики: Збірник наукових праць. О.: Іздат-Інформ ОНМА, 2010. Вип. 5. С. 116–121.

УДК 340.15:(348.1/4:608.1)

Д. Пивень,аспирант кафедры истории государства и права
Национального университета «Одесская юридическая академия»

АНАЛИЗ НРАВСТВЕННОГО ИЗМЕРЕНИЯ ПРОБЛЕМ БИОЭТИКИ В СВЕТЕ КАНОНИЧЕСКОГО ПРАВА НА ПРИМЕРЕ «ОСНОВ СОЦИАЛЬНОЙ КОНЦЕПЦИИ»

Современный период исторического бытия человечества ставит перед социумом новые вопросы, от решения которых, в конечном итоге, зависит судьба человечества. Сегодня, когда современная наука практически раскрыла тайну генома и человечество шаг за шагом проникает в сокровищницу таинственных знаний о сути человеческой природы, многие задают себе вопрос: «Что допустимо и что недопустимо для человека в области биотехнологий? Где проходит та граница, перед которой должен остановиться пылкий разум человека и его любовь к экспериментам? И почему тот или иной ответ на этот вопрос, независимо от того, является ли он положительным или отрицательным, является важным социобразующим фактором, который самым непосредственным образом повлияет на вектор развития человечества?»

Попытка найти адекватные ответы на эти вопросы, напрямую связанные с проблематикой соотношения нравственных аксиом и условий современной жизни, была предпринята в каноническом документе, который получил название «Основы социальной концепции». Соотношение и приведение к согласованности древних постановлений, зафиксированных в различных вероучительных и нравоучительных памятниках IV – VIII веков н.э. и составляющих основу канонического корпуса Православной Церкви с современными общественными и нравственными установками, стало особо важной задачей на рубеже XX и XXI веков.

Именно тогда была сформирована рабочая группа, задачей которой стала выработка официального общеобязательного документа, в котором была бы чётко, понятно и однозначно сформулирована аргументированная и богословски обоснованная позиция Православной Церкви по всему спектру нравственных и социально-значимых вопросов, вставших перед человечеством в современный период его исторического бытия. Результатом деятельности этой комиссии стал документ, озаглавленный «Основы социальной концепции Русской Православной Церкви» [1], принятый как выражение официальной позиции Православной Церкви Освящённым Архиерейским собором 2000 года. Важно отметить, что согласно Уставу именно Архиерейский собор, то есть собрание всех епископов, архиепископов и митрополитов, является высшим органом иерархического управления Православной Церкви, на который возложено «хранение чистоты православного вероучения и норм христианской нравственности, а также и решение принципиально важных богословских, канонических, богослужебных и пастырских вопросов» [2, с. 362].

Исходя из этого и анализируя текст данного документа, следует признать его самым новым из имеющихся на сегодня источником канонического права Православной Церкви в связи с тем, что он по своему существу отвечает всем критериям канонических источников.

Данный современный источник канонического права состоит из 16 разделов, в которых проводится богословское осмысление всех важных аспектов взаимодействия религиозной и социальной сфер человеческой жизни. 12 раздел документа – Проблемы биоэтики состоит из 9 подразделов. Первый из них посвящён богословскому осмыслению проблем биоэтики через призму Священного Писания; второй – проблематике аборт; третий – контрацепции и христианскому отношению к ней; четвёртый рассматривает использование современных биомедицинских методов; пятый посвящён осмыслению проблемы наследственных заболеваний, шестой – клонированию; седьмой – современной трансплантологии; восьмой анализирует проблематику смерти; девятый посвящён анализу взгляда Церкви на проблему гомосексуализма [3].

В связи со всем вышеперечисленным для решения вопросов, связанных с соотношением нравственной компоненты проблем развития технологий биоэтики в жизни всего социума, представляется необходимым изучение опыта и алгоритма решения указанных задач, которые изложены в упомянутом документе.

Для того, что ответить на эти вопросы необходимо прежде всего выяснить, что же такое биотехнологии. Конвенция ООН о биологическом разнообразии характеризует их так: «Biotechnology is the use of living systems and organisms to develop or make products, or any technological application that uses biological systems, living organisms, or derivatives thereof, to make or modify products or processes for specific use» (Биотехнология – это использование живых систем и организмов для разработки или производства продуктов или любого технологического применения, которое использует биологические системы, живые организмы или их производные для производства или модификации продуктов или процессов для конкретного использования) [4].

«Биотехнология – дисциплина, изучающая возможности использования

живых организмов, их систем или продуктов их жизнедеятельности для решения технологических задач, а также возможности создания живых организмов с необходимыми свойствами методом геной инженерии» [5].

«Биотехнология основана на генетике, молекулярной биологии, биохимии, эмбриологии и клеточной биологии, а также прикладных дисциплинах – химической и информационной технологиях и робототехнике» [5].

Украинская исследовательница Лидия Суржик в своей статье, посвящённой обзору прошедшего круглого стола по проблемам современных биотехнологий пишет: «Майбутнє за біотехнологією, що відкриває воістину фантастичні можливості в сільськогосподарському виробництві, медицині й інших сферах діяльності» [6].

По данному вопросу интерес представляет и высказывание кандидата медицинских наук Татьяны Гаевой, которая пишет: «В традиционном, классическом, понимании биотехнология – это наука о методах и технологиях производства различных ценных веществ и продуктов с использованием природных биологических объектов (микроорганизмов, растительных и животных клеток), частей клеток (клеточных мембран, рибосом, митохондрий, хлоропластов) и процессов» [7].

Необходимо отметить, что сама биотехнология – явление отнюдь не новое. Корни биотехнологии уходят в далёкое прошлое и связаны с хлебопечением, виноделием и другими способами приготовления пищи, известными человеку ещё в древности. Например, такой биотехнологический процесс, как брожение с участием микроорганизмов, был известен и широко применялся ещё в древнем Вавилоне, о чём свидетельствует описание приготовления пива, дошедшее до нас в виде записи на дощечке, обнаруженной в 1981 г. при раскопках Вавилона. Наукой биотехнология стала благодаря исследованиям и работам французского учёного, основоположника современной микро-

биологии и иммунологии Луи Пастера (1822–1895).

В XX веке происходило бурное развитие молекулярной биологии и генетики с применением достижений химии и физики. Важнейшим направлением исследований явилась разработка методов культивирования клеток растений и животных. И если ещё совсем недавно для промышленных целей выращивали только бактерии и грибы, то сейчас появилась возможность не только выращивать любые клетки для производства биомассы, но и управлять их развитием, особенно у растений. Таким образом, новые научно-технологические подходы воплотились в разработку биотехнологических методов, позволяющих манипулировать непосредственно генами, создавать новые продукты, организмы и изменять свойства уже существующих. Главная цель применения этих методов – более полное использование потенциала живых организмов в интересах хозяйственной деятельности человека.

В 70-е годы появились и активно развивались такие важнейшие области биотехнологии, как генетическая (или генная) и клеточная инженерия, положившие начало «новой» биотехнологии в отличие от «старой», основанной на традиционных микробиологических процессах. Так, обычное производство спирта в процессе брожения – это «старая» биотехнология, но использование в этом процессе дрожжей, улучшенных методами генной инженерии с целью увеличения выхода спирта, – «новая» биотехнология» [7].

Родившись в недрах хозяйственной деятельности человека, биотехнологии главным объектом своей деятельности и своих экспериментов поставили человека и его здоровье. Но для того, чтобы правильно ответить на вопрос о допустимых границах такой деятельности нужно понять: что же такое болезнь и что является причиной и корнем заболеваний с точки зрения православной молитвенно-богословской Традиции.

«Говоря о богословском осмыслении болезни, – пишет протоиерей Андрей

Николаиди, – мы должны понимать, что болезнь представляет собой не что иное, как оскудение естественных человеческих сил, разлад в его природе, некоторое изменение в его Богосозданном составе. Человек, призванный из небытия к бытию Божественной любовью, был создан совершенным, и, следовательно, в его организме не было места для болезней.

Но, переступив через Божественную волю и нарушив заповедь своего Творца, человек внёс своими греховными действиями искажение в мир, и его природа подверглась изменениям, которые можно обозначить славянским словом «тление» – т. е. распад, разлад, последствиями которых стали болезни и страдания. Таким образом, болезни и телесные немощи являются последствиями грехопадения...

Упрощённо духовную схему возникновения болезни мы можем выразить следующим образом. Человек, преступая заповеди Божии, отворачивается от Господа – Источника жизни и добровольно избирает иной путь. Уходя по пути, ведущему к умиранию, люди обязательно встречаются с предвестниками умирания – болезнями, скорбями и телесной немощью. Всякая болезнь вызвана грехом» [8].

«Основы социальной концепции» Православной Церкви так выражает отношение к проблематике поиска границ врачевания: «Попечение о человеческом здоровье – душевном и телесном – иконы является заботой Церкви. Однако поддержание физического здоровья в отрыве от здоровья духовного с православной точки зрения не является безусловной ценностью. Господь Иисус Христос, проповедуя словом и делом, врачевал людей, заботясь не только об их теле, но, наипаче, о душе, а в итоге – о целостном составе личности... Православная Церковь с неизменно высоким уважением относится к врачебной деятельности, в основе которой лежит служение любви, направленное на предотвращение и облегчение человеческих страданий. Исцеление повреждённого болезнью человеческого естества предстаёт как испол-

нение замысла Божия о человеке: «Сам же Бог мира да освятит вас во всей полноте, и ваш дух, и душа, и тело во всей целости да сохраняются без порока в пришествии Господа нашего Иисуса Христа» (1 Фес. 5. 23). <...> Взаимоотношения врача и пациента должны строиться на уважении целостности, свободного выбора и достоинства личности. Недопустима манипуляция человеком даже ради самых благих целей... Церковь напоминает, что телесное здоровье не самодостаточно, поскольку является лишь одной из сторон целокупного человеческого бытия» [9].

Внерелигиозное общество также выражает обеспокоенность морально-этическим аспектом развития биотехнологий. Ведь сами биотехнологии социальны по своему характеру, они реализуются в обществе, детерминированы общественными потребностями, интересами, осуществляют социальные субъекты. На развитие биотехнологий оказывают влияние различные социальные факторы: потребности людей, система социальных отношений. По этой причине биотехнологии имеют ярко выраженный гуманистический аспект, связанный с определением границ биотехнологической деятельности. Социальную сущность биотехнологий даёт возможность понять её аксиологическое содержание, которое проявляется в целостном осознании биотехнологии как особой социальной формы деятельности. Преобразование социальной действительности с помощью биотехнологий, вторжение в эволюцию жизни может создать угрозу существованию человека.

По этой причине в самой деятельности «появляются элементы должного, несущие ценностно-ориентированную нагрузку, которые должны если не предупредить полностью, то свести к минимуму неизбежные и серьёзные отрицательные последствия бурного биологического прогресса. Абсолютно очевидна рискованность в части социальных аспектов развития биотехнологий – безопасности, проблем биоэтики, моральной ответственности учёных в современном мире» [10].

Размышляя о проблематике нравственной оценки современных биотехнологий, кандидат философских наук Ирина Кучерова указывает на глубокое видение сути вопроса: «Возможности, открываемые современными биотехнологиями, заставляют с тревогой думать о перспективе изменения самой природы человека» [11].

Актуальными становятся вопросы о том, что есть человек, а что нельзя считать человеком, когда и как начинается жизнь, где она завершается. Все это свидетельствует о том, что проблема биотехнологий давно вышла за рамки чисто медицинских или технологических исследований.

С большой тревогой звучат слова о возможности дальнейшего развития биотехнологического процесса в область евгеники: «Как не обидно, но нужно подчеркнуть, что современные технологии клонирования радикально трансформируют не только условия существования человека, но и его сущность. Достаточно вспомнить использование информации не в медицинских целях, а как определённое средство «улучшения расы» [12].

Даже светские учёные, отрицающие религиозно-этический и богословский аспекты исследуемой проблемы, стремятся определить границы биотехнологий, ориентируясь на морально-этические представления, характерные для социума: «Новейшие биотехнологии создают огромные возможности вмешательства в жизнедеятельность живых организмов и неизбежно ставят человека перед нравственным вопросом: до какого предела допустимо вторжение в природные процессы? Любая дискуссия по биотехнологической проблематике не ограничивается научной стороной дела» [13].

Кроме чисто научной и научно-медицинской составляющей, проблема использования биотехнологий на практике выводит на первый план возможность их коммерциализации, что с необходимостью переводит проблематику вопроса не только в морально-этическую, но

и в юридическую плоскость. «Массовое внедрение в медицинскую практику и коммерциализация принципиально новых технологий в области генной инженерии и клонирования привело также к необходимости создания соответствующей правовой базы, регулирующей все юридические аспекты деятельности в этих направлениях» [11].

Человек в своей богоданной психофизической полноте, в которой одновременно присутствуют и соединяются неразрывным образом физиологический и социально-культурный аспекты его бытия, является полноценной личностью и именно цельность человеческой личности может считаться приоритетом и основополагающей точкой отсчёта этических рассуждений не только при рассмотрении проблематики использования современных биотехнологий, но и в целом при попытке нравственной оценки соотношения человека и технического прогресса, потому что вне контекста человеческой личности весь мир теряет смысл своего существования и становится абсурдом.

Именно об этом свидетельствует и светская наука, рассматривающая биотехнологии в свете развития социума, и церковное каноническое право, рассматривающее её в свете нравственных начал существования человеческого общества. Анализируя согласованность двух взглядов, мы должны признать необходимость юридической разработки законодательных основ применения и развития биотехнологий, которые должны отразить эту согласованность социально ориентированного взгляда и канонического права Православной Церкви, который нашёл своё отражение в одном из новейших источников — «Основах социальной концепции».

Ключевые слова: биотехнология, биоэтика, каноническое право, нравственные границы, Основы социальной концепции.

Статья посвящена осмыслению соотношения понятий науки и морали

на примере соотношения проблемы развития биотехнологий и общечеловеческих моральных принципов. Анализ проводится на основании религиозной составляющей моральных норм и её соотношения с быстроразвивающимися технологиями, которые в контексте общечеловеческого опыта обретают нравственное измерение. Попытка определить нравственные границы новых опытов в области биотехнологии были предприняты в современном источнике церковного права, получившем название «Основы социальной концепции Православной Церкви». В данном документе представлена попытка на основании тысячелетнего церковного опыта определить границу возможного вмешательства научной деятельности человека в природу. Такое определение основывается на сложившемся нравственном учении Церкви, ставшем основой мировосприятия современной цивилизации и осмысления антропоцентричного взгляда на Вселенную и человека. Исходя из нравственно аксиоматичных положений о ценности человеческой жизни и недопустимости насильственного изменения самой его сути, раскрывается важность формирования нравственных критериев развития и совершенствования методов развития указанной отрасли науки. Аргументируя своё отношение к действительности, авторы данного документа ссылаются не только на религиозную доктрину, но и оперируют логическими доказательствами

Очень важным представляется раскрытие в статье принципа согласованности церковного учения по данному вопросу с высказываниями ведущих специалистов в области развития биотехнологий. Они также высказываются за взвешиваемое и ответственное отношение к научным исследованиям, которые могут поставить под угрозу само восприятие человека как обладающей свободой воли личности, наделённой достоинством. Отсутствие

такого отношения к человеку делает его в глазах исследователя лишь набором органов или социообразующим материалом, что противоречит базовым общечеловеческим ценностям.

Исходя из сопоставления данных понятий и анализа высказанных специалистами мнений, в статье делается вывод о необходимости юридической разработки законодательных основ применения и развития биотехнологий, которые должны отразить эту согласованность социально ориентированного взгляда и канонического права Православной Церкви.

Стаття присвячена осмисленню співвідношення понять науки і моралі на прикладі співвідношення проблеми розвитку біотехнологій та загальнолюдських моральних принципів.

Аналіз проводиться на підставі релігійного складника моральних норм і співвідношення з технологіями, що швидко змінюються, які в контексті загальнолюдського досвіду знаходять моральний вимір. Спроба визначити моральні межі нових дослідів у галузі біотехнологій була зроблена в сучасному джерелі церковного права, що отримав назву «Основи соціальної концепції Православної Церкви».

У цьому документі представлена спроба на підставі тисячолітнього церковного досвіду визначити кордон можливого втручання наукової діяльності людини в природу. Таке визначення ґрунтується на сформованому моральному вченні Церкви, яка стала основою світосприйняття сучасної цивілізації й осмислення антропоцентричного погляду на Всесвіт і людину. Виходячи з морально аксіоматичних положень про цінність людського життя і неприпустимість насильницької зміни самої його суті, розкривається важливість формування моральних критеріїв розвитку і вдосконалення методів розвитку зазначеної галузі науки. Аргументуючи

своє ставлення до дійсності, автори цього документа посилаються не тільки на релігійну доктрину, але й оперують логічними доказами.

Дуже важливим є розкриття в статті принципу узгодженості церковного вчення з цього питання з висловлюванням провідних фахівців у галузі розвитку біотехнологій. Вони також висловлюються за вдумливе і відповідальне ставлення до наукових досліджень, які можуть поставити під загрозу саме сприйняття людини як особистості, що володіє свободою волі, наділеною гідністю. Відсутність такого ставлення до людини робить її в очах дослідника лише набором органів або соціоутворюючим матеріалом, що суперечить базовим загальнолюдським цінностям.

Виходячи із зіставлення цих понять і аналізу висловлених фахівцями думок, у статті робиться висновок про необхідність юридичного розроблення законодавчих основ застосування і розвитку біотехнологій, які мають відобразити цю узгодженість соціально орієнтованого погляду і канонічного права Православної Церкви.

The article is devoted to understanding the relationship between the concepts of science and morality on the example of the correlation of the problem of the development of biotechnologies and universal moral principles. The analysis is made on the basis of the religious component of moral norms and its correlation with rapidly developing technologies, which in the context of universal experience acquire a moral dimension. An attempt to define the moral limits of new experiences in the field of biotechnology was undertaken in the modern source of church law, which was called "The Basics of the Social Concept of the Orthodox Church." In this document an attempt is made based on millennial church experience, to determine the boundary of possible interference of man's scientif-

ic activity in nature. This definition is based on the established moral teaching of the Church, which became the basis for the worldview of modern civilization and the comprehension of anthropocentric view of the universe and man. Proceeding from the morally axiomatic provisions on the value of human life and the inadmissibility of violent change of its very essence, the importance of forming moral criteria for the development and improvement of methods for the development of this branch of science is revealed. Arguing his attitude to reality, the authors of this document refer not only to religious doctrine, but also operate with logical evidence.

It is very important to disclose in the article the principle of coherence of church teaching on this issue with the statement of leading experts in the field of biotechnology development. They also express for a thoughtful and responsible attitude to scientific research, which can endanger the very perception of man as having the freedom of the will of a person endowed with dignity. The absence of such an attitude towards a person makes it in the eyes of the researcher only a set of organs or socio-educative material, which is contrary to basic universal human values.

Proceeding from a comparison of these concepts and analysis of opinions expressed by experts, the article concludes that it is necessary to develop the legal framework for the application and development of biotechnologies that should reflect this coherence of the socially-oriented view and the canonical law of the Orthodox Church.

Литература

1. Доклад митрополита Смоленского и Калининградского Кирилла, председателя Отдела внешних церковных связей Московского Патриархата об «Основах социальной концепции Русской Православной Церкви». На горе: URL: /http://www.na-gore.ru/articles/k_doklad.htm (дата обращения 4.11.17)

2. Цыпин В, прот. Курс церковного права. Клин, 1997. 520 с.

3. Соціальна концепція. Українська Православна Церква. URL: <http://orthodox.org.ua/page/sots%D1%96alna-kontsepts%D1%96ua> (дата обращения 4.11.17)

4. Biotechnology. wikipedia: URL: <https://en.m.wikipedia.org/wiki/Biotechnology> (дата обращения: 5.10.17)

5. Биотехнология / Википедия. Свободная энциклопедия: URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Биотехнология> (дата обращения: 5.10.17)

6. Біотехнологія в сучасному світі: користь і ризики. ZN.UA: URL: https://dt.ua/SCIENCE/biotehnologiya_v_suchasnomu_sviti_korist_i_riziki.html (дата обращения: 5.10.17)

7. Гаева Т. Биотехнология – новое качество жизни в борьбе с окружающей средой. Биоросинфо. URL: <http://www.biorosinfo.ru/press/cto-takoe-biotehnologija/> (дата обращения 5.10.17)

8. Николаиди А. прот. Почему мы болеем. О духовной схеме возникновения болезней. Православная жизнь. URL: <http://pravlife.org/content/pochemu-my-boleem-o-duhovnoy-sheme-vozniknoveniya-bolezni> (дата обращения 5.10.17)

9. Основы социальной концепции. Украинская Православная Церковь. URL: <http://orthodox.org.ua/page/sots%D1%96alna-kontsepts%D1%96ua> (дата обращения 23.10.17)

10. Социально-этические проблемы биотехнологий, генной и клеточной инженерии, клонирования. URL: <http://referatwork.ru/filo-biology/section-17.html> (дата обращения 5.10.17)

11. Кучерова И.А. Современные биотехнологии: социально-этические аспекты. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата философских наук. Человек и наука. URL: <http://cheloveknauka.com/sovremennye-biotehnologii-sotsialno-eticheskie-aspekty#ixzz4MqYZcQ7J> (дата обращения 6.10.17)

12. Этические проблемы в контексте развития биотехнологий Студенческая библиотека. URL: http://studbooks.net/61089/etika_i_estetika/eticheskie_problemy_v_kontekste_razvitiya_biotehnologii (дата обращения 6.10.17)

13. Биотехнология в медицине. Выбери лучшее. URL: http://otherreferats.allbest.ru/manufacture/00215414_0.html (дата обращения 6.10.17)

Р. Тимофіїв,

аспірант кафедри соціального права юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ПРАЦІВНИКА У ПРАВОВІДНОСИНАХ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

Нині в Україні сформовано комплекс заходів, спрямованих на забезпечення соціального захисту громадян, зокрема тих, що зайняті трудовою діяльністю. Зважаючи на безперервно зростаючу кількість неофіційно працевлаштованих громадян, які виконують роботу у небезпечних умовах, без дотримання вимог щодо тривалості часу роботи та часу відпочинку, а подекуди і за оплату, що є нижчою, ніж законодавчо встановлений мінімум, держава посилила контроль у відповідній сфері. Зокрема, Кодекс законів про працю України не лише розширив вимоги щодо офіційного оформлення трудових відносин, а також і збільшив розмір відповідальності за фактичний допуск працівника до роботи без укладення трудового договору.

Однак запровадження відповідних змін істотно не змінило проблеми соціального захисту працівника у правовідносинах працевлаштування. І надалі спостерігаємо численні порушення соціальних прав працівників та неможливість їх захисту через недоведеність факту перебування особи у трудових правовідносинах. Більше того звернення у судовому порядку для доведення наявності трудових правовідносин не завжди має успішний результат, зважаючи на відсутність єдиного підходу щодо встановлення такого факту. Згідно з даними Єдиного державного реєстру судових рішень за 2017 рік в Україні судами розглянуто понад 2900 справ про встановлення факту перебування працівника у трудових правовідносинах, однак лише 5% із них вирішені на користь працівника.

Тому наявність законодавчих новацій та низки практичних проблем вимагає наукового аналізу у відповідному напрямі, який дав би змогу виробити конкретні рекомендації й пропозиції з метою їх подальшого нормативного закріплення.

Правові проблеми національної системи соціального захисту у цілому та системи соціального захисту працівників зокрема були предметом дослідження у наукових працях: В.С. Андреева, В.М. Андріїва, О.В. Басая, Я.І. Безуглої, Н.Б. Болотіної, В.Я. Бурака, В.С. Венедиктова, М.Л. Захарова, Р.І. Іванової, Р.І. Кондратьєва, О.Є. Мачульської, П.Д. Пилипенка, С.М. Синчук, І.М. Сироти, Б.І. Сташківа, Б.С. Стичинського, Е.Г. Тучкової, Н.М. Хуторян та інших.

Однак питання соціального захисту саме у правовідносинах працевлаштування не зайняло своєї ніші у системі наукових досліджень. Більше того динаміка законодавчого регулювання цих відносин зумовлює потребу у науковому аналізі відповідних юридичних положень та залишає на часі питання працевлаштування громадян як одного із видів соціального захисту працівників в Україні.

Мета цієї статті – проаналізувати порядок оформлення трудових правовідносин як один із видів соціального захисту працівників, виявити основні недоліки законодавчого регулювання та запропонувати шляхи їх вирішення.

Традиційно у системі правовідносин працевлаштування виділяють відносини: між громадянином і органом працевлаштування; між органом працевлаштування і роботодавцем з при-

ціального страхування. Так, згідно із абз. 6 Порядку інформація, що міститься у повідомленні про прийняття працівника на роботу, вноситься до реєстру страхувальників та реєстру застрахованих осіб відповідно до Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [3]. Отже, повідомлення роботодавця є підставою взяття працівника на облік суб'єктів, щодо яких роботодавці зобов'язані сплачувати соціальний внесок. Відповідний обов'язок здійснюється органом доходів і зборів шляхом внесення необхідних відомостей до реєстру страхувальників [4].

Тому організація роботодавцем загальнообов'язкового державного соціального страхування має важливе значення для працівника, оскільки саме з цього моменту у нього виникає право на отримання соціального забезпечення за рахунок коштів страхових фондів як під час існування трудових відносин (наприклад, страхова допомога у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, нещасним випадком чи професійним захворюванням), так і після їх припинення (наприклад, страхова допомога та соціальні послуги із працевлаштування на випадок безробіття). Більше того тривалість участі особи у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування визначає у майбутньому обсяг та зміст права особи на пенсійне забезпечення у солідарній системі.

Варто відзначити, що саме повідомлення фіскальної служби про трудові відносини є лише підставою виникнення ще одного обов'язку роботодавця у сфері державного соціального захисту організувати загальнообов'язкове державне соціальне страхування працівника. Узагальнивши положення національного законодавства, яке підлягає у такому разі застосуванню, резюмуємо, що соціальний захист роботодавцем у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування на момент виникнення трудових відносин виражається у сплаті єдиного внеску на за-

гальнообов'язкове державне соціальне страхування, зважаючи на таке.

Мінімальний розмір єдиного соціального внеску визначений Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» і становить 22 % від визначеної ст. 7 цього Закону бази нарахування єдиного внеску. У разі якщо база нарахування єдиного внеску не перевищує розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на місяць, за який отримано дохід, сума єдиного внеску розраховується як добуток розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на місяць, за який отримано дохід (прибуток), та ставки єдиного внеску [4].

До того ж юридично закріплено можливість часткової компенсації суми сплаченого єдиного соціального внеску або ж його сплати у нижчому розмірі, якщо на підприємстві, установі чи організації працюють пільгові категорії працівників. Відповідні пільги у сплаті внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування передбачені законодавством з метою стимулювати та заохочувати роботодавців працевлаштовувати пільгові категорії громадян. Наприклад, відповідно до ч. 13 ст. 8 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» єдиний внесок для підприємств, установ і організацій, в яких працюють інваліди, встановлюється у розмірі 8,41% визначеної п. 1 ч. 1 ст. 7 цього Закону бази нарахування єдиного внеску для працюючих інвалідів [4].

Таким чином, сплата єдиного соціального внеску роботодавцем у порядку та на умовах, передбачених законодавством, є одним із заходів соціального захисту працівників як у момент самої сплати такого внеску, так і у майбутньому, будучи підставою їх соціального забезпечення.

Варто відзначити, що нині держава посилила контроль за дотриманням трудових прав працівників під час прийняття на роботу. Так, питання відпо-

у визначені терміни. Формулювання предмета договору як, наприклад, «надання юридичних послуг», «виконання електромонтажних робіт» без укладення Додаткових угод до такого договору, де вказано конкретний обсяг та вид робіт/послуг, ціна за таку роботу/послуги, строки виконання, свідчить, як правило, про приховування за таким цивільно-правовим договором трудових правовідносин. Однак через законодавчу неврегульованість цього питання видається неможливим притягнути винних суб'єктів до відповідальності.

На нашу думку, відповідальність за фактичний допуск працівника до роботи без укладення трудового договору має наставати лише у разі відсутності будь-якого письмового підтвердження наявності між сторонами чи то трудових, чи то цивільно-правових відносин. Видається недоцільним доводити перевіряючими органами факту наявності трудових відносин, які приховують шляхом укладення цивільного договору про виконання робіт чи надання послуг. Якщо сторони погодилися врегулювати відносини між собою на підставі норм цивільного права, працівник, який добровільно відмовився від права на оплату за свою працю не нижче законодавчого мінімуму, на належні умови праці, на обмежену тривалість робочого часу, на відпочинок та інших прав, передбачених трудовим законодавством, у подальшому не оспорує цього договору та не стверджує про наявність саме трудових відносин, то немає підстав притягувати роботодавця до відповідальності на підставі вищезазначеної статті. Більше того згідно з абз. 2-3 п. 1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» використання праці осіб за цивільно-правовими договорами є підставою для сплати єдиного соціального внеску [4].

Варто звернути увагу також на факт, що чинне законодавство України визначає міру відповідальності лише за фактичний допуск працівника до роботи без оформлення трудового договору (контр-

акту). Таке формулювання, на нашу думку, дещо суперечить ч. 3 ст. 24 КЗпП України, яка встановлює обов'язок роботодавця не лише укласти трудовий договір з працівником, а й повідомити про це відповідний орган державної влади. Виходить, що відповідальності роботодавця за неповідомлення контролюючого органу про прийняття на роботу працівника чинним законодавством не передбачено. Під час розгляду судами спорів щодо законності притягнення роботодавців до відповідальності за неофіційне працевлаштування саме повідомлення про прийняття працівника на роботу без укладення трудового договору не впливає на рішення суду. Зокрема, Львівський апеляційний адміністративний суд, переглядаючи справу про визнання дій управління держпраці в Івано-Франківській області протиправними та скасування постанови про притягнення до адміністративної відповідальності роботодавця за використання праці найманих осіб без належного оформлення з ними трудових відносин, дійшов висновку про відсутність підстав для задоволення позовних вимог. Аналізуючи наведені вище норми законодавства, суд апеляційної інстанції звертає увагу на те, що правовою підставою для винесення припису, а також постанови про накладення штрафу є лише встановлення факту допуску працівника до роботи без оформлення трудового договору, належним чином зафіксованого в акті перевірки [6].

Вважаємо, що, оскільки КЗпП України визначає порядок оформлення трудових відносин у два етапи, адже до моменту повідомлення компетентного органу про прийняття працівника на роботу такого працівника не може бути допущено до фактичного виконання трудових обов'язків, то і відповідальність має бути передбачена як за відсутність між сторонами трудового договору та неповідомлення про його укладення, так і за невиконання хоча б однієї із зазначених умов.

У зв'язку з цим пропонуємо до абз. 2 ч. 2 ст. 265 КЗпП України та

ч. 3 ст. 41 КУпАП внести зміни та замінити формулювання «фактичний допуск працівника до роботи без оформлення трудового договору (контракту)» на «допущення працівника до роботи без укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу, та відсутність цивільно-правового договору між сторонами, що підтверджено належними та допустимими доказами, та/або відсутність повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України».

Крім цього, на нашу думку, розмір відповідальності за одне і те ж правопорушення має бути однаковим. Зважаючи на те, що держава взяла курс на посилення контролю за дотриманням соціальних прав працівників, зокрема шляхом збільшення відповідальності роботодавців за відповідні порушення, то положення ч. 3 ст. 41 КУпАП пропонуємо привести у відповідність з абз. 2 ч. 2 ст. 265 КЗпП України та закріпити відповідальність за порушення порядку оформлення трудових відносин у тридцятикратному розмірі мінімальної заробітної плати, встановленої законом на момент виявлення порушення, за кожного працівника, щодо якого скоєно порушення.

Із вищенаведеного вбачається, що соціальний захист працівників у правовідносинах працевлаштування здійснюється шляхом офіційного оформлення трудових відносин. З моменту укладення трудового договору та повідомлення про цей факт орган державної фіскальної служби особа не лише може претендувати на соціальний захист з боку роботодавця у момент існування відносин між ними, а також бере участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, що є однією із умов соціального захисту у майбутньому.

Законодавчий порядок притягнення роботодавця до відповідальності за фактичний допуск до роботи має бути удосконалено шляхом закріплення: 1) можливості нести відповідальність також і за неповідомлення про прийняття працівника на роботу; 2) порядку доказування факту наявності трудових відносин; 3) однакових санкцій за таке правопорушення у КЗпП України та КУпАП.

Ключові слова: соціальний захист, працевлаштування, оформлення трудових відносин, відповідальність роботодавця.

У статті проаналізовано порядок оформлення трудових відносин між працівником та роботодавцем як один із видів соціального захисту в Україні. Особливу увагу присвячено питанню відповідальності роботодавця за фактичний допуск працівника до роботи без укладення трудового договору, виділено основні недоліки законодавчого регулювання та шляхи їх усунення.

В статье проанализирован порядок оформления трудовых отношений между работником и работодателем как один из видов социальной защиты в Украине. Особое внимание уделено вопросу ответственности работодателя за фактический допуск работника к работе без заключения трудового договора, выделены основные недостатки законодательного регулирования и пути их устранения.

The procedure of registration of labor relations between the employee and the employer as one of the types of social protection in Ukraine is analyzed. Particular attention is paid to the question of employer's liability for the actual admission of an employee to work without an employment contract, highlights the main shortcomings of legislative regulation and the ways to eliminate them.

Література

1. Пилипенко П.Д. Проблеми теорії трудового права: монографія. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 1999. 214 с.

2. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. / Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. (Додаток до № 50).

3. Порядок повідомлення Державній фіскальній службі та її територіальним органам про прийняття працівника на роботу: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 413. / Офіційний вісник України. 2015. № 50. Ст. 1612.

4. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: закон України від 08 липня 2010 р. № 2462-VI. / Відомості Верховної Ради України. 2011. № 2 (№ 2-3). Ст. 11.

5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. № 8073-X. / Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. № 51. Ст. 1122.

6. Ухвала Львівського апеляційного адміністративного суду від 02 лютого 2017 року у справі № 876/8902/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64592956>.

7. Постанова Апеляційного суду Чернівецької області від 04 січня 2017 року у справі № 725/3599/16-п. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63904220>.

8. Постанова Миколаївського Окружного адміністративного суду від 06 лютого 2017 року у справі № 814/2156/16. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO12795.html.

9. Конституція України від 28 червня 1996 р. / Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

10. Ухвала Харківського апеляційного адміністративного суду від 16 березня 2017 року у справі № 818/1736/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65439881>.

11. Постанова Київського Апеляційного адміністративного суду від 22 березня 2017 року у справі № 823/2023/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65502583>.

12. Рішення Франківського районного суду міста Львова від 08 вересня 2016 року у справі № 465/7901/14-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61248625>.

13. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 10 жовтня 2012 року у справі № К/9991/89336/11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27361119>.

УДК 347.1

О. Стаценко,аспірант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАБУТТЯ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО ЗА НАБУВАЛЬНОЮ ДАВНІСТЮ

Українська держава нині вживає заходів щодо реформування та удосконалення законодавства, наближуючи його положення до положень права Євросоюзу. Що ж до цивільного законодавства, то на сьогодні набуває поширення нормативно-правове регулювання набуття права власності на нерухоме майно за набувальною давністю. У літературі розглядається поняття набуття права власності на нерухоме майно за набувальною давністю, а також і сам механізм цього набуття, однак останнє розглядається неоднозначно. Звертається увага на те, що набуття права власності на майно за набувальною давністю відноситься до первісних підстав виникнення права власності на майно у фізичних або юридичних осіб. Таким чином, право власності на нерухоме майно за набувальною давністю, хоча й не досконало, але, базуючись на певних обставинах, регулюється законодавством.

Теоретичну основу дослідження склали наукові праці таких правознавців: А. Мирошніченка, В. Гурлова, В. Шахматова, О. Куцевич, М. Федорченко, О. Федотова, О. Дзери, Є. Харитоновна, Ф. Хейфеца, Н. Шестакової, А. Бузинного, В. Кучера, І. Матвеева, О. Яворської та інших.

Метою статті є науковий аналіз, оцінка, розроблення пріоритетних напрямів цивільного права в галузі виникнення права на нерухоме майно за набувальною давністю, теоретичних та практичних проблем, що виникають у сфері цивільних правовідносин щодо

права власності, зокрема права власності на нерухоме майно.

Розгляд питань правового регулювання набуття права на нерухоме майно за законодавством України є традиційним для багатьох досліджень з цих питань. Дослідження питань набуття прав на нерухоме майно за набувальною давністю є новим та таким, що потребує уваги. Розгляд питань набуття прав на нерухоме майно за набувальною давністю дасть у подальшому можливість запропонувати декілька окремих рекомендацій щодо доцільного розвитку відповідної судової практики та пропозицій щодо бажаних змін до актів чинного законодавства України.

Нині інститут набувальної давності закріплений у Земельному та Цивільному кодексах України. Цей же інститут здавна був закріплений у цивільному законодавстві країн ЄС.

Відповідно до положень цивільного законодавства України прав на нерухоме майно за набувальною давністю може набути особа, яка протягом тривалого часу добросовісно володіла цим нерухомим майном, при цьому це володіння було безперервним і особа продовжує володіти визначеним нерухомим майном. У ЦК України, а саме у абзаці 1 ч. 1 ст. 344 визначено, що особа набуває права власності на нерухоме майно за набувальною давністю за умов, якщо вона володіла цим майном добросовісно, безперервно і продовжує володіти протягом 10 років. За ст. 119 ЗК України набувальна давність щодо права власності на земель-

ну ділянку встановлена у 15 років, а користування нею має бути відкритим, добросовісним і безперервним.

Звідси виникає припущення, що право власності на нерухоме майно за набувальною давністю може набутися особою автоматично за певних умов. Однак уже у ч. 4 ст. 344 ЦК України звертається увага на те, що особа набуває право на нерухоме майно за набувальною давністю за рішенням суду. Продовжуючи аналіз ст. 344 ЦК України, слід акцентувати увагу на положенні абзацу 3 ч. 1 ст. 344, де вказано, що право на нерухоме майно за набувальною давністю може виникнути з моменту державної реєстрації цього нерухомого майна. Разом з цим законодавство України не передбачає обов'язковості державної реєстрації нерухомого майна. У цьому разі слід мати на увазі не реєстрацію майна, а реєстрацію права на нього. Таким чином, зазначене положення дублює положення ст. 125 ЗК України та ст. 3 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», які вимагають державної реєстрації речових прав на нерухоме майно як передумову виникнення цих прав.

Звідси набуття права на нерухоме майно за набувальною давністю в особи за виконання всіх умов (добросовісність володіння, безперервність володіння) автоматично не відбувається. Для набуття права на нерухоме майно за набувальною давністю особа звертається до суду та у судовому порядку вже доводить добросовісність та безперервність володіння нерухомим майном протягом тривалого часу, тобто протягом 10 років. Після прийняття судом відповідного рішення ця особа після державної реєстрації і набуває право на володіння нерухомим майном за набувальною давністю.

Однак тут виникає питання щодо власника цього нерухомого майна, з приводу набуття права на яке за набувальною давністю звернувся до суду володілець-користувач цим нерухомим майном. Кожен власник, дізнавшись

про вирішення питання у судовому порядку щодо набуття прав на нерухоме майно за набувальною давністю іншою особою – не власником, одразу може звернутись до суду з претензією-запереченням. Таким чином, для задоволення позову судом уже не буде підстав.

Отже, для набуття прав на нерухоме майно за набувальною давністю недостатньо звернутись до суду та довести своє добросовісне і безперервне володіння нерухомим майном протягом певного часу. Особі потрібно буде доводити й те, що на вказане нерухоме майно немає претензій, що це нерухоме майно нікому не належить на праві власності, тобто є нічийним, або те, що власник відмовився від володіння цим нерухомим майном, або після закінчення дії договору (наприклад, оренди) не звертався щодо повернення нерухомого майна назад у його володіння.

Разом з вищевказаним особливою є ситуація і з набуттям права власності за набувальною давністю на земельну ділянку. Правове регулювання відповідних відносин характеризується нечіткістю та двозначністю, що видно з положень ст. 344 ЦК України (абз. 2 ч. 1), де зазначається, що набуття права власності на земельну ділянку за набувальною давністю регулюється законом. Тобто, з одного боку, відносини щодо набуття права власності на земельну ділянку за набувальною давністю вилучаються зі сфери дії положень ЦК України, а з іншого, позбавляються регулятивного значення. Однак не слід залишати поза увагою, що на законодавчому рівні відносини щодо нерухомого майна мають комплексне правове регулювання як основи стабілізації речових відносин між особами. Так, відносини щодо нерухомого майна регулюються положеннями Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» від 01 липня 2004 року [2]. Зазначений закон, окрім того, що він має спеціальне призначення, спрямований забезпечити захист прав на нерухоме майно їх виникнення та здійснення. Цей закон

визначає правові, економічні, організаційні засади створення єдиної системи державної реєстрації речових прав на земельні ділянки та інше нерухоме майно, обмежень цих прав у складі державного земельного кадастру.

Добросовісність володіння нерухомим майном буде вважатись, якщо таке володіння не є результатом протиправної поведінки. При цьому положення ст. 344 ЦК України у разі володіння особою нерухомим майном на підставі договору, укладеним з власником цього нерухомого майна, застосовуватися не буде, оскільки інститут набувальної давності сформований на фундаменті недійсності відчуження.

Своєю чергою відкритість володіння нерухомим майном передбачає відсутність будь-якого приховування особою свого статусу щодо нерухомого майна, яке йому не належить, але право на яке останній хоче набути за набувальною давністю.

Аналізуючи окремі питання застосування судами законодавства про право власності під час розгляду цивільних справ, Верховний Суд України роз'яснив, що, виходячи зі змісту ст. 344 ЦК України, обставинами, що мають значення для справи і які має довести позивач, є: можливість майна бути об'єктом набувальної давності; добросовісність володіння; відкритість володіння; давність та безперервність володіння; відсутність інших осіб, які претендують на майно; відсутність титулу (підстави) у позивача для володіння майном та набуття права власності [7]. ВСУ вказував на складність розуміння судами добросовісності у контексті цієї норми. Поряд з цим за аналізом ВСУ саме відсутність добросовісності володіння у більшості випадків є підставою для відмови у позовах про визнання права власності за набувальною давністю. А тягар доказування добросовісності володіння у таких справах покладається на позивача.

У Постанові Пленуму ВССУ «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав»

[8] від 07.02.2014 № 5 роз'яснено судам, що володіння є добросовісним, якщо особа у разі заволодіння чужим майном не знала і не могла знати про відсутність у неї підстав для набуття права власності.

Суди, визначаючи добросовісність володіння, також вважають, що, насамперед, слід встановити, що володілець не знав і не міг знати про те, що володіє чужою річчю, тобто, що обставини, у зв'язку з якими виникло володіння чужою річчю, не давали найменшого сумніву щодо правомірності набуття майна. За набувальною давністю може бути набуто право власності на нерухоме майно, яке не має власника, або власник якого невідомий, або власник відмовився від права власності на належне йому нерухоме майно та майно, що придбане добросовісним набувачем і у витребуванні якого його власнику було відмовлено.

Разом з тим набуття права на нерухоме майно, зокрема на земельну ділянку, за набувальною давністю регулюється положеннями ст. 119 ЗК України. При цьому вказаним законодавчим актом передбачено, що особа за набувальною давністю може набути право власності та користування земельною ділянкою, що підтверджується рішенням відповідних державних органів про надання нерухомого майна – земельної ділянки у право власності та користування.

Також судовою практикою встановлено, що спеціальне правило відносно безперервності володіння нерухомим майном, на яке особа набуває право власності за набувальною давністю, встановлене не лише для вирішення питання у судовому порядку щодо встановлення юридичного факту набуття права на нерухоме майно за набувальною давністю, а й на випадок правонаступництва [9]. Тобто особа вважає часом володіння нерухомим майном, право на яке набувається за набувальною давністю, увесь час свого володіння цим нерухомим майном. Слід також зазначити, що вказаний

строк володіння може вважатися набувальною давністю й для особи – спадкоємця володільця нерухомого майна, тобто перебіг строку не переривається зі смертю володільця, а продовжується на користь спадкоємця, який прийняв спадщину.

Для набуття права власності на нерухоме майно за набувальною давністю спливу набувальної давності, тобто строку володіння нерухомим майном, недостатньо, оскільки володілець має довести факт безперервного, тривалого, відкритого та добросовісного володіння нерухомим майном протягом встановленого строку набуття набувальної давності для підтвердження умов набувальної давності з метою отримання права на нерухоме майно за рішенням судового органу.

Добросовісність, будучи однією із загальних засад цивільного судочинства, вказує на чесність суб'єктів відносин щодо нерухомого майна, право на яке набувається за набувальною давністю, має на меті захист цивільних прав указаних суб'єктів та їх цивільних обов'язків. Вирішуючи спори щодо набувальної давності володіння нерухомим майном, судовий орган має враховувати добросовісність володіння, саме в момент надання позивачу нерухомого майна. Останнє фактично є початковим моментом володіння нерухомим майном, який у подальшому включається до повного строку давності володіння нерухомим майном, що визначений законодавством України. Тут позивач – незаконний володілець має бути впевнений у відсутності протягом всього володіння нерухомим майном інших претендентів на отримання права власності на це нерухоме майно, а також має бути впевнений у тому, що має достатньо підстав для отримання прав власності на нерухоме майно за набувальною давністю.

Аналізом п. 8 «Прикінцевих та перехідних положень» ЦК України, встановлено, що правила ст. 344 ЦК України щодо набувальної давності поширюються на випадки володін-

ня нерухомим майном, яке почалось за три роки до набуття чинності ЦК України, отже, питання відносно набуття права власності на нерухоме майно за набувальною давністю вирішуються судом лише після 01 січня 2011 року. До цього зазначені питання врегульовані не були.

Отже, враховуючи викладене вище, набуття прав власності на нерухоме майно за набувальною давністю регулюються положеннями ЦК України та потребують подальшого дослідження.

Ключові слова: набувальна давність, добросовісність, відкритість, безперервність, нерухоме майно, право власності, володіння.

У запропонованій статті проводиться дослідження питань правового регулювання набуття права на нерухоме майно за законодавством України, що є новим та таким, що потребує уваги. Дослідження зазначених питань дасть у подальшому можливість запропонувати декілька окремих рекомендацій щодо доцільного розвитку відповідної судової практики та пропозицій щодо бажаних змін до актів чинного законодавства України. Нині інститут набувальної давності закріплений у Земельному та Цивільному кодексах України. Цей же інститут здавна був закріплений у цивільному законодавстві країн ЄС.

В предлагаемой статье проводится исследование вопросов правового регулирования приобретения права на недвижимое имущество по законодательству Украины, что является новым и таким, что требует внимания. Исследование указанных вопросов даст в дальнейшем возможность предложить несколько отдельных рекомендаций по поводу целесообразного развития соответствующей судебной практики и предложенных относительно желаемых изменений в акты действующе-

го законодавства України. На сьогоднішній день інститут придбательної давності закріплен в Земельном и Гражданском кодексах України. Этот же институт издавна был закріплен в гражданском законодательстве стран ЕС.

The article deals with the study of legal regulation of acquisition of rights to real estate under the legislation of Ukraine, which is new and such that requires attention. The study of these issues will provide an opportunity to offer several separate recommendations on the appropriate development of the relevant judicial practice and proposals for the desired changes in the acts of the current legislation of Ukraine. Today the institution of prescription is fixed in the Land and Civil codes of Ukraine. The same institution has long been enshrined in the civil legislation of the EU.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. / Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30.
2. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV, ВР України
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року. / Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40.
4. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
5. Господарський кодекс України. Науково-практичний коментар. Харків «Одісей», 2007.
6. Земельний кодекс України / Відомості Верховної Ради, 2002, № 18.
7. Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності

при розгляді цивільних справ. Верховний Суд України: URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28print%29/1207B66D24762C1DC2257D0E004CC419>

8. Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав. Пленум Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Постанова від 7 лютого 2014 року № 5, URL: <http://document.ua/pro-sudovu-praktiku-v-spravah-pro-zahist-prava-vlasnosti-ta--doc178947.html>

9. Узагальнення судової практики розгляду цивільних справ про захист права власності та інших речових прав, проведено Вищим спеціалізованим судом з розгляду цивільних і кримінальних справ. / Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, лист від 28.01.2013 р. № 24-150/0/4-13 Головам апеляційних судів областей, міст Києва та Севастополя, Апеляційного суду Автономної Республіки Крим «Про практику застосування судами законодавства під час розгляду цивільних справ про захист права власності та інших речових прав». URL: <http://document.ua/pro-praktiku-zastosuvannja-sudami-zakonodavstva-pid-chas-roz-glyadu-civilnih-sprav-pro-zahist-prava-vlasnosti-ta-inshih-rechovih-prav>

10. Цивільне право України. Підручник: У двох томах / За заг. ред. Я.М. Шевченко, Т. 2 Особлива частина. К.: Ін Юре, 2003.

11. Федорченко М.С. Набувальна давність у земельному праві України: науково-практичний коментар. К.: ІРЦ «Реформування земельних відносин в Україні», 2007. 64 с.

12. Цивільне право України (традиції і новації): монографія. / За ред. проф. Є.О. Харитонова, Одеса: Фенікс. 2010. 700 с.

13. Цивільне та торгове право зарубіжних країн. / Шимон С.І. Навч. посіб. (Курс лекцій). К.: КНЕУ, 2004. 220 с.

14. Шимон С.І. Майнові права як об'єкти цивільних правовідносин (теоретичні та практичні аспекти): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2014. 40 с.

С. Аліна,

аспірант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПАДКУВАННЯ КРИПТОВАЛЮТ, ТОКЕНІВ ТА ІНШИХ ЦИФРОВИХ АКТИВІВ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Постановка проблеми. Завдяки інформаційним технологіям, в сучасному світі існує низка альтернатив готівці. Банківські, кредитні та інші фінансові установи намагаються якнайшвидше впроваджувати нові ІТ-продукти, надаючи переваги користуватися ними саме своїм клієнтам. Власник банківського рахунку має безліч варіантів оплати товарів та послуг, миттєвого переказу коштів чи переведення в готівку. Поряд з традиційними грошовими активами розвиваються й так звані цифрові гроші – WebMoney, QIWI, електронні гаманці від різних інтернет-сервісів тощо. Незначні відмінності від традиційних платіжних засобів обумовлювали досить швидке вирішення питань законодавчого регулювання операцій з цифровими грошима.

Дійсно, революційні зміни в розумінні «цифрових грошей» відбулися з появою криптовалют. Стрімкий розвиток технології «блокчейн» та глобальне розповсюдження криптоактивів та операцій з криптовалютою призвели до появи законодавчої прогалини в регулюванні «криптовалютних» відносин. Тоді як застосування децентралізованих технологій планується і частково реалізується на державному рівні (e-Auction 3.0, e-Vox, E-Ukraine), криптовалюти та пов'язані з ними явища знаходяться у правовому вакуумі за свідченням спеціалістів у даній сфері [1, с. 7, 85].

Стан дослідження теми. Питання спадкування криптовалют активно піднімаються в ІТ-спільноті, однак загалом залишаються поза увагою вітчизняних дослідників в сфері спадкового права. Підвищений інтерес до сучасних

інформаційних технологій формує запит суспільства на ефективне правове регулювання згаданих відносин, якому повинна передувати значна за обсягом робота науковців з вироблення обґрунтованого підходу до визначення правової природи криптовалют та інших цифрових активів. Проблематика правового регулювання криптовалют в Україні була предметом поодиноких досліджень таких вітчизняних науковців, як: Н. Голубева, с. Наконечний, К. Некіт, Т. Желюк, О. Лов'як, О. Радутний. Проте спадкування криптовалютних та інших цифрових активів не було предметом окремого дослідження у вітчизняному науковому середовищі. Саме тому, метою цього дослідження є визначення проблем та перспектив правового регулювання спадкування цифрових активів в Україні.

Виклад основного матеріалу необхідно розпочати з аналізу наявних підходів до визначення правової природи криптовалют. Слід зазначити, що в доктрині немає єдності думок щодо правової природи криптовалют та її місця в системі об'єктів цивільних прав. Більшість дослідників солідарні в думці, що криптовалюта не є грошима в класичному розумінні, адже вона не має ознак грошей: не визнається і не емітується державою, не є обов'язковим платіжним засобом. Різні дослідники відносять криптовалюти до електронних грошей, бездокументарних цінних паперів, інформації, квазіречей або іншого майна.

Так, Н. Голубева вважає, що як об'єкт цивільних прав, криптовалюта важко піддається впровадженню у вже

глобальної криптовалютної мережі, що працює безперервно та автоматично;

– майнінговий спосіб отримання на електронних платформах за допомогою спеціальної програми кодування (хешування), що унеможлиблює підробку криптовалюти;

– блокчейновий, публічний характер трансакцій та їх незворотний характер через криптографічне існування; захист електронними підписами користувачів – учасників мережі, які видобувають криптовалюту або проводять з нею будь-які операції;

– анонімне володіння та використання (система дозволяє відстежити шлях суми від одного гаманця до іншого, але майже не дозволяє встановити особистість користувачів);

– кон'юнктурний характер визначення ринкової вартості валюти [12, с. 54–55].

Р. Туркін виділяє три властивості криптовалют, що повинні зумовлювати правовий режим їх спадкування: відсутність матеріального вираження; децентралізований характер емісії; часткова анонімність [2, с. 46]. Загалом, погоджуючись з твердженням, вважаємо за необхідне додати до даного переліку такі: безособовість володіння (втрата доступу передбачає безповоротну втрату активу) та вільне розпорядження (активи доступні кожному, хто має ключ); відсутність провайдера – суб'єкта, що здійснює зберігання та має інформацію щодо активу (окрім активів, що зберігаються на біржах); відсутність можливості зовнішнього управління (поділити між спадкоємцями, виконати заповідальне розпорядження коштом цих активів).

А втім, на сьогодні наявні одразу декілька способів на практиці передати у спадок криптовалютні кошти. Аналіз нещодавніх публікацій дозволяє класифікувати всі запропоновані способи таким чином:

– традиційні (з використанням механізмів, закріплених в чинному законодавстві);

– технологічні;
– змішані.

Серед традиційних способів спадкування криптовалют зазвичай пропонують використання класичного заповіту з зазначенням даних криптовалютного гаманця та ключу доступу до нього. Цей спосіб, проте, нівелює анонімність володіння таким гаманцем та існує небезпека втрати коштів через інформаційність інших осіб. Для забезпечення недоторканості коштів пропонується в тексті заповіту вказувати тільки публічний ключ, а приватний ключ зберігати окремо. Недоліки цього способу очевидні – через різні обставини існує небезпека остаточної втрати ключів доступу до гаманця.

Серед технологічних способів передачі криптовалютних активів спадкоємцям виділяються: системи відстроченого платежу, що вбудовані в самі програми-клієнти крипто-гаманців; використання спеціально створених інтернет-ресурсів по спадкуванню цифрових активів; системи відстроченого доступу до гаманця.

До змішаних способів можна віднести спадкування крипто-гаманців у паперовій та апаратній формах. Ключі доступу можуть являти собою цілком традиційні речі, а вказівка на їх розташування може міститися в тексті заповіту.

Тісно пов'язаними (проте не тотожними) з криптовалютними активами – є токени, що по суті замінюють цінні папери в цифровому світі. Спадкування токенив також має свої особливості. Вже зараз ведуться дебати щодо можливості прирівняти токени, отримані в ході ICO, до цінних паперів компанії, придбаних на біржі [13]. На відміну від криптовалютних активів, у разі токенів існує суб'єкт, з якого можна стягнути кошти на користь спадкоємців, проте наразі така процедура ніяк не врегульована законодавством, а суди, зазвичай, відмовляють у захисті цифрових активів [10].

Висновки. Резюмуючи вищезазначене, доходимо висновку, що більшість

переваг криптовалют для їх володільця є перепонами для можливості їх спадкування згідно процедур, передбачених чинним законодавством. Норми цивільного законодавства, що врегулюють можливість спадкування цифрових активів повинні розроблятися у тісній співпраці з представниками криптовалютної спільноти, а втім, і сьогодні наявні практичні механізми спадкування цифрових активів.

Ключові слова: спадкування цифрових активів, криптовалюта, токен, біткоїн, блокчейн, об'єкти цивільних прав

Стаття присвячена питанням спадкування криптовалют, токенів та інших цифрових активів. Визначені основні підходи до формулювання правової природи криптовалют, з'ясоване дійсне і можливе місце криптовалютних активів в системі об'єктів цивільних прав. Виділені ознаки та характерні властивості криптовалют як об'єктів цивільних прав, встановлено закономірності щодо особливостей їх спадкування. Проаналізовано та класифіковано наявні практичні способи спадкування криптовалютних активів. З'ясовано особливості спадкування токенів, що були реалізовані на ІСО. Визначено перспективи правового регулювання спадкових відносин щодо цифрових активів.

Стаття посвящена вопросам наследования криптовалют, токенов и других цифровых активов. Определены основные подходы к формулировке правовой природы криптовалюты, выяснены действительное и возможное место криптовалютных активов в системе объектов гражданских прав. Выделены признаки и характерные свойства криптовалют как объектов гражданских прав, установлены закономерности относительно особенностей их наследования. Проанализирова-

ны и классифицированы имеющиеся практические способы наследования криптовалютных активов. Выяснены особенности наследования токенов, которые были реализованы на ИСО. Определены перспективы правового регулирования наследственных отношений с участием цифровых активов.

The article is devoted to the inheritance of crypto-currencies, tokens and other digital assets. The main approaches to the formulation of the legal nature of the crypto currency are determined. The actual and possible place of the crypto-currency assets in the system of civil rights objects is clarified. Characteristics of crypto-currencies as objects of civil rights are signed. The regularities of correlation of features of crypto-currencies and peculiarities of their inheritance were explained. The available practical methods of inheritance of crypto-currency assets have been analyzed and classified. The peculiarities of the inheritance of tokens, which were implemented in ISO, are revealed. Prospects for the legal regulation of hereditary relations involving digital assets have been determined.

It was determined that most of the advantages of crypto-currencies for their owner are barriers to the possibility of their inheritance in accordance with the procedures provided by the current legislation. The norms of civil law governing the possibility of inheriting digital assets should be developed in close cooperation with representatives of the crypto-currency community.

Література

1. Bitcoin Regulation: Global Impact, National Lawmaking / Axon Partners Report. URL: http://axon.partners/wp-content/uploads/2017/10/bitcoin_regulation_en.pdf.

2. Туркин Р.Э. Наследование криптовалют в свете их особых свойств. Юридическая неделя на Урале: материалы IX Международного форума (02-07 октября 2017 года) / сост. Л.Н. Берг. Екатеринбург

бург: Издательский дом Уральского государственного юридического университета, 2017. С. 46–49.

3. Голубева Н.Ю. Криптовалюты: правовая природа и регулирование. URL: <http://sud.ua/ru/news/blog/110210-kriptovalyuty-pravovaya-priroda-i-regulirovaniye>.

4. Некит К.Г. Правовой статус криптовалют в Украине та у світі. Юридичний науковий електронний науковий журнал. 2018. № 1. С. 40–42. URL: http://lsej.org.ua/1_2018/12.pdf.

5. Некит К. Правова природа криптовалют в Україні: розміркування над законопроектом. URL: <http://blog.liga.net/user/%D0%B5nekit/article/29829>

6. Біткоїн не виведено з цивільного обороту, перешкоди для внесення його до статутного капіталу компанії відсутні. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/371646/bitkoin-ne-vyvedeno-z-tsyvyl'nogo-oborotu-pereshkody-dlya-vnesennya-jogo-do-statutnogo-kapitalu-kompaniyi-vidsutni-yuryst>.

7. В Україні встановили перші криптовалюти. URL: <https://economics.unian.ua/other/2115606-v-ukrajini-vstanovili-pershi-kriptomati.html>.

8. Загадки криптовалют: навіщо українські чиновники декларують біткоїни. URL: <https://ukr.segodnya.ua/economics/kriptovalyuta/zagadki-kriptovalyut>

zachem-ukrainskie-chinovniki-deklariruyut-bitkoiny-1115821.html.

9. Наконечний с. Криптовалюти в Україні: проблеми та перспективи правового регулювання. Юридична газета online. URL: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/kriptovalyuti-v-ukrayini-.html>.

10. Ухвала Апеляційного суду міста Києва від 12.10.2016 по справі № 753/599/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62052778>.

11. Лист Національного банку «Щодо віднесення операцій з віртуальною валютою/криптовалютою «Bitcoin» до операцій з торгівлі іноземною валютою, а також наявності підстав для зарахування на поточний рахунок в іноземній валюті фізичної особи іноземної валюти, отриманої від продажу Bitcoin» №29-208/72889 08.12.2014 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v2889500-14>.

12. Желюк Т. Використання криптовалют на ринку платежів: нові можливості для національних економік. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2016. Вип. 3. С. 50–60.

13. Кошельник Д. Как биткоин-индустрия столкнулась с проблемой наследования. URL: <https://bitside.org/bitcoin-problema-nasledovaniya/>.

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА

УДК 34.03

Гасымзаде Рамиз Айдын оглу,

кандидат юридических наук,

докторант

Национальной Академии Авиации Азербайджана

**НАЛОГ НА ПРИБЫЛЬ:
СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВ
СТРАН СОДРУЖЕСТВА НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ**

Налог на прибыль юридических лиц как составная часть налоговой системы выполняет определенные функции в экономике. По мнению Р.В. Царгуша, налог на прибыль выполняют две основные функции: фискальную и регулируемую, которые взаимосвязаны и взаимозависимы [4, с. 3].

Во времена Советского Союза в Азербайджане на протяжении всего периода существования налогообложения прибыли приоритетом государства было скорее наполнение бюджета, чем стимулирование организаций. И.С. Букина правильно указывает, что в результате налог на прибыль, выполняя, в первую очередь, фискальную функцию налоговой системы, служил существенным источником доходов бюджета наряду с косвенными налогами. Такие механизмы налогового регулирования в рамках налогообложения прибыли, как политика амортизационных отчислений, инвестиционные налоговые льготы, вычеты и т.п. при их формальном существовании демонстрировали низкую эффективность. Необходимость перехода к устойчивому экономическому росту потребовала совершенствования всех элементов государственного регулирования экономики и, в частности, существенной модернизации системы налогообложения прибыли [2, с. 3].

Совершенствование налоговой системы и повышение эффективности правового регулирования налоговых отношений непосредственно влияют на один из основных источников доходов бюджетной системы – налог на прибыль [3, с. 3].

В Азербайджанской Республике система налогообложения прибыли, начало формирования которой было положено в 1991 г., на протяжении всего периода ее существования неоднократно подвергалась изменениям. Одним из направлений налоговой реформы, продолжающейся в Азербайджанской Республике в течение нескольких последних лет, стало реформирование налога на прибыль юридических лиц. При формировании налоговой политики государства обеспечивается сочетание интересов налогоплательщиков и государства. Позитивные налоговые реформы в сфере налогообложения прибыли способны создать условия для экономического роста. Налог на прибыль юридических лиц обладает достаточно высокой фискальной направленностью. Поэтому огромное значение уделяется вопросам налогообложения прибыли.

Налог на прибыль юридических лиц имеет достаточно долгую историю развития. В разные времена и в разных странах этот налог приобретал те или иные черты, обусловленные специфи-

ческими экономическими условиями его применения. Проведенные исследования о сущности прибыли как объекта налогообложения были необходимы для осуществления комплексного анализа эволюции налога на прибыль.

Изучив теоретические основы происхождения прибыли и ее налогообложения, можно понять экономическую природу самой прибыли. Сформировавшиеся в XX веке теории налогообложения прибыли легли в основу современного налогообложения прибыли и доходов во всех развитых странах мира. В формировании теории налогообложения прибыли и доходов компаний и предпринимателей важное значение имеет выбор объекта налогообложения. Прибыль является оптимальным объектом налогообложения результатов деятельности хозяйствующего субъекта. Кроме того, обоснованность выбора прибыли в качестве объекта налогообложения предприятия подтверждается многолетней практикой различных стран.

Налоговые реформы и налоговые теории, возникавшие в процессе становления современной системы функционирования налога на прибыль, помимо вопросов выбора объекта налогообложения часто содержали в себе рекомендации, касающиеся ставок и льгот по данному налогу [1, с. 8].

В Азербайджанской Республике налог на прибыль юридических лиц регулируется статьями 103-152 Налогового кодекса Азербайджанской Республики, который был принят 11 июля 2000 года и вступил в силу с 1 января 2001-го. На основании статьи 103.1 указанного Кодекса предприятия-резиденты и нерезиденты в Азербайджанской Республике являются плательщиками налога на прибыль.

В статье 104 вышеуказанного Кодекса говорится: «Объектом налогообложения предприятия-резидента является его прибыль. Прибыль определяется как разница между всеми доходами (кроме доходов, освобожденных от налогообложения) и указанными в гла-

ве X настоящего Кодекса расходами, вычитаемыми из дохода.

Предприятие-нерезидент, осуществляющее деятельность в Азербайджанской Республике через свое постоянное представительство, уплачивает налог с прибыли, полученной в связи с такой деятельностью, т.е. с суммы, оставшейся после вычета из валового дохода, полученного из азербайджанского источника в связи с деятельностью через постоянное представительство, расходов, понесенных на получение этого дохода в соответствии с настоящим Кодексом.

Валовой доход нерезидента, не связанный с его постоянным представительством, в случаях, предусмотренных статьей 125 настоящего Кодекса, облагается налогом у источника выплаты без вычета расходов.

Из валового дохода такого вида, полученного из азербайджанского источника за календарный год предприятием-нерезидентом, извлекающим доход от предоставления имущества, не связанного с постоянным представительством в Азербайджанской Республике, взимается налог после вычета расходов, указанных в настоящем Кодексе и относящихся к такому доходу за этот период.

Прирост, возникающий в результате переоценки основных средств (средства) (положительная разница, возникающая в результате переоценки), не является объектом налогообложения налога на прибыль.

Прибыль предприятий облагается налогом по ставке 20 процентов. Из дохода вычитаются все расходы, связанные с извлечением дохода, кроме расходов, не подлежащих вычету из дохода в соответствии с 10 главой Налогового кодекса АР, а также обязательные платежи, предусмотренные законом.

Хочется отметить, что согласно статье 284 Налогового кодекса Российской Федерации от 5 августа 2000 года прибыль предприятий тоже облагается налогом по ставке 20 процентов [6].

В соответствии со статьей 136.1 Налогового кодекса Украины от 2 декабря 2010 года базовая (основная) ставка налога на прибыль составляет 18 процентов [7].

На основании первого и второго пунктов статьи 147 Кодекса Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс) от 10 декабря 2008 года ставка корпоративного подоходного налога (в налоговом законодательстве Республики Казахстан вместо термина «налог на прибыль юридических лиц» используется термин «корпоративный подоходный налог»). Юридические лица-резиденты Республики Казахстан, а также юридические лица-нерезиденты Республики Казахстан, осуществляющие деятельность в Республике Казахстан через постоянное учреждение или получающие доходы из источников в Республике Казахстан, являются плательщиками корпоративного подоходного налога) составляет 20 процентов, а для юридических лиц – производителей сельскохозяйственной продукции, продукции пчеловодства, продукции аквакультуры (рыбоводства) 10 процентов [8].

В соответствии со статьей 126 Налогового кодекса Республики Узбекистан от 25 декабря 2007 года, которая называется «Налогоплательщики», плательщиками налога на прибыль являются юридические лица: резиденты Республики Узбекистан; нерезиденты Республики Узбекистан, осуществляющие деятельность в Республике Узбекистан через постоянное учреждение или получающие доходы, источник образования которых находится на территории Республики Узбекистан.

В статье 160 вышеуказанного Кодекса говорится: «Доходы нерезидентов Республики Узбекистан, не связанные с постоянным учреждением и облагаемые с источника выплаты дохода, подлежат налогообложению по следующим ставкам:

1) дивиденды и проценты – 10 процентов;

2) страховые премии по договорам страхования, соцстрахования и перестрахования – 10 процентов;

3) телекоммуникации для международной связи, международные перевозки (доходы от фрахта) – 6 процентов;

4) доходы, определенные статьей 155 настоящего Кодекса, за исключением доходов, указанных в пунктах 1–3 настоящей части, – 20 процентов» [9].

В статье 142 Налогового кодекса Республики Беларусь от 29 декабря 2009 года отмечается: «Ставка налога на прибыль устанавливается в размере 18 процентов, если иное не определено настоящей статьей.

Организации, осуществляющие производство лазерно-оптической техники, у которых доля этой техники в стоимостном выражении в общем объеме их производства составляет не менее 50 процентов, уплачивают налог на прибыль по ставке 10 процентов.

Основанием для применения указанных организациями ставки налога на прибыль в размере 10 процентов является заключение об отнесении производимой техники к лазерно-оптической, выдаваемое Государственным комитетом по науке и технологиям Республики Беларусь.

По ставке 5 процентов уплачивают налог на прибыль члены научно-технологической ассоциации, созданной в соответствии с законодательством Белорусским государственным университетом, в части выручки от реализации информационных технологий и услуг по их разработке.

Ставка налога на прибыль по дивидендам, указанным в пункте 1 статьи 126 и подпункте 3.1 пункта 3 статьи 128 настоящего Кодекса, а также по доходам учредителей (участников, акционеров) в виде курсовых разниц, возникающих при переоценке дебиторской задолженности по расчетам с иностранными организациями по причитающимся от них дивидендам, устанавливается в размере 12 процентов.

Научно-технологические парки, центры трансфера технологий, резиденты

научно-технологических парков уплачивают налог на прибыль по ставке 10 процентов (за исключением налога на прибыль, исчисляемого, удерживаемого и перечисляемого при исполнении обязанностей налогового агента).

Положения части первой настоящего пункта применяются при условии, если деятельность научно-технологических парков, центров трансфера технологий соответствует направлению деятельности, определенным законодательством, а деятельность резидентов научно-технологических парков является в соответствии с законодательством инновационной.

Обоснованность применения в течение налогового периода ставки, указанной в части первой настоящего пункта, подтверждается посредством представления в инспекцию Министерства по налогам и сборам Республики Беларусь по месту постановки на учет ежегодно не позднее установленного законодательством срока налоговой декларации (расчета) по налогу на прибыль по итогам четвертого квартала истекшего налогового периода, подтверждения Государственного комитета по науке и технологиям Республики Беларусь о соблюдении научно-технологическими парками, центрами трансфера технологий и резидентами научно-технологических парков условия, предусмотренного частью второй настоящего пункта.

Прибыль организаций, полученная от реализации товаров собственного производства, включенных в перечень высокотехнологичных товаров, облагается налогом на прибыль по ставке 10 процентов, за исключением случая, установленного подпунктом 1.13-3 пункта 1 статьи 140 настоящего Кодекса.

Банки и страховые организации уплачивают налог на прибыль по ставке 25 процентов» [10].

На основании пункта «а» части 1 статьи 13 Налогового кодекса Республики Молдова от 24 апреля 1997 года юридические и физические

лица-резиденты Республики Молдова, осуществляющие предпринимательскую деятельность, лица, оказывающие профессиональные услуги, а также лица, осуществляющие профессиональную деятельность в секторе правосудия, которые в течение налогового периода получают доход из любых источников, находящихся в Республике Молдова, а также доход из любых источников, находящихся за пределами Республики Молдова, являются субъектами налогообложения.

В статье 15 вышеуказанного Кодекса под названием «Ставки налога» говорится: Общая сумма подоходного налога определяется:

а) для физических лиц и индивидуальных предпринимателей – в размере: 7 процентов годового облагаемого дохода, не превышающего 31140 леев; 18 процентов годового облагаемого дохода, превышающего 31140 леев;

б) для юридических лиц – в размере 12 процентов облагаемого дохода;

в) для крестьянских (фермерских) хозяйств – в размере 7 процентов облагаемого дохода;

г) для хозяйствующих субъектов, доход которых был определен в соответствии со статьями 225 и 225-1, – в размере 15 процентов от превышения оцененного дохода над валовым доходом, зарегистрированным в бухгалтерском учете хозяйствующим субъектом [11].

В статье 109 Налогового кодекса Республики Таджикистан от 17 сентября 2012 года отмечается: 1. «С учетом частей 2 и 3 настоящей статьи прибыль налогоплательщика, уменьшенная на сумму понесенных убытков с учетом положений статьи 124 настоящего Кодекса, подлежит обложению налогом по следующим ставкам:

1) Для деятельности по производству товаров:

– с 1-го января 2013 года – 15 процентов, но не менее 1 процента валового дохода;

– с 1-го января 2015 года – 14 процентов, но не менее 1 процента валового дохода;

– с 1-го января 2017 года – 13 процентов, но не менее 1 процента валового дохода.

2) Для других видов деятельности:

– с 1-го января 2013 года – 25 процентов, но не менее 1 процента валового дохода;

– с 1-го января 2015 года – 24 процента, но не менее 1 процента валового дохода;

– с 1-го января 2017 года – 23 процента, но не менее 1 процента валового дохода.

2. Виды валового дохода нерезидента, предусмотренные частью 4 статьи 106 настоящего Кодекса, облагаются налогом по ставкам, предусмотренным статьей 128 настоящего Кодекса.

3. Прибыль нерезидента в случаях, предусмотренных частью 5 статьи 106 настоящего Кодекса, облагается налогом по ставке 25 процентов, но не менее 1 процента валового дохода.

4. Фактически полученная балансовая прибыль Национального банка Таджикистана уплачивается в Государственный бюджет по ставкам, установленным статьей 12 Закона Республики Таджикистан «О Национальном банке Таджикистана» [12].

В соответствии со статьей 213 Налогового кодекса Кыргызской Республики от 17 октября 2008 года ставка налога на прибыль устанавливается в размере 10 процентов. Ставка налога на прибыль налогоплательщика, осуществляющего деятельность по добыче и реализации золотосодержащей руды, золотосодержащего концентрата, золотого сплава и аффинированного золота, устанавливается в размере 0 процентов. Ставка налога на прибыль для лизинговых компаний устанавливается в размере 5 процентов.

Ставка налога на прибыль для предприятий, деятельность которых относится к преференциальным видам промышленной деятельности, подлежащим льготному налогообложению, установленным статьей 159-1 Налогового кодекса Кыргызской Республики (за исключением горно-перерабатываю-

щих, горнодобывающих, а также предприятий, выпускающих подакцизные товары), устанавливается в размере 0 процентов [13].

Согласно статье 172 Налогового кодекса Туркменистана от 25 октября 2005 года ставки налога на прибыль устанавливаются в размере: 8 процентов – для юридических лиц-резидентов Туркменистана (кроме юридических лиц, в уставном фонде которых доля, превышающая 50 процентов принадлежит государству, а также кроме лиц, осуществляющих деятельность в соответствии с Законом Туркменистана «Об углеводородных ресурсах», – в части прибыли от этой деятельности и относящихся к ней внереализационных операций); 20 процентов – для других юридических лиц.

Ставка налога на доходы в виде дивидендов и других средств от долевого участия в других юридических лицах устанавливается в размере 15 процентов.

По доходам, получаемым от игровой деятельности, устанавливаются следующие ставки:

– за каждый игровой автомат – 150 тыс. манатов за день;

– за каждый игровой стол – 1850 тыс. манатов за день;

– за каждое посадочное место – 35 тыс. манатов за день, или

– за каждый квадратный метр помещения, используемого для этой деятельности, – 15 тыс. манатов за день, или за каждую кассу приема платежей – 190 тыс. манатов за день.

Если при осуществлении отдельного вида игровой деятельности могут быть применены различные ставки налога, то применяется ставка налога, приводящая к наибольшей сумме налога.

Ставка налога на доходы юридических лиц частной формы собственности (кроме лиц, осуществляющих деятельность в соответствии с Законом Туркменистана «Об углеводородных ресурсах») устанавливается в размере 2 процентов [14].

Итак, проведенные исследования позволяют сделать вывод о том, что из

стран Содружества Независимых Государств первой Налоговый кодекс приняла Республика Молдова 24 апреля 1997 года. Самая низкая ставка налога на прибыль установлена в Туркменистане и Кыргызской Республике.

Ключевые слова: Азербайджан, право, налог, система, развитие.

В статье отмечается, что первый Налоговый кодекс стран Содружества Независимых Государств был принят Республикой Молдова 24 апреля 1997 года. Самая низкая ставка налога на прибыль была установлена в Туркменистане и Кыргызской Республике.

У статті наголошується, що перший Податковий кодекс країн Співдружності Незалежних Держав було прийнято Республікою Молдова 24 квітня 1997 року. Найнижча ставка податку на прибуток була встановлена в Туркменістані і Киргизькій Республіці.

The article points out that the first Tax Code of the countries of the Commonwealth of Independent States was adopted by the Republic of Moldova on April 24, 1997. The lowest income tax rate was set in Turkmenistan and the Kyrgyz Republic.

Литература

1. Бадмаева К.Н. Эволюция налога на прибыль организаций и его перспективы в российской системе налогообложения: автореф. дисс. ... канд. экономических наук. М., 2004, 28 с.

2. Букина И.С. Реформирование налога на прибыль: предпосылки и результаты: автореф. дисс. ... канд. экономических наук. М., 2006, 33 с.

3. Гуляева И.А. Проблемы правового регулирования налога на прибыль организаций в Российской Федерации: автореф. дисс. ... канд. юр. наук. М., 2004, 24 с.

4. Царгуш Р.В. Налог на прибыль организаций в Российской Федерации (финансово-правовые аспекты): автореф. дисс. ... канд. юр. наук. М., 2005, 24 с.

5. Налоговый кодекс Азербайджанской Республики от 11 июля 2000 года. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414629#pos=1599;-72

6. Налоговый кодекс Российской Федерации (часть 2) от 5 августа 2000 года. URL: <http://base.garant.ru/10900200/8c70e67a1ba4df06d06da1331e0835/>

7. Налоговый кодекс Украины от 2 декабря 2010 года. URL: <https://www.profiwins.com.ua/ru/legislation/kodeks/1352.html>

8. Кодекс Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс) от 10 декабря 2008-го года. URL: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=30366217#pos=5443;-98

9. Налоговый кодекс Республики Узбекистан от 25 декабря 2007 года. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421027#pos=1307;-92

10. Налоговый кодекс Республики Беларусь (Особенная часть) от 29 декабря 2009 года. URL: <http://xn----7sbgdhgzjcsio2c0j.xn--90ais/statya-142>

11. Налоговый кодекс Республики Молдова от 24 апреля 1997 года. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30398075

12. Налоговый кодекс Республики Таджикистан от 17 сентября 2012 года. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31270626#pos=1596;-104

13. Налоговый кодекс Кыргызской Республики от 17 октября 2008 года. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30355506#pos=2217;-56

14. Налоговый кодекс Туркменистана от 25 октября 2005 года. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30415652#pos=2068;-102

ПАМ'ЯТІ ВАСИЛЯ ІВАНОВИЧА ФОРМАНЮКА

Раптовою й неочікуваною виявилася звістка 28 грудня 2017 року про смерть людини, яка досягла значних професійних і наукових здобутків, – професора кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» Василя Івановича Форманюка.

Василь Іванович Форманюк народився 11 квітня 1957 року в сім'ї Форманюка Івана Гавриловича та Форманюк Марії Олексіївни в селі Яршівка Томашпільського району Вінницької області.

З 1976 року по вересень 1978 року працював на посаді вчителя Липівської школи Вінницької області.

У 1978 році він вступив до Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, який закінчив у 1984 році з кваліфікацією «юрист».

З вересня 1986 року по жовтень 1987 року був головою профкому заводу імені Жовтневої революції ПО «Одесапочвомаш».

Із жовтня 1987 року по травень 1990 року працював на посаді інструктора організаційного відділу Ленінського районного комітету Комуністичної партії України.

У серпні 1987 року Форманюк Василь Іванович уклав шлюб із Дзюбай Іриною Миколаївною. Разом вони були чудові 30 років. Під час шлюбу мали двох дітей.

З грудня 1997 року працював на посаді асистента кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія».

У 2001 році захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Формування візантійської системи шлюбно-сімейного права VI – IV ст.».

З липня 2001 року працював на посаді доцента кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія».

У жовтні 2004 року отримав вчене звання доцента.

З 2005 року по 2015 рік був деканом факультету адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія».

У жовтні 2006 року став членом Одеської обласної колегії адвокатів.

Із жовтня 2012 року по жовтень 2017 року був членом Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Одеської області.

Із жовтня 2013 року – член Міжнародної асоціації істориків права.

Із жовтня 2015 року працював на посаді професора кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Сфера наукових інтересів – сімейне право, цивільне право України, історія держави та права.

Він є автором понад 60 наукових праць. Під керівництвом В.І. Форманюка підготовлено двох кандидатів наук.

Нагороджений у травні 2007 року почесним знаком Міністерства освіти і науки України «Петро Могила», у квітні 2017 року – почесною відзнакою Національного університету «Одеська юридична академія».

Публікації журналу «Юридичний вісник» за 2017 рік

**Методологія теорії і практики
юриспруденції**

Оборотов Ю. Наповнення правового простору – № 1. – стр. 5.

Чувакова Г. Деякі аспекти аномалій у правовій сфері – № 2. – стр. 5.

Міхайліна Т. Концептуалізація форм правової активності – № 2. – стр. 9.

Рижук Ю. Еволюція концептуальних засад природних прав і свобод людини – № 2. – стр. 14.

Сидоренко В. Загальнотеоретичні аспекти прогальності права – № 2. – стр. 20.

Конституція України у дії

Мишина Н. Систематизація виборчого законодавства України: проблеми й перспективи – № 1. – стр. 11.

Крусян А. Конституційне гуманітарне право: до постановки питання про зміст та поняття – № 2. – стр. 26.

Державне управління та місцеве самоврядування

Гончаренко О. Мета і зміст державного контролю й нагляду в управлінському процесі – № 1. – стр. 16.

Глуховеря В. Поняття і структура адміністративно- правового статусу Міністерства внутрішніх справ України – № 1. – стр. 22.

Добровінський А. Правові основи формування фінансової самостійності місцевого самоврядування – № 1. – стр. 27.

Захист прав людини і громадянина

Ошкадеров І. Деякі особливості розвитку прав людини в умовах еволюції держави – № 1. – стр. 34.

Гончарова Ю. Від рівних прав до рівних можливостей – № 1. – стр. 39.

Кропівницька М. Природа раннього втручання у сфері забезпечення прав дитини в контексті теорії та законодавства – № 2. – стр. 34.

Проблеми юридичної освіти

Чанишева Г. Проект Концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії: окремі питання – № 1. – стр. 45.

Реформи в Україні

Полянський Ю., Свида О. Участь прокурора в діяльності Міжнародного кримінального суду – № 1. – стр. 51.

Василенко М. Рейдерство в контексті нових змін до чинного законодавства України – № 1. – стр. 58.

Панасюк В. Роль актів концептуального та програмного характеру в механізмі конституційно-правового забезпечення реалізації державної молодіжної політики в Україні – № 1. – стр. 65.

Ніколенко Л. Інститут перегляду судових рішень в апеляційному провадженні в умовах реформування господарського судочинства – № 1. – стр. 72.

Слюсаренко С. Податок на землю як засіб забезпечення оптимізації фінансового регулювання аграрної сфери – № 1. – стр. 77.

Ківалов С. Вища рада правосуддя в контексті реалізації положень судово-правової реформи – № 2. – стр. 40.

Подцерковний О. Про потреби повернення до науково- правового супроводження економічних реформ в Україні – № 2. – стр. 48.

Губіна Г. Становлення та розвиток українського законодавства про ліцензування морської сфери (2000–2014) – № 2. – стр. 54.

Васильківська Т. Порядок і межі застосування міжнародного права для публічно-правового та приватноправового регулювання – № 2. – стр. 60.

Проблеми та судження

Марченко А., Барко В. Теоретичні аспекти психологічного забезпечення професійної діяльності суддів – № 1. – стр. 83.

Шевчук О. Поняття суб'єктів державного контролю у сфері законного обігу наркотиків – № 1. – стр. 88.

Соловійов О. Упровадження сучасного механізму оцінювання впливу господарського законодавства на конкуренцію – запорука підвищення щабля України в “Doing business” – № 1. – стр. 94.

Протопопова Я. Особливості компенсації моральної шкоди внаслідок порушення конституційного права на оплату праці – № 1. – стр. 100.

Паніотов Є. Проблеми розмежування адміністративних та інших правовідносин,

що виникають у діяльності Національного центрального бюро Інтерполу – № 1. – стр. 109.

Москалюк Ю. Забезпечення застосування домашнього арешту як запобіжного заходу в кримінальному провадженні України – № 1. – стр. 115.

Міловська Н. Одностороння відмова від виконання обов'язків за договором страхування як наслідок порушення страхових зобов'язань – № 1. – стр. 121.

Каракаш І. Юридичні ознаки й особливості встановлення права власності на природно-соціальні об'єкти в природному середовищі – № 1. – стр. 127.

Ільков В. Загальна характеристика судового прецеденту в адміністративному судочинстві – № 1. – стр. 135.

Хильченко А. Кримінально-правові наслідки вчинення кримінального проступку – № 1. – стр. 140.

Болокан І. Специфічність застосування як форми реалізації адміністративно-правових норм – № 1. – стр. 147.

Василенко М. Спортивне право: показники його формування (методологічний та учбовий аспекти) – № 2. – стр. 65.

Сирота І. Право соціального забезпечення та гарантії здійснення соціального захисту – № 2. – стр. 73.

Чванкін С. Особливості розгляду судом справ про усиновлення – № 2. – стр. 79.

Мельник О. Зміст особистого немайнового права усиновленої дитини на належне сімейне виховання – № 2. – стр. 85.

Матійко М. Регулятивна функція цивільного права в системі функцій цивільного права – № 2. – стр. 91.

Андропова В. Правове регулювання юридичної відповідальності суб'єктів правовідносин у сфері недержавного пенсійного забезпечення – № 2. – стр. 96.

Болокан І. Ефективність реалізації адміністративно-правових норм: поняття, сутність та значення – № 2. – стр. 101.

Tuliakov V. Criminal code drafting methodology – № 2. – стр. 110.

Михайленко Д. Структура багаторубіжного механізму правової протидії корупції – № 2. – стр. 114.

Бобечко Н. Мета кримінального провадження – № 2. – стр. 126.

Ніколаєнко Т. Проблемні аспекти виконання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців у разі виникнення підстав для звільнення засудженого з військової служби – № 2. – стр. 136.

Ольхова Т. Особливості правового забезпечення безпеки бізнесу в зовнішньоекономічній діяльності в умовах глобалізації – № 2. – стр. 144.

Рогальська В. Відбирання біологічних зразків для експертизи: кримінально-процесуальна характеристика – № 2. – стр. 150.

Шершенькова В. Загальні тенденції розвитку законодавства радянської України про військові злочини (1965-1991 рр.) – № 2. – стр. 157.

Щукін О. Проблемні аспекти судового розгляду спорів у сфері зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття – № 2. – стр. 162.

Корнієнко І. Вплив родинного оточення та правничого середовища на обрання Є.В. Васюковським професії адвоката – № 2. – стр. 170.

Федоров В. Зовнішній державний борг суверенної України – № 2. – стр. 175.

Гасымзаде Рамиз Айдын оглу. Нормативные правовые акты, касающиеся налогов, приняты в Азербайджанской Республике в 2000 году – № 2. – стр. 181.

Україна і світ

Батечко А. Перспективи формування міжнародних фінансових центрів в Україні – № 1. – стр. 153.

Ігнатова Н. Транспортне право України в контексті змісту транспортної політики Європейського Союзу: регулювання господарських відносин – № 1. – стр. 158.

Черемнова А. Щодо адаптації природно-заповідного законодавства України до законодавства Європейського Союзу – № 1. – стр. 164.

Губанов О. Системний підхід під час реалізації адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу у сфері публічної служби – № 1. – стр. 168.

Голубева Н. Впровадження інформаційних технологій у судочинство в Україні та світі – № 2. – стр. 185.

Каплюченко Т. Аналіз положень Директиви 2001/95/ЄС «Про загальну безпеку продукції» як акту загального законодавства, яким визначені основні засади здійснення заходів ринкового нагляду в Європейському Союзі – № 2. – стр. 194.

Локишина Ю. Погляди українських і зарубіжних учених на сутність поняття «засоби захисту торгівлі» – № 2. – стр. 201.

Зв'язок часів: сторінки історії

Уразовська О. Правове регулювання спадкування права на земельну ділянку в Київській Русі – № 1. – стр. 175.

Долматова Н. Особливості встановлення протекторату Кромвелля й поява «Знаряддя управління» 1653 р. в Англії – № 2. – стр. 206.

Галабурда Т. Передумови кодифікації австрійського кримінального процесуального законодавства (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.) – № 2. – стр. 213.

Мацелюх І. Характерні риси злочинів проти сім'ї та моралі в римо-візантійській правовій традиції – № 2. – стр. 220.

Сидоренко А. Питання міністерської нормотворчості в юридичній літературі дорадянської доби (кінець XIX – початок XX сторіччя) – № 2. – стр. 225.

Трибуна молодого вченого

Бамбізов Є. Інформаційна функція Державної фіскальної служби України: напрямки реалізації – № 1. – стр. 181.

Антонова Т. Поняття, особливості, характерні риси відходів – № 1. – стр. 186.

Вітрова Д. Щодо деяких питань удосконалення кримінального законодавства в боротьбі із сепаратизмом на території України – № 1. – стр. 191.

Волкова Л. Щодо питання правоздатності державних акціонерних компаній: загальна чи спеціальна? – № 1. – стр. 197.

Плецький С. Об'єкт кримінально-правової охорони за фінансування дій, учинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України – № 1. – стр. 203.

Омелян В. Класифікація адміністративного розсуду та його види в діяльності органів публічної адміністрації – № 1. – стр. 209.

Нижник Л. Нормативно-правовий і доктринальний зміст поняття «кримінальне процесуальне провадження» – № 1. – стр. 215.

Мойсеєнко Г. Функції оціночних понять в адміністративному судочинстві – № 1. – стр. 219.

Загородня Н. Дія джерел господарського процесуального права в часі – № 1. – стр. 226.

Киреева Н. Деякі господарсько-правові аспекти захисту прав споживачів у сфері кредитування – № 1. – стр. 233.

Кириченко Д. Депортація кримських татар у СРСР: історико-правовий аналіз – № 1. – стр. 238.

Шахназарян К. Питання систематизації та класифікації прав на чужі речі за законодавством України – № 1. – стр. 243.

Гаврилов Ю. До проблеми визначення суб'єктивних ознак бандитизму – № 1. – стр. 248.

Лисеюк А. Проведення експертизи під час доказування злочинів у сфері незаконного обігу підакцизних товарів – № 1. – стр. 253.

Воробйова Т. Нормативне забезпечення використання та охорони громадських сіножатей і пасовищ – № 1. – стр. 259.

Ткаченко М. Істотні умови договору довічного утримання – № 1. – стр. 265.

Рівчаченко С. Система суб'єктів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як способу протидії корупції в Україні – № 1. – стр. 274.

Заїка А. Ідея рівності жінки й чоловіка: історичний аналіз (античність – Новий час) – № 2. – стр. 232.

Вегера-Іжевська І. Суб'єкти забезпечення права на недоторканість житла чи іншого володіння особи в кримінальному провадженні – № 2. – стр. 238.

Волинська А. Договір про надання детективних послуг в системі цивільно-правових договорів – № 2. – стр. 243.

Поляков І. Проблемні питання вдосконалення адміністративно-процесуального статусу судді апеляційного адміністративного суду – № 2. – стр. 248.

Лужецька Н. Новітня державна політика України щодо запобігання та протидії наркотикам: сучасний стан та перспективи – № 2. – стр. 254.

Наукове життя

Головко О. Річні Загальні збори Академії наук вищої освіти України – № 1. – стр. 280.

Гонгало Р., Стоянова Т. Тиждень цивільного процесу – № 2. – стр. 261

Голубева Н. Всеукраїнська науково-практична конференція «Інформаційні технології у судочинстві» – № 2. – стр. 263.

Олькіна О.В. Другий всеукраїнський конкурс наукових робіт імені М.П. Орзіха «Людський вимір права» – № 3-4. – стр. 142.

Критика і бібліографія

Єфремова Н. Цікаве історико-правове дослідження – № 1. – стр. 282.

Єфремова Н.В. Кризь призму пам'яті та часу: Одеський рішельєвський лицей у наукових працях сучасних одеських істориків – № 3-4. – стр. 146.

90-річний ювілей професора Івана Михайловича Сироти – № 3-4. – стр. 150.

In memoriam

Короткий Т., Андрейченко С., Пашковський М. Пам'яті Наталії Анатоліївни Зелінської – № 1. – стр. 285.

Персоналії

75-річний ювілей професора В.В. Тіщенко – № 2. – стр. 265.

70-річний ювілей професора І.І. Каракаша – № 2. – стр. 267.

65-річний ювілей Б.А. Пережняка – № 2. – стр. 270.

65-річний ювілей професора К.М. Вітмана – № 2. – стр. 273.

До 170-ї річниці Одеської правової школи та 20-річчя утворення Національного університету «Одеська юридична академія»

Привітання Президента України П. Порошенка – № 3-4. – стр. 5.

Привітання Прем'єр-міністра України В. Гройсмана – № 3-4. – стр. 6.

Привітання Голови Верховної Ради України А. Парубія – № 3-4. – стр. 7.

Привітання Президента Національної академії правових наук України О.В. Петришина – № 3-4. – стр. 8.

Привітання Голови Вищої ради правосуддя І. Бенедисюка – № 3-4. – стр. 9.

Привітання в.о. Голови конституційного Суду України В.В. Кривенка – № 3-4. – стр. 10.

Поздравление Председателя Конституционного Суда Азербайджанской Республики Фархада Абдуллаева – № 3-4. – стр. 11.

Поздравление Председателя Конституционного Суда Азербайджанской Республики Фархада Абдуллаева – № 3-4. – стр. 11.

Привітання Голови правління Пенсійного фонду України О. Зарудного – № 3-4. – стр. 13.

До 20-річчя заснування Національного університету «Одеська юридична академія» та 170-річчя Одеської школи права

Національний університет «Одеська юридична академія» – символ минулого, еталон сьогодення, перспективи майбутнього – № 3-4. – стр. 14.

Кафедри національного університету «Одеська юридична академія»: здобутки і перспективи

Тіщенко В.В. Кафедра криміналістики – № 3-4. – стр. 18.

Стрельцов Є.Л., Мирошніченко Н.А. Кафедра кримінального права – № 3-4. – стр. 23.

Аленін Ю.П., Гловюк І.В., Волошина В.К. Кафедра кримінального процесу – № 3-4. – стр. 34.

Дрьомін В.М. Кафедра кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія» – № 3-4. – стр. 40.

Ківалов С.В., Біла-Тіунова Л.Р. Кафедра адміністративного й фінансового права – № 3-4. – стр. 46.

Мишина Н.В. Кафедра конституційного права – № 3-4. – стр. 54.

Кормич Б.А. Кафедра морського та митного права – № 3-4. – стр. 59.

Харитонова О.І., Позова Д.Д. Кафедра права інтелектуальної власності та корпоративного права – № 3-4. – стр. 65.

Голубева Н.Ю., Іліопол І.М. Кафедра цивільного процесу – № 3-4. – стр. 74.

Харитонов Є.О., Давидова І.В. Кафедра цивільного права – № 3-4. – стр. 80.

Подцерковний О.П. Кафедра господарського права і процесу – № 3-4. – стр. 86.

Лагутіна І.В. Кафедра трудового права та права соціального забезпечення – № 3-4. – стр. 92.

Харитонова Т.Ю., Каракаш І.І. Кафедра аграрного, земельного та екологічного права – № 3-4. – стр. 99.

Бехруз Х.Н., Короткий Т.Р., Пашковський М.І. Кафедра міжнародного права та міжнародних відносин – № 3-4. – стр. 106.

Василенко М.Д. Кафедра права Європейського союзу та порівняльного правознавства – № 3-4. – стр. 114.

Оборотов Ю.М. Кафедра загальнотеоретичної юриспруденції – № 3-4. – стр. 118.

Аніщук Н.В. Кафедра історії держави та права – № 3-4. – стр. 129.

Бакаянова Н.М. Кафедра організації судових, правоохоронних органів та адвокатури – № 3-4. – стр. 135.

НОТАТКИ

